

MITTEILUNGEN DER SEVCENKO-GESELLSCHAFT
DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG
BAND CXLVIII

ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

ТОМ CXLVIII

148

ПРАЦІ ІСТОРИЧНО-ФІЛОЛОГІЧНОЇ СЕКЦІЇ

ПІД РЕДАКЦІЄЮ

КИРИЛА СТУДИНСЬКОГО

ЛЬВІВ 1928

НАКЛАДОМ ТОВАРИСТВА

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

Кулішеві переклади драм Шекспіра.

Написав *Ярослав Гординський.*

I.

Відношення Куліша до Шекспіра до 1882 р.

Згадуючи про Кулішеві переклади Шекспіра, говорить Іван Франко, що П. Куліш у довгий час після смерті Т. Шевченка задумав дати Українцям перший повний переклад Шекспіра¹). Однак Шекспіром займався Куліш вже багато вчасніше. В часі гімназійної науки міг він ще не знати творів великого Британця, бо хоч він здобув собі тоді вже доволі широке читання, то між авторами, яких він тоді читав, не згадується Шекспіра²). Однак пробуваючи в Києві як студент університету міг Куліш познайомитися з писаннями Шекспіра ближче. Вже в 1839 р. бував Куліш певне в домі Михайла Максимовича і тут без сумніву познайомився особисто і з Василем Красовом, що вже від 1835 р. жив у приязні з Максимовичем. Той Красов, людина повна романтичного ентузіазму й мрійливості, обороняв 1838 р. на київському університеті докторський диспут про головні напрями в англійській і німецькій літературі з кінця XVIII ст., а в тому диспуті заявляв між іншим, що Шекспір є первовзором сучасного нам поета-генія. Красов міг мати — як думає В. Щурат — немалий вплив на витворення світопогляду Куліша і міг звернути його увагу і на Шекспіра³). Опісля в 1843 р. довелося Кулішеві

¹) Dr. Iwan Franko. Shakespeare bei den Ruthenen. Die Zeit, Wien 1903, ч. 446 з 18 квітня (т. 35, ст. 32—34).

²) Осип Маковей. Панько Оледькович Куліш. Огляд його діяльності. Львів 1900, ст. 9; В. Шенрокъ. П. А. Кулишъ. Кіевская Старина 1901 р., т. 72, ст. 165—166 і 169—170.

³) Ті гадки розвинені ширше в праці: Др. Василь Щурат. Філософічна основа творчості Куліша. В 25-літте смерті письменника. Львів, 1922, ст. 10—15.

стрінутись з Поляком Михайлом Грабовським, що був також ентузіястом Шекспіра¹⁾. А М. Грабовський мав також визначний вплив на погляди Куліша²⁾.

З того часу (з 15 квітня 1843 р.) маємо й першу — скільки мені відомо — документальну вістку про зацікавлення Куліша Шекспіром у його листі до М. В. Юзефовича: „Получилъ я изъ книжной лавки Погодина (лист писаний з Київа) книги: „Шекспиръ“ Кетчера (12 выпускъ)“³⁾. Це — ясна річ — перше видання прозового перекладу драматичних творів Шекспіра на російську мову Н. Кетчером, що вийшло в рр. 1841—1855, бо друге появилось аж у 1862—1879 рр.⁴⁾ А в грудні 1845 р., оповідаючи Юзефовичеві про вечір у професора університету Александра Василевича Никитенка, пише Куліш, що Полевой говорив там про Шекспірові драми⁵⁾. Кілька днів пізніше (25 грудня 1845 р.) читаємо такі замітні слова Куліша: „Уединенная жизнь и долго-временное изучение такихъ писателей, какъ Гомеръ, Данте, Шекспиръ, вмѣстѣ съ изученіемъ исторіи и народной поэзіи своей родины, поставили меня такъ крѣпко на ноги, что меня не можетъ увлечь съ собою неистовый потокъ Краевщины“. Тут говориться вже про довголітнє вивчення Шекспіра і про його великий вплив на духа Куліша⁶⁾.

Але англійської мови довго Куліш не знав. Аж, здається, у часі свого перебування в Тулі вивчився він по англійськи, бо вже тоді читав книжки цією мовою⁷⁾, а добувшись з неволі весною 1851 р., перекладав навіть книжки з англійського⁸⁾. В Тулі не забував Куліш і на Шекспіра. В серпні 1848 р. була готова його праця про історію Бориса Годунова. А рецензуючи її, писав про неї між іншим проф. Устрялов: „Автор не знает впро-

¹⁾ Jan Zahorski. Szekspir w Polsce — в: Dzielach Wiliama Szekspira, pod redakcyą Dr. Henryka Biegeleisena. T. IX. Lwów, 1897, ст. 356.

²⁾ Щурат, *op. cit.*, ст. 120 і д.; Віктор Петров. Перебування Куліша на Україні влітку року 1856 — у збірнику Україн. Академії Наук: Пантелеймон Куліш — за ред. С. Єфремова та Ол. Дорошкевича. У Київі 1927, ст. 74.

³⁾ Письма П. А. Куліша къ М. В. Юзефовичу. Киевская Старина 1899 р., т. 64, ст. 188.

⁴⁾ Русскій Біографическій Словарь. Спб. 1897, ст. 626.

⁵⁾ Письма П. А. Куліша, ст. 205.

⁶⁾ Там саме, ст. 207.

⁷⁾ Гл. про це гарну статтю Ол. Дорошкевича: Куліш на засланні — у згаданому збірнику: Пантелеймон Куліш, ст. 37—38.

⁸⁾ Дорошкевич, *op. cit.*, ст. 60.

чем, хто именно и как подговаривал убийц и для об'яснення этого темного случая ссылається на Шекспіра¹⁾.

З листу до Г. П. Галагана з 30 березозоля 1857 р. довідуємося, що тоді Куліш займався пильніше англійськими письменниками. Він писав між іншими, що переклав першу пісню „Чайльд Гарольда“ й додавав: „Такъ же само треба переложыты Гамлета“²⁾.

Ті вістки, зачерпнені з листування Куліша, без сумніву ще далеко не вичерпують того, що можнаби зібрати про відношення нашого письменника до Шекспіра (от н. пр. у своєму „Погляді на [писану] українську словесность“ з 1860 р. він ставить Квітку і Шевченка поруч Шекспіра, Вальтер Скотта й інших світових геніїв пера)³⁾. Але для нас буде й того, щоби показати, що Куліш зайнявся перекладанням Шекспіра після довголітніх студій і що жерела тих перекладів належить шукати в молодечому ще захопленню генієм Шекспіра, в захопленню, що перетривало до кінця життя Куліша. Тому переклади драм Шекспіра можемо признати одним з великих замислів Куліша, одною з провідних ідей його письменської діяльності.

Одначе аж з початком 80-их рр. довелось Кулішеві справді бодай частинно зреалізувати свої переклади драм Шекспіра. Коли Куліш почав перекладати Шекспіра, не знаємо певне. Про намір чи тільки гадку перекласти „Гамлета“ чули ми вже в 1857 р. Але в 1860 р. Куліш не тільки що не перекладав ще Шекспіра, а й, здається, завагався в тому намірі. Бо в споминах Олександра Кониського про день 4 мая 1860 р. читаємо, що коли тоді Кониський висловив побажання, щоби хтось зайнявся перекладом Шекспіра на українську мову, Куліш засміявся й сказав, що Шекспіра нашою мовою побачать хіба правнуки⁴⁾. Але вже 1877 р. — як оповідає Шенрок — Микола Костомарів не погоджувався з Кулішем між іншим і в справі перекладу Шекспіра на українську мову, бо на його гадку ця праця непотрібна образованим Українцям, що вміють по російськи, вона має значіння хіба для Галичан⁵⁾. З того можнаби думати, що Куліш став перекладати Шекспіра десь у другій половині 70-их рр.

¹⁾ Там саме, ст. 49.

²⁾ Частная переписка Г. П. Галагана — Киевская Страница 1899, т. 66, ст. 349.

³⁾ Передне слово до громади — Хата 1860. Видавъ П. А. Кулишъ. Типошъ дру́гъмъ. Петербургъ, ст. XIV.

⁴⁾ Шенрокъ, *op. cit.* Київ. Стар. 1901, т. 74, ст. 53.

⁵⁾ *Op. cit.*, ст. 98.

Зимою 1881 р. приїхав Куліш до Львова — може бути зразу передовсім з наміром видання перекладу Шекспірових творів — і пробув тут аж до весни 1882 р.¹⁾ Так ті переклади стали — здається, зовсім випадково — важною подією в життю Куліша, бо Куліш захопився при нагоді тодішнього свого побуту у Львові польсько-українською угодою і між іншими також і свої переклади Шекспірових драм поставив у службу того задуму. За те й кидає Іван Франко докори під адресою (покійного вже тоді) Куліша. Він оповідає, що вістка про працю Куліша над перекладами Шекспіра на українську мову розбудила на Україні радісні очікування й незабаром знайшовся меценат, що жертвував на ту публікацію (певне на повний переклад Шекспіра) 6000 рублів. З тими грошми прибув Куліш 1881 р. до Львова й узявся за видання готових вже перекладів і за виготовлення інших. Одначе за ті гроші — каже І. Франко — став Куліш переводити польсько-українську згоду та поставив — як згадано — і цей переклад на службу тій ідеї²⁾. Закид Франка потребує ширшого розгляду — не місце тут на нього, бо й не має до того відповідних матеріялів.

Воно правда, що Куліш перед виданням перекладу Шекспіра виступив у „Хуторній поезії“ з відомими віршованими відозвами: „До Шекспіра, заходівшись коло українського перекладу його творів“ і „До рідного народу, подаючи йому український переклад Шекспірових творів“³⁾, де висловлював свої різкі погляди на варварство рідного народу, на його козацьку волю дику, що „кляла культурників, як людоджерне панство“, де зневажав його сучасність і минуле⁴⁾; але й правда те, що Куліш таки надрукував переклади трьох драм Шекспіра і — як побачимо далі — працював до кінця життя невтомно над дальшими перекладами. Бажаючи зайнятись тільки Кулішевими перекладами драм Шекспіра, полишаю на боці усякі політичні наміри, які міг мати Куліш, видаючи ті переклади. Згадаю хіба, що коли він хотів ті переклади поставити в службу польсько-української угоди, то це показує, яку вагу привязував він до тих своїх перекладів і як дуже цинив він Шекспіра. І справді в оді „До

¹⁾ Др. В. Шурат. До історії останнього побуту П. Куліша у Львові. У Львові, 1898, ст. 3.

²⁾ Франко, *op. cit.*, ст. 33.

³⁾ П. А. Куліш. Хуторна поезія. У ві Львові 1882, ст. 70 – 73.

⁴⁾ Ті дві віршовані відозви Куліша переписав І. Франко або переклав на німецьку мову в згаданій статті у „Die Zeit“.

Шекспіра“ каже Куліш: „Шекспіре, батьку наш, усім народам рідний!“ і далі просить його:

„Світло творчества, Гомере новосвіту!
Прийми нас під свою опіку знакоміту“

та говорить про його храм, про його душу велику й розум праведний. І нагинаючи Шекспіра дещо до своїх ідей, він кличе до нього:

„С культурників еси ти найбільший воєвода:
Ти — пішвий цвіт в плід великого народа“.

А в оді „До рідного народу“ називає Куліш Шекспіра „зеркалом всесвітнім“.

В тім часі задумував Куліш видати більше творів Шекспіра. На обороті останньої обгортки „Хуторної поезії“ видруковано таке оголошення: „Друкуєця и незабаром появиця в світі первий том „Шекспірових Творів“. Попередкадав українською мовою з мови британської П. А. Куліш, віршем и прозою, як в оригіналі. Усіх томів вийде дев'ять, по три пієси в кожному. У первому томі будуть: „Отелло“, „Троїл та Крессіда“, „Комедія Помілок“. Це оголошення кидає цікаве світло на дальші наміри Куліша в справі перекладу Шекспірових драм. Видно Куліш задумував перекласти не всі твори Шекспіра, а тільки 27 драм. Усього маємо під іменем Шекспіра 34 (чи радше 37) драм; з того 7 (чи 10) Куліш не думав перекладати. З полишених Кулішем 13 (чи радше 15) перекладених драм Шекспіра видно, що він не думав перекладати історичних драм Шекспіра — а їх є власне 7 чи 10, коли числити за окремі драми обі часті „Генриха IV“ і три часті „Генриха VI“.

У слід за „Хуторною поезією“ появились й заповіджені переклади. На перший раз вийшла об'ємиста книжка: Шекспірові твори з мови британської мовою українською попередкадав П. А. Куліш Том первий Отелло Троїл та Крессіда Комедія помілок У ві Львові з Друкарні Товариства імени Шевченка під зарядом К. Беднарського 1882. На обороті титулової картки зазначено: Накладом Перекладчика.

Самі переклади попереджує така коротка замітка:

„У нашому перекладі, крүто позагінані лайкі и грубиянські жарти, котрими Шекспір, яко великий художник, витїнює в себе пречїсте и ніжнє, попередкадувано так, як вонó стоїть у британському оригіналі.

„Ис пісні слова не викидають“, речє народній українській рбзум. Ні одін поэт, опріч Шекспіра, не смів виспівувати люд-

зьке життя такими словами, якими воно виявлює себе на самому своєму дні: ні один же поет не возводив и чоловічності на такі високості духа, як британський драматор. У Шекспіровій мішанині божественної поезії серця людського з гідкою прозою людської бессердечності вбачали моральну неспроможу віку його и хибу його творчості. Ми вбачаємо в ній переважливу над усіма поетами силу и достоїнство изобразительного кгенія.

П. Куліш“.

Це єдина замітка в усій книжці (хоча ще на самому кінці додано: Кінець першому тому). З неї довідуємося дуже мало, бо тільки те, як Куліш ставився до „круто позагинаних лайок та грубіанських жартів“ Шекспіра. В тій справі боровся він видно з сумнівами, але розв'язав їх вкінці таки щасливо, бо пішов за англійським оригіналом. Після цієї замітки йдуть самі переклади: „Отелло, венецький Мурин“ (стор. 7—173); „Троїл та Крессіда“ (стор. 175—333); і „Комедія помилок“ (стор. 335—418). Книжка видана старанно, на доброму товстому папері, друк виразний, відступи доволі великі, назви дієвих осіб в окремих рядках. Друкарських помилок зовсім небагато. Більшескладові слова мають наголоси. Може формат книжки (12,5 × 18 см.) не так щасливо дібраний, при грубшому папері й розстріленому друку він здається якби обтятий.

II.

Мова Кулішевих перекладів Шекспіра у виданні 1882 р.

Видання тих перекладів, ведене під доглядом самого Куліша, є дуже цінне для пізнання його мови. Передовсім цікавий правопис перекладів, характеристичний для тодішніх писань Куліша. Його маємо і в „Хуторній поезії“ і в інших тодішніх та пізніших писаннях Куліша. В головному є цей правопис тільки дещо змінений правопис і давніших його писань. Для прикладу вкажу хочби на „Добітки Думи и поеми П. Куліша, Петербургъ 1862“, хоч тут маємо: ъ на кінці слів.

У порівнянні з теперішнім українським правописом не знає Куліш у тому часі букв: *ѣ* та заступає не раз *иѣ* двома буквами *иѣ*. За те має він деякі невживані нині Українцями букви: *ѡ*, *ѣ*, *ѡ*, *ѣ* (у спроставкованих дієсловах перед голосівкою). Для зазначення пропущення звуку кладе Куліш апостроф: та'ж, зна' (оба на ст. 14). Букву *ѣ* означає він на староукраїнський лад: *кѣ*. Що до дальших помічань над правописом Куліша, завважу деяку неконсеквенцію

в писанню: *ia, io—и, io* в чужих іменах. Бо раз читаємо: Бранцію, Кградіано (Отел.), то знов: Приям, Диомед, Дромио, Адрияна, Луціана, Люція (Комед. помил.) і под. І загалом пише Куліш у таких полученнях неконсеквентно, н. пр.: християнських (10), кградації (10), благочестія (18), кградій (68). Поза тим передає Куліш чуже *i* після шелестівок звичайно буквою: *и*, н. пр.: Лодовико, Емиля, Ахиллес, Крессида, Солинус або в таких словах, як: офіцера (10), хоч є попри те й: ціфірника (10). Одначе: *и* має у Куліша деколи й значіння: *i*, н. пр.: и (злучник), ис (-із). Все бачимо: *и* замість: *i* на початку слів. В обсягу шелестівок замітне передовсім тверде *л* в чужих іменах власних: Отелло, Геллен, Ахиллес.

Усюди видно змагання до фонетичного правопису, тобто: пиши, як чуєш, без огляду на етимологію чи традицію. Тому тут маємо: ис кишєні (9), бес практики (10), черес книгарника (10), с таких (11), але: из роду (10), з вашого (15), роскішними (12), але: городзьких (9), бьде (23). Асиміляції прийменників ідуть так далеко, що Куліш пише: піт тємну (14), нат тобою (32), міз симі (32) і багато подібних. І в середині слів часто асимільовано шелестівки: лүчче (10), підвішшуют (10), силкүюща (11), молощі (11), ооща (= отця 12), очче (32), піццькували (219). З інших прояв у шелестівках завважу: м'яккі шипячі шелестівки в таких випадках, як: слүжять (11), панбшяця (11) і *дж* (не: *ж*) у: догоджають (11) і подібних.

У відміні іменників бачимо такі прояви: душї (gen. sg. 13), с кражи (33), с скєли (41), на сүсі (41), семъяне (13), чарі (nom. pl. 22), сенаторі (nom. pl. 24).

У прикметниках nom. plur. має нераз окінчення: *-иі*: панськїи (11). В обсягу займенників виступає постійно: се, сі, але: оцє-ж (10), в цїй (28); форми: сємү, міні.

В мові Кулішевих перекладів Шекспіра слідно такі характеристичні елементи: 1) архаїзми, 2) чужі слова, 3) вульгаризми, 4) окремі Кулішеві форми.

Мову Кулішевих перекладів характеризують сміло ужиті архаїзми, зачерпнені з мови церкви або з книжкової мови давньої України. Архаїчну закраску дає тій мові передовсім її звуковий бік. Куліш любить у звуках: *о* та *е* на місці звичайно уживаного: *i*. Полишаю на боці загально прийняту в літературній мові східної України приставку: *од* — у дієсловах та іменниках. Але читаємо часто н. пр.: познаетє (13), зарекали (15), ночних (18), трєбує (20), огорчила (34), тїхость (63), вольнійше (74), покреп-

лённе (92), спозна́лась (161), підло́сть (164), втека́є (166), свободо́но (178), ле́нівий (283); але н. пр.: мо́лодість, ше́дрість (194), солоди́сть (195), сорти́вщикá (197), підневі́льня (215); і навіть: дере́в (172), предме́т (229), до́сїг (257), прия́тілку (367). Архаїчної за́раски надає також уживання: *щ* зам. *ч*: мо́гу́ще (27), мовчу́ща (46), ово́ші (151), палю́ще (160). Маємо навіть: *жд* зам. *дж*: уробо́женій (34), награвда́ть (54). Замість повноголосу по-являється заєдно короткоголос: гла́сом (18), награджу́ (18), храні́ть (43). Часті є давні іменникові форми прикметників: про́клят (9), за́клят (10), пе́вен (14), объя́влен (16), прав (19), приви́зан (38), досто́ен (43), завдя́чен (75), че́стен (81), відобо́зан (129), за́тишен (145), милосе́рден (158), винува́т (159); є й такі форми, як: хоро́бер (167). У відміні прикметників і займенників поди-буються зрідка форми gen. sing. fem.: че́сно́й (54), моє́й (207), вла́сно́й (219). У відміні дієслів часті imperat. на: *-іте*: суді́те (10), скажі́те (44); декуди такі форми накопичено, як н. пр.:

„Пиші́те про мене, якій я спра́вді,
Нічо́го не бі́літе, ні чорні́те“ (Отел. V, 2).

Є й 1 ос. plural. на: *-імо*: ході́мо (171) і зложені форми praeter.: вбача́в есі́ (16) і форми imperat.: да бу́де благода́ть (45). Часта є форма: е́сть.

Усюди багато слів, взятих або живцем з церковної мови або церковних легко зукраїнізованих. Виписую ряд таких най-важливіших слів — в „Отеллю“: жи́знь (11), вертогра́ді (12), благоче́стия (18), сокрови́ща (19), благоволе́ння (33), во́піє (36), вре́мени (39), гряду́шому (50), блаже́нство (51), доброді́тель (70), бди́ннєм (77), суще́ство (80), пи́щу (85), бра́ка (89), лик (95), преиспо́днєго (98), истязя́ть (102), бла́го (106), возму́тився (107), болва́ном (129), од восток до за́пад (134), благово́нне (153), печа́люсь печа́ллю (153), клятвопресту́пна (156), созда́в (161), путь (168), ча́до (168), низрі́не (168), ехі́дна (169); в „Тр. і Кр.“: страда́ючи (180), чу́ство осяза́ння (181), розо́рить (187), рожде́нне (194), юдо́лі (196), состязáлась (197), превозношу́ (198), уста́ одверзеш (199), ча́яти (199), кругообра́щення (199), світоза́рна (199), господа́ствує (199), вредоно́сні (199), преді́лів (200), алка́нне (200), вла́ствує (201), со́нму (204), свіді́тель (204), возно́сить (205), восхва́лить (205), воньма́нне (205), віща́й (205), ленивопра́здних (205), опа́сности (206), в забра́ло (207), благі́й (207), о́скуду (207), побіді́тель изме́чаної слави (209), лу́ком дві́же (209), предложе́нне (217), сумніва́нне (217), превозно́сити (219), супоста́ти (220), вожделе́нну (220), в иступле́нні (221),

юноші (221), похищення (223), провозглашаю (223), юность (223), обще (226), недвижний (230), восхваляє (231), найпаче (240), порбженне ехиден (243), подвизалась (243), укрощати (247), смиренна (248), істени (248), грядущих (251), забвєнне (252), воспитали (253), благодіянне (253), согривають (257), прázдно (262), чересєл (269), воїнственного (269), укротити (278), начало (285), возбранну (288), доблєсть (288), дрєвній (295), предречуть (303), сонмища (324), искуству (325); в „Комедії помилок“: сострадати (340), оччаяв (341), зловредно (346), брачні (348), огради (352), попрáв мене нога́ми (358), приобщусь твоє́ї жи́зни (359), чувствителен (391), в бє́зну (403), непостижимо (407), супру́гові (414). Додатиб до того ще слова й фрази, зачерпнені з дум: воздають ясу́ (44), возда́ти ша́ну (51), міждо (222).

Так бачимо довгий ряд звуків, форм і слів, узятих з церковної мови. Тут виписано у формах і звуках усього по кілька прикладів, а слова тільки найважливіші і то по разу, але коли зважимо, що усе те повторяється багато разів, то число таких церковних архаїзмів буде доволі велике. Декуди їх збирається більше разом, як н. пр.:

„Нехай храня́ть вас небеса́ благи́и
Від о́скуду тако́го молодóщив“
(Тр. та Кр., I, 3.).

Ті архаїзми не все є подиктовані мистецькими вимогами, вони не все служать для підчеркнення поваги осіб, чи для їх ліпшої індивідуалізації. Бо можнаби зрозуміти таку поважну, піднеслу мову у хитрого і злобного філософа Яга або у патосі ревнивого Отелля, але така архаїзація не підходить н. пр. до мови грубуватого Аякса.

Тому ясно, що Куліш уживав таких архаїзмів без якогось пляну — може бути, що він хотів тим способом зблизитись до поваги мови Шекспіра або допомогти собі в підбранню невичерпаного багатства слів англійського оригіналу. Увага на ритміку грала тут меншу роллю — такий досвідний письменник, як Куліш, міг без труда побороти ритмічні труднощі і без помочи архаїзмів.

Чужі слова, позичені з інших мов, були для Куліша в перекладі Шекспіра подекуди конечністю і тому найчастіше вони вдатні і не вражають читача немило, хоч їх доволі багато. Це передовсім такі слова позичені і присвоєні, як: тебрию (10), кградáші (10), кгондольєра (15), ранкг (19), кгалєрі (20), консулі (20), кгальбонів (24), тирáнії (33), сентє́нші (33), кглейтовім (35), кгвáлтом (38), флот (42), пб́люса (42), ќйля (45), панекгі́рик (47),

кавалера (49), актом (52), форсовано (52), пролог (53), дисципліни (53), річ натуральна (54) і т. д. — той реєстр можнаби ще багато збільшити. Можливо, що такі слова далибся нераз заступити і своїми, українськими, алеж годі сказати, що вони засмічують мову. Виїмково вражає дещо надто часте уживання слова: фортуна — замість доля. Але є тут деколи й чужі слова менше щасливі — такий мистець мови, як Куліш, міг їх легко заступити висловами або чисто українськими або підібраними дещо щасливіше. Сюди зачисливби я: факéлами (16), макгнйфика (mascul. 19), приз (21), літерах (27), дам пінфи (54), шляфмйцю (54), фейервёрками (55), скопирувати (110), фортунить (197), пінду (254), фольгуем (285), хіндя (321). Тих слів зовсім небагато.

Гірше представляється справа із словами, взятими зі слов'янських мов. Тут маємо деколи прикрі русицизми, рідше польонізми. Вже неодне з архаїзмів можнаби почислити на рахунок російських впливів. Поза тим маємо ще такі немилі варваризми — в „Огеллю“: обьяття (15), надéжна страж (18), ўрода (22), сказіло (29), прибавочну (33), двінув (33), зьєднóчимося (39), шпéтив би (40), до шчéнту (42), нельзя (42), хва́станне (52), плут (52), óшуст (52), преклада́ли (53), руча́юсь (54), возмо́жно (74), добрі́йшая (76), терза́вся (93), приятний (140), шляпкі (142), а нас тісня́ть (142), бешчувствéнні (143), тёрзанне (162), чéрті (165) узнáйте (170); в „Тр. та Кр.“: вра́ви (178), вре (178), дядё (186), потужним (196), статéчности (197), сортівши́ка, (197), двіжєщя (216), плутовство́ (228), звиня́й (236), підозрі́тельний (247), здра́вствуй (255), зуміло се менé (258), ухвátками (261), пеня́тимеш на ме́не (271), не опа́луйсь (281), опасні́йший (289); в „Ком. пом.“: помрачéнний (339), портя́ть (346), стиді́ся (358), черні́лом (363), за́ що обв'язався (385), обв'язáтельство (387), чу́вствувати (391), чувстві́телен (391), нема́ в цім ху́да (394), бішени́м (403). Тих слів, що правда, не так то багато, але вони повторяються звичайно нераз і для сучасного читача є справді прикрі. Неприємний також частий vocat. sg. = nom.

Попри ті архаїзми і варваризми виступають тим яскравіше доволі часті вульгаризми у звуках та формах, рідше у цілих фразах. Ось приклади таких вульгаризмів — в „Огеллю“: гу́лиця (9), шу́пить (10), скруті́лась (13), плєскáти (= говорити 14), влизну́ла (17 = утікла), будла́ско (19), зу́здрий (28), які́мсь (29), по́кіль (29), валасáвся (30), вгонобі́ти (35—часто), крутохвóстою (39), заколу́пує міні́ сёрця (39), натурчу́ (40), скромáдить мо́ркву (47),

опецьків (49), втовкма́чити (52), нагібала (53) ієшня (53), втелю́шили міні ведме́дика (58), цмұ́лить (59), зверетéнився (59), дерé козлі (59), верзя́кати попуга́єм (67), піндитись (67), оддуба́шено (70), задля́тись (76 — часте), захля́нуть (76), зату́ркаю ё́го (77), присо́чувати (88), вгонóбо (93), ни́щить (101), забі́лись (= побились, потовклись 114), скру́тиця Отелло (= втратить розум 116), о́шепірилась (118), мя́шкурути (118), цупити (118), трі́нькають (142), вгонобля́нне (145); в „Тр. і Кр.“: шва́ба (178), обідьві (181), прѣдмі́т (183), спокво́листый (185), закі́ль (186), ту́тенькі (191), шолопа́і (193), по́спіль (197), о́ся (198), для́ння (199), хві́р (201), ве́ргав (202), духопéлиш (214 — часте), бала́ків (214), вахла́ів (216), бры́шкати (225), животкі́вко (227), горі́здру (234), зді́шеця (245), рохма́ною (246), визира́тись (254), відпа́сують, мов лакго́мйнки, пінду (254), до́сіг (257), вздрі́ли (257), візира́неця (258), шерéпо (271), о́пряга на́сіла (274), хіплі́вий (278), і́єчко (300), манта́чим (311), виступце́м (315); в „Ком. пом.“: про́чахла стра́ва (344), кге́дьків (346), для́еця (349 — часте), ту́скне (352), вдухопéлилось (355), віддухопéлите (355), поторо́чо (365), прия́тільці (368), на́блягу́зкав (406), дры́кги (412). Без сумніву неоден з тих вульгаризмів знаходить оправдання в мові лицедій, що умисне послуговуються простими, а то й грубими висловами. Але Куліш їх також надуживає. Бо коли н. пр. у поважній розмові замість: бити — пишеться: духопелити або замість: вдоволити — читаємо раз ураз: вгонобити або замість: забаритись чи загаятись — стрічаємо нераз: длятися і под., то таки воно виходить дещо комічно. Висока мова Шекспіра сходить тут до надто грубої буденщини. Це вражає тим більше, що в більшості випадків можна було легко (передовсім у прозових частинах) заступити ті слова стараннішими, більше літературними. Дещо щасливіше вже націоналізував Куліш переклад впровадженням українських назв для військових ступнів: ге́тьма́н, наказний і под. Але деколи якось не зовсім зручно видається назва: козак, кіш (= табор).

Вже досі мали ми нагоду завважити деякі своєвільні довольності в мові Кулішевих перекладів. Ще яскравіше виступають вони в тих фонемах та формах, що їх можнаби назвати спеціально Кулішевими. Між ними знайдеться багато, утворених у дусі народної мови або й справді народних, але не вживаних загально, та всеж таки і вони надають мові Куліша тої штучності, що відчуває від нього українського читача. Сюди належать передовсім довольні скорочення сля́в — їх, що правда, дуже

небагато: недалёчко 'д вас (53), не 'днією (67), д' Отелла (108), одно 'дного (252, 278), Гектор'вою (291), на 'дного (339) 'мо' хочете (343), не 'чиніли (367).

Далі маємо тут такі форми, як: у ві сні (9), в ві сні (16) і відповідно до того: ввійходить (9) і под. Залюбки додає Куліш приставку: *в* — до дієслів і до інших слів: впізнав (17), вбеспечайтесь (17), впокійної удачі (28), ввесь (42), впокій (55), всумнюсь (86), впривилєєваних (90) і т. д., або міняє: *у* на *в*: вгідно (35), вряду (53), взнаєм (70), вворуживсь (186), вшкіджено (194).

Куліш надуживає також приставки: *із-* або додає на початку слів за часто *і-*: иссунув (134), измилосердіся (156), из між (191), изнайдеця (206), иллеця (249), изаду (259), извів (415).

Гарні й звучні іменники, окінчені на: *-тия* стають неприємні, бо являються за часто і там, де замість них можна легко підібрати інші коротші форми: в „Отеллю“: ошуканне (22), домишлянне (29), приключення (30), хотінні (39), топлінням (39), закінчанне (49), доторкання (130), допевнянне (136), вчиняння (180), здріння (185), імєннем (206), ухиляння (229), зволєнне (240), уподоблення (251), забвєнне (252), прозирання (253), пишанне (263), недбання (327), марінне (333), ударєнне (349), вязєння (400).

Раз ураз попадаємо на слова й фрази, що вражають нас своєю незвичайністю — багато їх певне придуманих самим Кулішем: в „Отеллю“: воєнщиною (10), спокійтеся (11), клянчить (11), побударажте (12), розмучте (12), почеські (13), попускаєте (14), жорсткі (15), обшукайтесь (15), ясити (16), неподбно (17), посєльства (20), можня річ (22), попустим попуск (23), потужник (26), без дємонства (27), провинность (28), безокрасного (28), признає можним (28), певнити річ (29), статєчне свідкуванне (29), ламальні (30), всевіду (31), зорнула (33), обізянство (38), зүздримо (43), вітрує (43), волить (= повеліває 55), пив кўхлями с питун (58), заслужує (59), я в боклаг увобью тебе (61), тихость ваших молодощів (63), чудовишна річ (64), вояча жизнь (66), кучте йй (68), спаяти поламану скбву (68), закладую все, що маю, против покидьки (68), употужнить (68), цінотливу (69), задля ласоти (69), оберну я добродітель в лєпу (70), гайного часу (70), вмудрюся візвать з дому (74), не суміся (76), водіцею самбю пробавляться (76), затўркаю ёго до нестерпіння (77), чи зрушити тебе потугу маю (78), то я не знаю товку в чєсних лицях (78), тяг за тебе руку (80), підозряти (84), пишу, котброю харчіця (85), зрушені (87), менє сфалшивити (93), не соромляжій шлюсі (99), ані пїддббини (134), впокійно (149), судьбвий

(154), пані блудня (163), зір лихих зло-віщува́тих (168); в „Тр. і Крес.“: шчалось пересерде (177), прова́диш (= говориш 181), трублять на уступ (191), зуповних (196), покладливу (197), за проводі́рством власной во́лі (219), рупить (222), оправджу́ (241), трудно́ту (247), бо́зьке діло (250), після́ таких подоби́н (251), у кучугу́рний нівець (252), сфалши́те навпо́слі (252), щоб визи́ратись горді́ні (254), вита́йте з я́вним занедба́нням (255), в зе́ркало не визи́рнеця ду́ха (258), невга́вность (259), прия́цтво (260), прози́рливість (261), любосний (262), моє́ взя́ттє схи́лилось (262), по лю́дзькости (267), може́бна рі́ч (274), наща́дне вре́мя (278), вперей́мость (280), роди́нность (290), лушча́ті сонми́ща від кі́та (324); в „Ком. пом.“: диві́тись ліста́ (343), вконтентува́ння (344), пере́вдягних (346), посві́дкують (349), оправди́те (362), ко́лот (367), давня́шню прия́тілку (367), забі́совану (368), чи се може́бно (368), вгана́' за номно́ю (372), товпі́гу (382), одзво́лю (416).

Такому знавцеві мови, як був Куліш, не треба було ані так змінити слів, ані придумувати слова й фрази, що не могли числити на дальше поширення.

На загал бачимо, що Куліш був у своїх перекладах Шекспіра доволі неперебірчивий у мові, він за мало користав із свого великого знання народної мови і за часто піддавався чужим впливам або просто поступав самовільно. Тому мова тих перекладів зовсім не є взірцева і не може ніяк дорівняти блискучій мові оригіналу.

Приглянувшись мові Кулішевих писань загалом, побачимо, що неодноразово із сказаного лежить — так сказатиб — в самій основі Кулішевої мови від перших її починів. Так н. пр. зверну увагу на деякі архаїзми хочби й вже у мові його „Орісі“ (тільки тут вони на місці) чи інших давніших його писань. Дещо можна пояснити і впливом рідного Кулішеві чернігівського говору. Так н. пр. у чернігівському повіті записано 1894 р. такі форми, як: сыпа́ця ¹⁾ або форми з: *ш* у новгородсіверському повіті: „уро́ды, Бо́же, на тру́дящого, на ле́дащого, на про́сящого, на кра́дящого...“ ²⁾ і ін.

Беручись до перекладу Шекспіра на українську мову, станув Куліш перед безмірно трудним завданням, що переростало його сили. Шекспі́р — це без сумніву найбільший поетичний геній

¹⁾ Б. Д. Гринченко: Этнографические материалы. Вып. I. Черниговъ 1895, ст. 10.

²⁾ Там саме, ст. 16.

людства. Його слово виливається у таке неімовірне багатство вислову, що не легко знайдеться письменник, що вмів би передати його іншою мовою, не вменшаючи вражіння оригіналу. Справа лежить не тільки в тім — так сказатиб — чисто формальнім факті, що Шекспір дає чи не найбільше число слів з усіх письменників взагалі. Багато важніше те, що слово Шекспіра пливе таким дивно природним виразом, що воно нас дивує своєю безпримірною простотою. Нам здається, що маємо перед собою буденну прозу, а на ділі ми в країні найвищої поезії. Це тая мова, що затирає різницю між прозою й поезією, між дійсністю і сном, між реальним і надземним світом, між зміисловою проявою і її тінню, між нашим я і всесвітом. Для передання такого слова чужою мовою треба не тільки глибокого ознайомлення з оригіналом та вдумання в нього й відчуття його, але треба також спроможности виразити таку мову.

Мало того. Перекладач Шекспіра є ще залежний від свого часу й середовища — його чисто індивідуальні прикмети тут не вистачають. До перекладу Шекспіра мусить дорости розвиток даної мови й культурний уровень даного народу — без того переклад Шекспіра буде засуджений відразу на невдачу. Прегарно показав це Фрідріх Гундольф на німецьких перекладах Шекспірових творів¹⁾. Він подає двістілітню історію спроб присвоєння Шекспіра німецькій мові і дає прецікавий образ змагання німецького духа з англійським генієм. За слабкий розвиток німецької мови, неможливість повного зрозуміння духа й змісту Шекспіра, напрям епохи — усе те не дозволило Німцям опанувати й здобути Шекспіра, аж доки не з'явився Август Вільгельм Шлегель, що не тільки мав відповідне майстерне знання мови, але й як представник романтизму вмів вглибитися в Шекспірові контрасти світла й тіни, сну й дійсности, зрозуміти його і дати так свій епохальний переклад 17 драм Шекспіра та тим стати на найвищому щаблі присвоєння Німеччині Шекспірового геніяльного духа.

Чи розвиток української літературної мови в початках 80-их рр. XIX ст. стояв на відповідно високому рівні? На це питання можемо дати тільки загальну й невдовольаючу відповідь, бо про історію української літературної мови в XIX ст. маємо поки що тільки початкові студії²⁾. Одначе, здається, не помилю-

¹⁾ Friedrich Gundolf. Shakespeare und der deutsche Geist. Berlin 1922.

²⁾ Згадаю тут хочби гарний виклад проф. Олександра Ко-

ся, коли скажу, що в початках 80-их рр. XIX ст. була новітня українська літературна мова щойно на доріжку. У белетристичному мистецтві дійшла тоді українська мова до великого розквіту. Після таких мистців слова, як: Іван Котляревський, Григорій Квітка, Тарас Шевченко, Марко Вовчок, Осип Федькович і сам Пантелеймон Куліш — сходила вже зоря таких письменників, як: Іван Левицький, Панас Мирний та Іван Франко, з яких передовсім двом останнім довелося повести українську мову до дальших вершин. Одначе українська публіцистика щойно здобувала собі тривкіший ґрунт і то тільки в Галичині, а українська наука не була ще зорганізована в наукове товариство, що стоялоб на сторожі її термінології. Думаю, що таким рівнем мови можна пояснити неодне з засобу слів Кулішевих перекладів Шекспіра. Багатство мови Шекспіра викликає подив і є ще до нині нерозгаданою загадкою. Шекспір знає таку масу чисто фахових висловів з різних обсягів людського знання й людських занять, що нераз годі повірити, щоб увесь той мовний запас міг стати власністю одної людини. Куліш був без сумніву великим знавцем української мови, яку мав нагоду вивчити і з численних етнографічних студій і з письменних творів своїх попередників та сучасників. Але не міг він дати того, що ще не було усталене й відповідно розвинене в українській мові 80-их рр. XIX ст. — доброї й певної термінології наукових висловів. Оттут то й треба шукати бодай частинного вияснення тих численних чужих слів у перекладі Куліша, на які звернено вже увагу. Це переважно слова, що виражають почування або загальнодушевні прояви — і воно зовсім зрозуміле, що Куліш — перекладчик св. Письма — черпав такі вислови з церковщини або з термінології тої школи, в якій учився, щоб то із школи російської.

На мові Кулішевих перекладів Шекспіра відбився також дух епохи, дух початку 80-их рр. XIX ст. Вже сама спроба того перекладу посвідчає ясно, що Куліш пробував повести українське письменство далеко поза межі того етнографізму, що переважно характеризує українське письменство десятиліття перед появою Шекспірових перекладів. Але той етнографізм так глибоко вкорінився в духа Куліша — автора „Записокъ о Южной Руси“, що Кулішеві не так легко було відірватись від нього. І тим

лессп: Погляд на історію української мови. В Празі 1924 — одна з перших спроб суцільного погляду на мову українських письменників нової доби з цінним зазначенням їх діалектологічних примет.

власне можна пояснити деяку націоналізацію перекладів Шекспіра такими висловами, як: гетьман, козак, кіш і под. Тим нахилом до етнографізму можна пояснити й ті численні вульгаризми, на які вказано — вульгаризми, що деколи просто разять. Так дух епохи й рівень української літературної мови витиснули своє нестерте пятно на Кулішевих перекладах Шекспіра.

Та при тому не належить забувати також на гордовитий і неуступчивий характер Куліша — це були ті індивідуальні прикмети, що відбилися на мові Шекспірових перекладів своєрідним націоналізованням церковних чи російських слів, окремим вибором звуків та форм і декуди незвичайним добором слів.

III.

„Шекспірові твори“ й англійський оригінал.

Якжеж виглядає сам переклад Шекспірових творів у відношенню до оригіналу? Чи Куліш, перекладаючи Шекспіра, мав перед собою англійський текст, чи може він вдовольнявся перекладом з перекладу? Як передавав він гадки Шекспіра: чи зовсім докладно чи тільки загально? Як обійшовся він з прикметами мовного стилю Шекспіра? Як обійшовся він із зверхньою формою Шекспіра? Чи пробував він входити глибше у внутрішній стиль Шекспіра, стежити за його духом та передати перекладом його вірний образ? Чи була у Куліша спроможність піднятися до висоти оригіналу та зблизитися до нього своїм перекладом? Відповідь на ці питання допоможе нам оцінити й зрозуміти працю Куліша та визначити їй належне місце в історичному розвитку українського письменства.

Що до самої техніки перекладу й загалом способу його виконання, то передовсім треба собі пригадати, як Куліш розумів переклад. Кілька прикладів з його літературної діяльності дасть нам на це відповідь. У „Предисловії“ до I тому „Записокъ о Южной Руси“ (Спб. 1856) присвячує Куліш невеличкий уступ своїм гадкам „О переводѣ малороссійскихъ думъ и преданій“ (ст. VI—VII). Тут заявляє він між іншими: „я счелъ нужнымъ приложить къ нимъ (до дум і переказів) возможно точный переводъ. Я говорю возможно точный потому, что передать въ точности характеръ Южно-Русской рѣчи на Сѣверно-Русскомъ языкѣ нѣтъ никакой возможности... Поэтому многое надобно было оставлять безъ перевода, а иное переводить оборотами, далекими отъ дословной точности. Вообще я долженъ сказать, что весь мой переводъ есть только средство

кь уразумѣнію подлинника, но никакъ не замѣна его для людей, не знающихъ по — Малороссійски“. І ось Куліш перекладає н. пр. так:

„Ой по́лемъ, по́лемъ Кили́мськимъ,
То шля́хомъ бѣтимъ Горди́ньськимъ,
Ой тамъ гуля́въ коза́къ Голо́та“ —

„По Килийському полю, по Ордынської дорогѣ гулялъ козакъ Голо́та“¹⁾). Цей переклад не тільки далекий від докладності, але до того він змінє назви місцевостей, надаючи їм дешо іншу форму.

Або в іншому місці уривок прозового оповідання: „Тоді так бу́ло, що о́цѣ підмо́вить дівку, заве́зѣ на Запо́рбжя, прода́сть, а самъ ве́рнетця“ — „Въ то время водилось такъ, что подобѣтъ какой-нибудь повѣса дѣвушку, увезе́тъ на Запоро́жье, прода́сть (Татарамъ), а самъ воротится домой“²⁾). Тут вже додано цілу фразу, якої в оригіналі не має.

З того бачимо, що Куліш у своїх перекладах: 1) не передавав ніколи оригіналу з строгою фільольогічною докладністю слово в слово; 2) намагався все передавати тільки основну гадку оригіналу; 3) при передачі тої гадки поступав доволі свободно; 4) через те скорочував або доповняв оригінал — досить довільно.

Прослідження, чи Куліш все розумів так переклад, вимагалоб окремої праці, тут зазначу хиба, що те саме бачимо й у перекладах творів Шекспіра — тільки тут виступають ті Кулішеві прикмети ще яскравіше — тим способом облегшував собі Куліш перекладання.

З чого перекладав Куліш — з англійського оригіналу, чи з якогось перекладу?

Думаю, що Куліш користав при перекладі з англійського оригіналу, як це згадав вже І. Франко³⁾). Яке англійське видання мав він під рукою, годі збагнути, але що він спирався на якомусь англійському тексті — це певне. Англійський оригінал пробивається часто в перекладі Куліша й поясняє деколи його незручний вислів та добір слів. Ось кілька прикладів:

В „Отеллю“ жалується Яго, що „трое дуків“ за ним „шапкючи блага́ли“ Отелля; а це є дослівний і щасливий переклад

1) Записки о Южной Руси, I, ст. 14.

2) Там саме, ст. 102.

3) Franko, I. c.

англійської фрази: *Offcarr'd to him (Othello, I, 10)*¹). Далі Яго передає слова Отелля: „Що вже, мовляв, я вибрав офіцера“, що відповідають англійським: *I have already chose my officer (Oth. I, 1, 17)*, хоч Куліш звичайно обминає слово: офіцер. Найблищий короткий рядок оригіналу: *And what was he?* — переданий подібним коротким рядком і у Куліша: „Кого ж він вибрав?“ Аж до незручності згідно з оригінальним: *A fellow almost damn'd in a fair wife (Oth. I, 1, 21)* — перекладено: Та заклят він у гарне жінське тіло“, де слово „заклят“ подиктоване напевне англійським: *damn'd*. Без сумніву під впливом англійського словаря перекладає Куліш фразу: *More than a spinster* — „Як плóха пáнночка“, хоч звичайно беруть *spinster* у значінню: прядка. Ще більше видно те на фразі: *And I..... must be belie'd and calm'd By debtor and creditor (Oth. I, 1, 28—31)*, переданий тяжко, незручно і незрозуміло:

„Я мýшу нагоди ще визирати,
Черес книгáрника прихóдо-рохíдного“.

Навіть те саме англійське слово знаходимо знов, коли Куліш перекладає:

*Why, there's no remedy; 'tis the curse of service,
Preferment goes by letter and affection,
And not by old gradation, where each second
Stood heir to the first.*

(*Oth. I, 1, 35—38*) — фразою:

„Ну, та на се немає ліків; слóжба!
Підви́шшують по бóкві та по дрóжбі,
Не по старій ѓрада́ції, де дрóгий —
Наслiдник пéрвого“.

Тут маємо не тільки дослівно з англійського: ліків (*remedy*) і живцем узятє: „по старій градації“ (*by old gradation*); але й просто незрозуміння оригіналу: „підвисшують по букві“ — зле дібраний зі словаря вислів на: *letter* (= лист, розуміється, з порукою). Доволі дослівно відповідає короткому Шекспірівському: *Whip me such honest knaves (Oth. I, 1, 49)* — дещо довший український переклад:

„Я б снх чéсних
Плутiг повчiв слóжити — батогáми“.

²) Я мав у руках критичне видання: *Othello, the Moor of Venice. By William Shakespere. Edited with introductory notices and critical notes by H. Fernow. Hamburg 1890.* Куліш мав — ясна річ — інше видання.

І знов короткий рядок; For, Sir (Oth. I, 1, 56) відповідає Кулішовому: „Бо, мій добродію“ — також неповному рядкові. А далі фаміліярну англійську фразу: But I will wear my heart upon my sleeve (Oth. I, 1, 64) переклав Куліш слово в слово: „я з́араз ви́ставив би се́рце На рукаві“ — що, розуміється, не дає ніякого значіння. І знов маємо мало що не дослівно: Proclaim in the streets (Oth. I, 1, 69) — „Кричіть по гу́лицях“; або: My name is Roderigo (Oth. I, 1, 95) — „Имя моё Родри́го“ або: In simple and pure soul I come to you (Oth. I, 1, 107) — „Я вас зви́шаю про́стим, ши́рим се́рцем“; або: you'll have your daughter covered with a Barbary horse (Oth. I, 1, 110—111) — „ви попу́скаєте, щоб ва́шу дочку́ та накрів варварі́йський жеребе́ць“; або: bold and saucy wrongs (Oth. I, 1, 129) — „бессти́дну кривду“; або: call up all my people! (Oth. I, 1, 142) — „Ззива́йте всіх моїх люде́й доку́пи!“; або й навіть незначна фраза: for their souls (152) — „Ні для душі спасе́ння“; або ще виразніше: for necessity of present life (156) — „ра́ди нужд житт́я мого́ земно́го“. Занадто дослівно і недобре перекладено фразу: Which is indeed but sign — „Се тільки знак, та й го́ді“. Вже цих прикладів, зібраних з І яви І дії „Отелля“, доволі на доказ, що Куліш мав англійський оригінал цієї драми, перекладаючи її.

Те саме бачимо і на інших драмах того видання. Погляньмо на Прольог і першу яву „Троїла та Крессиди“¹⁾. Так н. пр. Шекспірове: With wanton Paris sleeps (Prol. 10) перекладає Куліш дослівно: „Спить — опочива́є из ла́сим Парі́сом“. А далі з I, 1:

Why should I war without the walls of Troy,
That find such cruel battle here within? (2—3)

»Чого́ за му́рами я бу́ду бі́тись.
Ко́ли війна́ кипі́ть в міні́ само́му?«

А вже зовсім незручно, хоч доволі дослівно перекладає Куліш: And skilles as unpractis'd infancy (12) — „Невда́нший, ніж незру́чена дити́на“.

І знов далі дослівно: for my part (13—14) — „Що до ме́не“; або: Handlest in thy discourse, O, that her hand (55) —

»то знов прова́диш,
Яка́ бі́лесе́нька рука́ у не́ї«;

або: Good Pandarus, how now, Pandarus (69) — „До́брий

¹⁾ Користуюсь критичним виданням: The History of Troilus and Cressida by William Shakspeare. Edited with introductory notices and critical notes by L. Proescholdt. Hamburg 1886.

Пандаре! Чогож се ти, Пандаре?“; або ще докладніше: gone between and between, but small thanks for my labour (71—72) — „ходжу від одного до 'дного, та мало дяки за мою працю“.

Опісля близько оригіналу, але не зовсім поправно: It is too starv'd a subject for my sword (96) — „Се для могó мечá нікчёмний прѣдмѣт“. Також занадто дослівно й тому незрозуміло перекладена фраза: Better at home (117) — „Щеб лóчче дóма“.

Вкінці погляньмо й на „Комедію помилок“ (I, 1)¹⁾. І тут знайдемо майже дослівно:

For, since the mortal and intestine jars
 'Twixt thy seditious countrymen and us,
 It hath in solemn synods been decreed,
 Both by the Syracusians and ourselves,
 To admit no traffic to our advers towns (11—15) —

»Які почалась смертѣльна ворожпѣта
 Між на́ми п твоїм ехїдним лóдом,
 Ми на свої́х декретували ра́дах,
 И ми п ва́ші сираку́зькі ра́йці,
 Не торгува́ти нам, Ефѣсам, з ва́ми«,

де навіть англійське; been decreed — перекладено таким самим словом: декретували. І далі подібно:

Thy substance, valu'd at the highest rate,
 Cannot amount unto a hundred marks;
 Therefore, by law thou art condemn'd to die (24—26) —

»Тво́я худóба, як ні цїнува́ти,
 Не вінесе цїні над со́твю ма́рок;
 Тим, по декрѣту, ти повинен смѣрті«.

Тут Куліш: hundred marks передає згідно з оригіналом: сотню марок, хоч дещо вище: thousand marks (22) він перекладав: тисячу червоних.

Майже дослівно перекладає Куліш: „My woes end likewise with the evening sun (28) — „Скінчаю и біду з вечірнім сонцем“. Дуже близько до оригіналу підходять слова князя:

Well, Syracusian, say in brief the cause
 Why thou departed'st from thy native home
 And for what cause thou cam'st to Ephesus

і початок відповіді Егеона:

¹⁾ Я користав з видання: The Comedy of Errors by William Shakspeare. Edited with an introductory notice and critical notes by W. Wagner. Hamburg 1880.

A heavier task could not have been impos'd
Than I to speak my griefs unspeakable (29—33) —

Кн. »Скажіж міні два слóви, неборáче:
Чогó покинув ти своїй домівку,
И що тебе в Ефёс до нас примчало?
Ег. Нема́ міні нічого ва́жше в світі,
Як мóвити про гóре невимóвне«.

І далі знов дослівно: Unwilling I agreed; alas, too soon (61) — „Згодівсь я нехотя... о гóре! нáтто скóро“; або: Before the always — wind — obeying deer (64) — „Як глибиня, покíрна хуртовíні“.

Дещо комічне непорозуміння виходить, коли Куліш перекладає ніби то дослівно:

For, ere the ships could meet by twice five leagues,
We were encounter'd by a mighty rock (101—102) —

»Ще караб́лі на пять миль не зійш́ліся,
Як щóгдз в нас удáрилась об ка́мінь«,

де при перекладанню: twice five пропущено перше слово і з того вийшло що іншого, ніж хотів оригінал.

Може й таке часте, хоч не дуже щасливе слово Кулішевого перекладу: фортуна навіяне також оригіналом, н. пр.: Fortune had left to both of us alike (106). За дослівно і зовсім незручно перекладено: I hazarded the loss of whom I lov'd (132) — „Оч-ча́яв я, когó любíв найб́льше“; або: Five summers have I spent in farthest Greece (133) — „Пять літ блукав я по найда́льших Кр́реках“; або й: My soul should sue as advocate for thee (146) — „Моя ду́ша за те́беб заступі́лась“.

Наведених прикладів доволі, щоб переконатись, що Куліш мав під рукою англійський текст Шекспіра. Англійський текст вплинув не тільки на сам переклад, але й на добір слів у перекладі. Сам переклад не все ставав від того ліпший, бо перекладаючи деколи за дослівно, Куліш не схопив справжнього значіння фраз; до того в доборі слів зі словаря не все він був щасливий, бо не все схоплював справжнє значіння багатозначних слів. У доборі слів спричинив англійський текст частіше уживання чужих слів; декуди і тут можна завважити не дуже щасливий добір.

Але на тому не кінчиться проблема англійського тексту в Кулішевих перекладах Шекспіра, бо Куліш обійшовся з тим текстом дуже своєрідно. З одного боку держався він його тут і там аж за докладно, а з другого поставився до того тексту так сво-

бідно, що декуди тая свобода переходить у своєвільля. Куліш скорочував або розширював англійський текст по власновільній вподобі.

Передовсім змінив він зверхню форму оригіналу. Характеристичною формою драм Шекспіра є „білий вірш“ (blank verse), неримований п'ятистоповий ямб (тоб то 5 наголосів, 10 складів і ямбічне закінчення). Та форма є основна, хоч нераз попадаються і 11-складові рядки (з трохаїчним закінченням), александринські вірші (12 складів з ямбічним закінченням) і навіть 13-складовий александрин. У ритміці поодиноких рядків бачимо також деколи відміни, хоч основна ритміка остає все ямбічна. Інші віршеві форми являються тільки виїмково: у піснях, написах і под. Обік віршованих партій виступають і прозові¹⁾.

Куліш задержав у своєму перекладі найчастіше Шекспіровий поділ на віршовані й прозові частини. Але білий вірш, 10-складовий ямб, зник з перекладу безслідно, бо Куліш заступив його тільки 11-складовим віршем, хоч полишив ямбічний розмір. Може перекладчик і не підозрівав, як багато втратив на такий зміні його переклад. У Шекспіра при ямбічній розмірі вносить наголос на останньому складі вірша різнородність у ритміці цілості, передовсім там, де рядок не кінчить гадки, що переходить без ніякого задержання у другий рядок. І в тому між іншим лежить сила й краса Шекспірового білого вірша — він не є монотонний і не томить. Куліш, перетворюючи усе на 11 складовий вірш з постійним трохаїчним визвуком, спричинив безнадійну однастайність ритміки. В інших ритмічних частинах (піснях і под.) задержав Куліш повну свободу супроти оригіналу і не держався його таки ніде. Таку свободу бачимо деколи й у таких частинах, що мають у Шекспіра розмір білого вірша, н. пр. „Прольог“ до „Троїла і Крессиди“, 31 Шекспірівських рядків, перетворив Куліш на 37 рядків — 12-складових амфібрахів.

Як згадано, вірші Шекспіра є звичайно неримовані. Але час до часу появляється рим і у Шекспіра більшими чи меншими партіями. Передовсім у перших драмах Шекспіра слідний рим частіше, пізніше він появляється тільки виїмково, звичайно на закінчення яви, рідше в середині яв (пісні й под. полишаю на

¹⁾ Віршева форма Шекспірових драм схарактеризована коротко хочби й у статті George Saintsbury: Shakespeare: Life and Plays. The Cambridge History of English Literature edited by A. W. Ward and A. R. Waller, Volume V, Part one, Cambridge: 1910.

боші). Завважу, що в римованню був Шекспір дуже свободний, часто замість римів маємо у нього тільки асонанси.

Куліш ішов у римованню не раз за оригіналом, але деколи й відступав від нього. І так в „Отеллю“: закінчення I, 2 має у Шекспіра рим чи радше асонанс (free — be), у Куліша риму не має; подібно не віддав Куліш риму і в закінченню I дії (I, 3: night — light); в закінченню II, 1 має переклад рим згідно з оригіналом; але вже риму оригіналу в II, 3, 256—257 (life — strife) переклад не передає; за те він задержаний у закінченню цієї сцени, що творить і закінчення дії; не передано риму III, 3, 379—380; і знов маємо 4 римовані рядки в закінченні IV дії; та не має риму при кінці V, 1 (night — quite); кінець драми знов римований; в „Троїлі і Крессиді“: 4 останні рядки „Прольогу“, римовані у Шекспіра, дають у Куліша тільки 2 останні римовані; зовсім неримовані у перекладі римовані в оригіналі I, 1, 114—119; у закінченні I, 2, 308—321 (разом 14 рядків) дає у Куліша 17 римованих за винятком першого; римований кінець I дії (2 рядки) має в перекладі асонанс: ввійнять — гордіня; зовсім не передано риму в 4 рядках, що кінчать II дію; задержано рим у двох останніх рядках III, 2; але знов не має риму в IV, 1, 77—78, в IV, 4, 141—142, в IV, 4, 149—150 (тільки асонанс: lie — chivalry) і IV, 5, 292—293; з римованих V, 2, 107—112 дав Куліш тільки 6 останніх римів; але знов не має риму в V, 4, 95—96 (believe — sleeve) і в закінченні V, 4; знов є рим у V, 6, 25—26 (у Шекспіра асонанс: I say — to — day), але не має його в закінченні цієї сцени і найближчої (eye — die) і далі у V, 8, 3—4; але римовано 4 рядки в закінченні V, 8 (у Куліша: V, 9); ціла партія V, 9, 5—10 знов остала у Куліша неримована; але є рими V, 10, 30—31, що закінчує Кулішів переклад цієї драми; в „Комедії помилок“: задержано рим у двох перших рядках; але не має його в I, 1, 95—96 і I, 1, 155—156, хоч є в закінченні цієї яви і в закінченні I дії; ціла велика римована партія II, 2, 10—43 має у Куліша тільки два останні рими; так і V, 1, 86—116, де римовано тільки два передостанні рядки; а замість римованих II, 2, 173—221 є рими тільки у 4-ох передостанніх рядках у Куліша; за те вже римує Куліш усю партію III, 1, 11—83 і кінець цієї яви; та знов пропадають цікаві Шекспірові рими III, 2, 1—70, з яких остало тільки 4 останні рядки римовані; римовані у Шекспіра III, 2, 150—151 передані у Куліша навіть прозою; в 4 римованих рядках III, 2, 157—160 і в III, 2, 168—169 задержано рими; але з кінцевих 8 римованих рядків оригіналу

остало у Куліша тільки 2 останні; в закінченні IV, 1 зникають зовсім рими; зовсім зникли рими також з усієї IV, 2 — 66 рядків; за те полишено їх у IV, 4, 81—82 при кінці цієї яви й при кінці драми.

Цей перегляд відношення Куліша до римів Шекспіра (поки що полишаю на боці вставлені в драми пісні) доводить до деяких цікавих висновків. Куліш так і видно намагається обминати рими у своєму перекладі. Воно й не дивне, як що приглянутись тим римованим місцям перекладу: вони належать чи не до найслабших. Часто вони такі незручні, що стають просто незрозумілі. Клясичним прикладом такої непорадности може послужити от хочби переклад слів Десдемони:

Good night, good night: heaven me such uses send,
Not to pick bad from bad, but by bad mend!
(Oth. IV, 3, 105—106) —

»Добраніч. Боже! дай міні не пісти,
А бачивши зопієнне, праведніти«.

Куліш видно хотів ті рими декуди перебороти, але, здається, сам бачив тут свою неспроможність і тому радо користав зі свого вільного відношення до оригіналу й уникав римів.

Переходячи до самого англійського тексту, бачимо передовсім, що Куліш викидав з нього декуди цілі партії. Таких місць що правда небагато, але вони всеж таки є. Так н. пр. пропущено увесь кінець мови Улісса в Troil. а. Cres. I, 3, 167—184 (17 рядків), в мові Нестора (I, 3, 389—390) 2 рядки й увесь кінець драми V, 10, 32—55 (23 рядки). Причина такого пропущення в останньому випадку ясна: за великі труднощі в перекладі римованих рядків. Окрім згаданих місць пропущено ще в Oth. I, 3, 4 першу частину рядка — слова князя.

Інші різниці між оригіналом і перекладом вийшли з того, що Куліш або скорочував (найчастіше), або розширював (рідше) поодинокі місця англійського тексту. Таких місць доволі багато. Обмежуся тільки найважливішими прикладами, полишаючи на боці такі дрібні зміни, як ось переклад англійського:

Thou told'st me thou didst hold him in thy hate
(Oth. I, 1, 7) —

»А ти ж казав, ненавидиш псяюху«,

де слово „псяюху“ додано Кулішем.

Однак вже поважнішу зміну приносить таке скорочення:

That never set a squadron in the field,
Nor the division of a battle knows

More than a spinster; unless the bookish theoric,
Wherein the toged consuls can propose
As masterly as he: mere prattle, without practice,
Is all his soldiership. But he, Sir, had the election —
(Oth. I, 1, 22—27.)

»Из рóду війська не вóдив у пóле,
А боеві порядки шóпуть стілько,
Як плóха пáнночка: бо знай провáдять
Не лóчче писаря́ки судовóго,
Бес прáктики теóрию похóдів.
От він когó, добрóдію, вподóбав!«

Число рядків остало в перекладі таке, як і в оригіналі, але це тільки позірна згідність, бо на ділі вислів Шекспіра зовсім скорочено. А це скорочення виявилось не тільки в менше багатому вислові, але й у таких змінах, як н. пр. Шекспірове: toged consuls — перекладене Кулішем: „писаряки судового“.

Менше вже скорочення маємо в перекладі рядка: He, in good time, must his lieutenant be (Oth., I, 1, 32) — „Оце ж він буде правою рукою“.

За те зовсім скорочено й змінено слова Яга:

though that his joy be joy,
Yet throw such changes of vexation on't,
As it may lose some colour
(Oth. I, 1, 71—73) —

„Хотьби вквічавсь роскішними квітками,
Нехай вони ёму привянуть трóхи“,

де Шекспірове: colour асоціювало у Куліша образ квіток, що вянуть.

Та багато більше скорочення бачимо в перекладі слів Бранція:

In honest plainness thou hast heard me say
My daughter is not for thee: and now, in madness,
Upon malicious bravery, dost thou come
To start my quiet
(Oth. I, 1, 97—101),

коли у Куліша сказано тільки коротко:

„Дочка́ мой не для та́ких за́летів.
А ти, ночний прожóро, опия́ко,
З досáди хóдиш та мене́ трівóжайш“.

Скорочено дещо й змінено також дальші слова Бранція:

My spirit and my place have in them power
To make this bitter to thee
(Oth., I, 1, 103—104) —

»Ти півен будь, я и гнівá и вла́сти
Дово́лі ма́ю, щóб тебе́ впини́ти«.

Опісля маємо таке невеличке скорочення слів Родріга:

Do not believe
That, from the sense of all civility,
I thus would play and trifle with your reverence
(Oth., I, 1, 131—133) —

»Не думайте, що звичай занедбавши,
Я з ва́шою славе́тністюю граю́сь«.

Подібно й слова Отелля:

and my demerits
May speak unbonneted to as proud a fortune
As this that I have reach'd (Oth. I, 2, 22—24) —

»А по́двиги мо́ї и без вели́ччя
Не зни́жують мо́єї високо́сти«.

Тут скорочення принесло тільки невелику зміну тексту.

Більше вже скорочення є в перекладі слів другого сенатора:

But though they jump not on a just account, —
As in these bases, where the aim reports (Oth. I, 3, 5—6) —

»Ну, та се не шко́дить.
В та́ких слу́чаях пі́шуть по дога́дкам«,

при чім текст дещо й змінено.

Але маємо й невеличке розширення Шекспірового тексту в словах Отелля:

Ancient, conduct them: you best know the place
(Oth. I, 3, 121) —

»Хору́нжий, проведі́ть їх в Сакгитта́ри.
Ви зна́єте се місце́ як найлу́чче«.

Подібно розширено текст Шекспіра і в словах Брабанція:

Please it your Grace, on to the state — affairs
(I, 3, 190) —

»Тепе́р до госуда́рнього верні́мось діла,
Ко́ли на се зволі́ть вельмо́жність ва́ша«.

Дещо скорочено рядок: At nine i'the morning here we'll meet again (I, 3, 280) — »У ра́нці знов ми му́симо зібрати́сь«.

Цікаве, що такі невеличкі скорочення мають також прозові партії. Бо ось розмову між Ягом і Родріом (Oth. I, 3, 305—306):
Why, go to bed, and sleep. — I will incontinently drown myself —
передає Куліш:

»Що́ж? ля́жеш та засне́ш. — За́раз візьму́ та й утоплю́сь«

Далі знов дещо скорочено в словах Монтана:

Even till we make the main and the aerial blue
An indistinct regard. (Oth. II, 1. 39--40) —

»Де небо в синяві злилось із морем«.

Та зовсім скорочено передано емпатичні слова Кассія:

he hath achiev'd a maid
That paragon's description and wild fame;
One that excels the quirks of blazoning pens,
And in the essential vesture of creation
Does tire the ingener. (Oth. II, 1, 61--65) —

»С такою п'яною, що ні сказати,
Ні описати пером, ні змалювати.
Бо у всім, чим любя нам людина,
Вона справдешнє диво«.

Як бачимо, переклад тут вже й доволі відбігає від оригіналу.

Тільки скорочення, без важніших змін маємо в перекладі окликів Яга:

Nay, good lieutenant, — God's will, gentlemen; —
Help, ho! — Lieutenant, — Sir, — Montano, — Sir; —
Help, masters! — Here's a goodly watch indeed!
(Oth. II, 3, 158--160) —

»О пане наказний! Монтано, гіді! —
Панове! пробі! От вам добра чата!« —

Є й такі скорочення в перекладі, як н. пр. слова кльовна:
Ay, marry, are they, Sir (Oth. III, 1, 7) — „А вжеж добродію“.

Слова Кассія в Oth. III, 1, 42--43: I never know

A Florentine more kind and honest

розширено дещо в перекладі на два повні рядки:

»Ще не видав я з роду Флорентіна
Добрійшого й чесвійшого над Ягга«.

Коротше випали в перекладі слова Отелля:

I shall not dine at home;
I meet the captains at the citadel (Oth. III, 3, 58--59) —

„Завтра дома
Я не обідаю. До замку зв'яно«.

Подібно й питання Емілії:

What will you do with't, that you have been so earnest
To have me filch it? (Oth. III, 3, 314--315) —

»Про що вона тобі? чого так пильно
Бажав сего?«

Але перекладчик розширив виклик Отелля: O monstrous! monstrous! (Oth. III, 3, 427) — „Чудовишно! о, се не людське діло!“

Однаке дуже скорочено дальші слова Отелля:

But this denoted a forgone conclusion;
'Tis a shrewd doubt, though it be but a dream
(Oth. III, 3, 428—429) —

бо з них остало ледви: „Ба, він виявлює, що справді сталося“. Найближих 1½ рядка знов розтягає переклад:

And this may help to thicken other proofs
That do demonstrate thinly (Oth. III, 3, 430—431) —

»Хоть се и сон, та в нім тяжке сумнінне,
И помагає він улікам нашим,
Легким...«

Подібно й коротеньке Шекспірове: she, dying, gave it me (Oth. III, 4, 63) перекладено у Куліша аж двома рядками:

»Вмираючи, мой покійна мати
Міні подарувала ту хустину«.

При кінці драми скорочено дещо слова Льодовіка:

And seize upon the fortunes of the Moor,
For they succeed on you (Oth. V, 2, 366—367) —

»И, як наслідник Муріана, худобу
Їго осягнете«.

Менше таких скорочень та розширень у „Троїлі та Крессиді“.

Шекспіровий ляпідарний піввірш: and that's the quarrel (Prol., 10) розростається у Куліша в цілий рядок: „За сю ж то наругу й шчало́сь пересер́де“. Та за те скорочено уривкове визнання Троїля:

O Pandarus! I tell thee, Pandarus. —
When I do tell thee, there my hopes lie drown'd
(Tro. a. Cres. I, 1, 48—49) —

»О Па́ндаре! коли тобі каж́у я,
Що всі мої надії уто́нули«.

Дещо ширше передано слова Крессиди: What was his cause of anger? (Tro. a. Cres. I, 2, 11) — „Чого́ж завзя́вся він та розбу́явся?“ — Але до двох рядків зменшено слова Гектора:

Though no man lesser fears the Greeks than I,
As far as touches my particular,
Yet, dread Priam,
There is no lady of more softer bowels
(Tro. a. Cres. II, 2, 8—11) —

»За себе я всіх менш боюся Кгрєків,
Та в нас не знайдеця й ніжної пані«...

Також дуже скорочено дальші слова Гектора :

If we have lost so many tenths of ours,
To guard a thing not ours nor worth to us,
Had it our name, the value of one ten,
What merit 's in that reason which denies
The yielding of her up? (Tro. a. Cres. 2, 21—25) —

»Колі ж ми несемо великі втрати,
Боронячи нікчемного чужого,
То що за сила й розум в нехотівні
Ії вернути Кгрєкам?»

Скорочено також слова Париса :

We'll but commend what we intend to sell.
Here lies our way (Tro. a. Cres. IV, 1, 78—79) —

»Не хва́лимо, чо́го прода́ть не хо́чемо«.

Не багато таких скорочених та розширених місць знайдеться і в „Комедії помилок“. Зараз на початку передано ширшою фразою слова князя: I am not partial to infringe our laws (Com. of er. I, 1, 4) — „Я права не скривлю, декрєту не зламаю“. — Скорочено й при кінці дещо розширено дальші слова князя :

Nay, more.
I any born at Ephesus be seen
At any Syracusian marts and fairs;
Again: if any Syracusian born
Come to the bay of Ephesus, he dies
(Com. of er. I. 1, 16—20) —

»Ще й на́тто, хто з Ефєс до вас приб́уде,
Або́ котрий із ва́ших Сираку́зів
Поя́виця на ринку у Ефєсі,
Того́ кара́ти сме́ртю бес поща́ди«.

Перекладчик тут навіть дещо й змінє текст оригіналу. — Зовсім скорочено два рядки в оповіданню Егеона :

Yet, that the world may witness that my end
Was wrought by nature, not by vile offence
(Com. of er. I, 1, 34—35) —

»Та хоть щоб зна́ли, що з недо́лі гину́«.

Дуже скорочено і навіть змінено дальші слова Егеона :

and wed
Unto a woman, happy but for me,
And by me, hap not our hap been bad.
With her I liv'd in joy; our wealth increas'd

By prosperous voyages I often made
To Epidamnus; till my factor's
And the great care of goods at random left
Drew me from kind embracements of my spouse
(Com. of er. I, 1, 37—44) —

»Й оженився
С такою, що була насліва мною,
Як я з нею... О, лиха годині!
Жили ми в радісах; росло багатство:
Бо заробляв я добре в Епідамні,
И все було гаразд, аж поки смертю
Мого прикажчика усю звертілось».

Два дальші Шекспірові рядки:

Had made provision for her following me.
And soon and safe arrived where I was
(Com. of er. I, 1, 58—59) —

дають у Куліша один і то змінений рядок: „Зібравшись, прибула до Епідамна“.

Ще більше скорочено кілька рядків нище:

Which though myself would gladly have embrac'd,
Yet the incessant weepings of my wife,
Weeping before for what she saw must come,
And piteous plainings of the pretty babes,
That mourn'd for fashion, ignorant what to fear,
Forc'd me to seek delays for them and me
(Com. of er. I, 1, 70—75) —

»Я був готов на смерть, та слези ревні
Жоні моєї и діток маленських,
Що плакали, вбачаючи тривогу,
Примусили мене шукати пільги».

при чім пропало й багато з поезії оригіналу. Та за те дещо додано в перекладі двох рядків:

The sailors sought for safety by our boat,
And left the ship, then sinking-ripe, to us
(Com. of er. I, 1, 77—78) —

»Вже в каюках матроси повтекали,
Покінувши судно нам бідолашнім,
Що вже в воді по стелю затонуло».

Але знов коротше вийшли рядки:

Fixing our eyes on whom our care was fix'd,
Fasten'd ourselves at either end the mast;
And fleeting straight, obedient to the stream
(Com. of er. I, 1, 85—87) —

»Вхопились ми з обох кінців за шоглу,
Та й понеслись по вітру манівцями».

Ще більше скорочення маємо лещо нище:

At length the sun; gazing upon the earth,
Dispers'd those vapours that offended us;
And, by the benefit of his wished light,
The seas wax'd calm, and we discovered
Two ships from far making amain to us

(Com. of er. I, 1, 89—93) —

»Аж ось кріз хмари прозирнуло сонце,
И любий світ ёго пригладив море.
Поглянемо — пливё аж двоё суден«.

Опісля аж при кінці драми маємо більше розширення слів
Адріани: Justice, most sacred duke, against the abbes! (Com. of
er. V, 1, 133) —

»О князю! правосуддя, правосуддя!
Обороні нещасну від Аббеса«.

А далші слова Адріани скорочено дуже:

And here the abbess shuts the gates on us
And will not suffer us to fetch him out,
Nor send him forth that we may bear him hence

(Com. of er. V, 1, 156—158) —

»Поскочили ми, тільки тут аббеса
Нас не випустіла, щоб ёго узяти«.

І знов маємо невелике розширення слів князя: Discover
how, and thou shalt find me just (Com. of er. V, 1, 203) —

»Одкрій міні її вину нещевну, —
Побачиш сам, який я правосудний«.

Вже з перегляду тих скорочень і рідше розширень англійського оригіналу бачимо, що Куліш поводився з текстом Шекспіра доволі вільно, змінюючи його до вподоби. Що правда, ті зміни не доходять аж до повної затрати гадки оригіналу, бо його Куліш держиться в усьому своєму перекладі бодай у головному, але всеж таки вони кидають характеристичне світло на перекладчика: він не усяди вмів дати собі раду з короткими, найчастіше односкладовими англійськими словами і не міг просто додержати кроку оригіналові. Тому скорочуючи оригінал, Куліш полишав часто однакове з Шекспіром число рядків, хоч скорочував фрази й редукував вислів. Майже ніде не вийшло таке скорочення чи розширення на користь перекладу; звичайно зменшалася при тім сила поетичного виразу.

Але сказаним ще далеко не вичерпуються зміни перекладу супроти оригіналу. Багато таких змін повстало також через те,

що Куліш передає вільно, деколи зовсім вільно гадки Шекспіра. Обмежує наведенням тільки деяких прикладів.

Вже згадувано про слова Отелля (Oth. I, 2, 22—24), де переклад навіть і не зовсім зрозумілий без пізнання оригіналу. В іншому місці говориться н. пр., що буря Parted our fellowship (Oth. II, 1, 93), а у Куліша передано це: „Нас порізніла різно“. — Колиж Отелльо говорить: Iago is most honest (Oth. II, 3, 6), то переклад каже: „О, Якого найпевніша в нас людина!“ — Не зовсім зрозумілий без порівняння з англійським оригіналом є також переклад слів Отелля: And, by him, do my duties to the senate (Oth. III, 2, 2) — „И через нього уклонись вельможним“.

Декуди є тільки такі зміни, як н. пр.: This fortification, gentlemen, — shall we see't? (Oth. III, 2, 5) — „Чи підемо, панове, подивитись?“

Одначе вже поважніше змінено слова Яга:

Though I am bound to every act of duty,
I am not bound to that all slaves are free to.
Utter my thoughts? Why, say they are wild and false
(Oth. III, 3, 134—136) —

„Я м'юшу все чинити
По довігу служби; тут же й раб вільний.
Відкрити мислі? Що ж, як там гадота?...“

Зовсім вільно, хоч не зле, перекладено й слова Яга, коли він говорить про своє серце: Nor shall not, whilst 'tis in my custody (Oth. III, 3, 164) — „А й наatto, як воно у мене в грудях“.

Або ще приклад іншого рода свободи в перекладі:

I know our country disposition well;
In Venice they do let heaven see the pranks...
(Oth. III, 3, 201—202) —

„Глядіть. Я знаю сяк Венеційнок.
Вони такі іріхї ясують небу...“

За те вже не так виразно передає гадку оригіналу така зміна в словах Емілії: Do not you chide; I have a thing for you (Oth. III, 3, 301) — „Не сердся, я для тебе щось робила“.

Багато змін маємо й в переповідженню слів Циганки Отеллем:

she told her, while she kept it,
'Twould make her amiable, and subdue my father,
Entirely to her love; but if she lost it,
Or made a gift of it, my father's eye
Should hold her loathed, and his spirits should hunt
After new fancies
(Oth. III, 4, 58—63) —

„Покій ти не втеряєш сії хустки,
 Ти не втеряєш и над мўжем вла́сти,
 Над серце́м чолові́ка; як же згубиш
 Чи оддасі́ кому́, то́ око́ мўжа
 Знена́видить тебе́, и в се́рці в него́
 Нове́ яке́сь коха́нне обі́звє́ця“.

Тут заступлено батька (father) оригіналу словами: муж, чоловік і загалом змінено дещо англійський текст.

Менше таких свобідно перекладених місць у „Троїлі та Крессиді“. Але й тут деколи прозові місця перекладає Куліш не раз зовсім свобідно. Так н. пр. слова Пандара: *Well, she looked yesternight fairer then ever I saw her look, or any woman else* (Tro. a. Cres. I, 1, 32—33) — передано у Куліша: „А справді, вчора в вечері була вона́ дуже га́рна. Ніко́ли я ще не ба́чив її тако́ю, та й ніяко́ї жє́нщини“. Зовсім свобідно передано й дальшу фразу: *there were no more comparison between the women* (Tro. a. Cres. I, 1, 42—43) — „то нічим би й не ріжнілись обі́дві“; або й слова Енея: *Hark, what good sport is out of town to day!* (Tro. a. Cres. I, 1, 116) — „Чи чуєш, як гуля́ють на́ші в полі́?“; або слова Аякса: *Thou bitch — wolf's son, canst thou not hear? Feel, then* (Tro. a. Cres. II, 1, 11—12) — „Ти, во́вче ко́дло! не чуєш, дак почу́й шку́рою“.

Не багато прикладів на такий свобідний переклад дає й „Комедія помилок“. Одначе і тут перекладено н. пр. слова Егеона: *I brought, and brought up to attend my sons* (Com. of er. I, 1, 58) — „И прода́ли міні́ діте́й до по́слуг“. Ще більше перетворено дальше оповідання Егеона:

*My youngest boy, and yet my eldest care,
 At eighteen years became inquisitive
 After his brother*

(Com. of er. I, 1, 125—127) —

„Як став мій син дохо́дити до зрѳсту,
 Став обі́йма́ть є́го по бра́ту смўто́к“.

Свобідніше віддано й кінець оповідання Егеона:

*But here must end the story of my life;
 And happy were I in my timely death,
 Could all my travels warrant me they life*

(Com. of er. I, 1, 138—140) —

„Тут закінчу́ своє гірке блука́нне;
 Та й сме́рть міні́ зда́лась би щасте́м,
 Ко́либ до́віда́вся, що ді́ти жи́ві“.

Та вже зовсім змінив Куліш закінчення I, 1:

Hopeless and helpless doth Aegeon wend,
But to procrastinate his timeless end —

„Иди про свій гіркий талан тужиги:
Ще даво день тобі на світі жити“.

Одначе тут у незручному перекладі завинив вже рим. Опісля переклад іде доволі докладно за оригіналом і аж при кінці маємо таке н. пр. місце в словах князя: To do him all the grace and good I could (Com. of er. V, 1, 164) — „Що я ёго ніколи не оста́влю“.

Та найсвобідніше переклав Куліш пісенні вставки в драмах Шекспіра. Ті пісні, чудові витвори Шекспірової лірики, вийшли в тих Кулішевих перекладах просто перерібками — доволі незручними й позбавленими поетичної краси. Це без сумніву найслабші місця в Кулішевих перекладах. Як приклад подам тут високо настроєву пісню Десдемони майже безпосередно перед страшною катастрофою, що її постигла:

The poor soul sat sighing by a sycamore tree.
Sing all a green willow; і д.

(Oth. IV, 3, 41—57).

яка в перекладі Куліша виглядає так:

„Сиділа небо́га під йвовим дре́вом,
Співай́те, співай́те про йву зеле́ну,
И ру́ки зложі́ла й голо́вку схили́ла,
Співай́те про йву, про йву, про йву.
Вода протека́ла, з не́ю розмовля́ла...
Співай́те про йву, про йву, про йву,
А ви, слёзи, ринте, ка́мі́нне мя́гчі́те...
Співай́те про йву, про йву, про йву.
Співай́те, співай́те, віно́к мій зви́чайте.
Ёго́ ж не вині́те, мене́ осу́ді́те.
Неві́рним назва́ла, а він ми́ні ка́же,
Співай́те про йву, про йву, про йву;
„Бо́ла я до дру́гих, любі́ собі́ любі́х“.

Вкінці належить згадати про ті місця, в яких Кулішеві — поза згаданими справами — не вдалось побороти труднощів оригіналу. Їх багато — обмежуся тільки деякими прикладами.

Фразу Яга:

and, by the faith of man,
I know my price, I am worth no worse a place: —
But he, as loving his own pride and purposes,
Evades them, with a bombast circumstance
Horribly stuff'd with epithets of war

(Oth. I, 1, 10—14) —

передає Куліш аж до незрозумілості незручно:

„и клянѹсь вам,
Що звѣрхности я заслужив давно вже.
Та згѣрда він орудовати любить.
Одмовився надѹтими речами,
Приправивши воєнщиною сѹто“.

Також не зовсім щасливо перекладено трудне місце: *If it prove lawful prize, he's made for ever* (Oth. I, 2, 51) — „Аби правний був приз, пануй до віку“.

А вже зовсім незрозумілі вийшли слова першого сенатора: *For that it stands not in such warlike brace* (Oth. I, 3, 24) — „Ні твердження не має він такого“; тут треба вже заглянути до оригіналу, щоб зрозуміти сказане. Колиж перший офіцер (у Куліша: отаман) каже: *Here is—more news* (Oth. I, 3, 31), а Куліш перекладає це: „Прийшла іще понова“, так тут слово „понова“ поставлене зле замість: новина. Також невірний є переклад у вістці післанця: *Have there injointed them with an after fleet* (Oth. I, 3, 35) — „Злучивсь с своїми зайвими статками“, бо *after fleet* — цеж не зайві статки.

Знов тільки незручність у вислові маємо в перекладі образових слів Отелля:

*The very head and front of my offending
Hath this extent.*

(Oth. I, 3, 80—81) —

»От вам моя провинность,
Вшикована чолѡм, як єсть велика«.

Подібне можна сказати й про переклад слів дожі (князя):

*To vouch this, is no proof,
Without more wider and more overt test
Than these thin habits and poor likelihoods
Of modern seeming do prefer against him*

(Oth. I, 3, 105—109) —

»Певніти річ, се ще не доказати.
Подайте нам статечне свідкуванне.
А щѡ здається вам єго винѡю,
То ще хибкѣ, убоге домислянье«.

Одначе вже зовсім зле вийшла прозова фраза: *but it is not in my virtue to amend it* (Oth. I, 3, 320) — „та в мене нема на се ціноті“; тут і слово „цінота“ не добре дібране і англійські слова не перекладені як слід.

А далі знов незручний переклад: *When the blood is made dull with the act of sport* (Oth. II, 1, 228—229) — „Як наша кров

зробиця млявою актом грання"; або: as it is a most pregnant and unforced position (Oth. II, 1, 239—240) — „яко ж и стоїть уже вонó вельми виразно та форсовано"; або передовсім таке трудне місце: a knave very voluble; no further conscionable than in putting on the mere form of civil and humane seeming, for the better compassing of his salt and most hidden loose affection? why, none: a slipper and subtle knave; a finder of occasions; that has an eye can stamp and counterfeit advantages, though true advantage never present itself: a devilish knave! (Oth. II, 1, 241—250) — де Куліш зовсім не міг підійти до цієї дотепно-іронічної характеристики й переклав її нескладно: „Багацько в плутяги хйсту, а совісти не більше, як стілько, абі прикриватись простою формою бувалости и людзькості, щоб лучче вгнобляти свої сасні та гидкі поваби. Ніхто́, о, ніхто́! Тонкий, пронóзливий плут! пройдо́ха на на́годи! Очі́ма чека́нїть и підрóблюе всі́кі досто́їнства, дарма́ що справде́шнєго досто́їнства ніко́ли не по́явить. Дияво́льський о́шуст!"; або невиразно: very sudden in choler (Oth. II, 1, 279) — „дуже скóрий на сéрце"; або таки зле перекладено: O, beware, my lord, of jealousy (Oth., III, 3, 165) — „О мій па́не! бережі́тесь жа́лю", бо тут іде річ не про жаль; або такий дуже незручний переклад, що затрачує усю лядарність вислову:

'Tis not to make me jealous
To say my wife is fair, feeds well, loves company,
Is free of speech, sings, plays, and dances well
(Oth. III, 3, 183—185) —

„Я не зроблю́ся
Ревни́вим, чу́ючи, що в ме́не па́ні
Вродли́ва, огрядна́ та бенкетли́ва,
Проре́чиста, співóча, веселю́ща
И танцю́рна".

Декуди спосіб вислову й добір слів у перекладі зовсім не дописують, як н. пр.:

And knows all qualities, with a learned spirit,
Of human dealings
(Oth. III, 3, 259—260) —

„И взнав душе́ю учено́ю до́бре
Всі́ спо́нуки людзько́го оберта́ння".

Подібно й: And not their appetites! (Oth. III, 3, 270) — „Та не дає їх принаду".

А вже зовсім незрозуміло перекладено слова Отелля: What

sense I of her stol'n hours of lust? (III, 3, 338) — „Чи чув я крадієні години ласі?“

Просто непорозуміння бачимо в перекладі: O well — painted passion! (Oth. IV, 2, 267) — „О, як вона намалювала чутство!“, де painted перекладено надто вже дослівно.

Неясно виходить у словах Емілії: nor any petty exhibition (Oth. IV, 3, 74) — „ні за яку пусту виставу“. Невідповідно підібрано вираз у заввазі Десдемони: for you are fatal then When your eyes roll so (Oth. V, 2, 37—38) — „бо ти судьбівий, Як вівернеш так бчі“.

Невиразно виходить переклад рядка: For womanish it is to be from thence (Tro. a. Cr. I, 1, 110) — „Бо се жіноцтво, щоб не бути в полі“; або й зовсім незрозуміло: Hector, whose patience Is, as a virtue, fix'd, to day was mov'd (Tro. a. Cr. I, 2, 4—5) — „Гектор, терпеливий, Як добродітель, ранком розбувся“; чи ще неясніше в словах Крессиди: Indeed, a tapster's arithmetic may soon bring his particulars therein to a total (Tro. a. Cr. I, 2, 123—124) — „Справді, доволі булоб и підношчикових ліків, щоб їх перелічити“, де просто добір слів є нещасливий; подібно й: did her eyes run o'er too? (Tro. a. Cr. I, 2, 161), зрозуміле в зв'язку з попереднім, — „На її бчі також навернулись жорна?“ Зовсім незручно виходить велика фраза в промові Агамемнона від слів: Sith every action аж до: unbodied figure of the thought (Tro. a. Cr. I, 3, 13—16) —

„Усяка інша справа військовая,
Що знаємо переказом про неї.
Повзла також на право і наліво,
Маяючи свою мету блискучу
И бестілесную фіктуру думки“.

Подібно й вислів: The fineness of which metal is not found In fortune's love (Tro. a. Cr. I, 3, 21—22) —

„Поки фортунить нам ласкава доля,
Не можна взятп, хто чого коштівє“.

Не зовсім зручно перекладено: That it enchants my sense (Tro. a. Cr. III, 2, 21) — „Міні чарують чутства“. Невиразно вийшло: In humane gentleness, Welcome to Troy! (Tr. a. Cr. IV, 1, 20—21) — „По людськості, бувай здоров у Трбі!“

Гру слів у розмові Нестора з Улісом:

Our general doth salute you with a kiss.
Yet is the kindness but particular;
'Twere better she were kiss'd in general

(Tro. a, Cr. IV, 5, 20—21) —

передає Куліш не тільки зовсім вільно, але й незрозуміло:

»Гетьман тебе вітає поцілунком.
Нехай же він про себе не гетьманить:
Рушаймо всі у поле за гетьманом«.

Не міг Куліш дати собі ради з різкими дотепами Терсита, як це видно хочби й з перекладу V, 1, 14 і д. Неясно виходять і слова: *Mine honour keeps the weather of my fate* (Tro. a. Cr. V, 3, 26) — „Годіну долі робить Лицарська честь“.

Годі зрозуміти і тих слів перекладу:

Her part, poor soul! seeming as burned
With lesser weight but not with lesser woe,
Was carried with more speed before the wind
(Com. of er. I, 1, 108—110) —

»Була під нею легша половіна,
Хоть горе нас давило тяжко:
То й понеслась по хвілях вітром швічче«.

Подібно й: *I hazarded the loss of whom I lov'd* (Com. of er. I, 1, 132) — „Оччав я, когось любив найбільше“. Неясно через невідповідний добір слів виходить: *Whilst I at home starve for a merry look* (Com. of Er. II, 2, 97) — „Я ж дома любого чигаю згляду“. Гарний вислів Антифоло Сиракуза:

Are you a god? would you create me new?
Transform me then, and to your power I'll yield
(Com. of er. III, 2, 39—40) —

переміняється у Куліша в зовсім незручну фразу:

»Невже ти божество? невже мене ти міслиш
Зробить перевертнем, п наново создати?«

Тут „зробить перевертнем“ є невмілим звульгаризованням англійського *transform*, а з того вийшло зовсім інше значіння. Дещо не згідно з оригіналом перекладено слова Дромія Ефеса:

Will you be bound for nothing? be mad, good
Master: cry „The devil!“
(Com. of er. IV, 4, 130—131) —

„Колі вже зв'язано, то щоб не дармо:
Біснуймоєь, пане! верещі, пекельний!“

Полишаючи на боці інші приклади таких недокладностей та непорозумінь у перекладі, вкажу на кінець того огляду ще на одну проблему: як користав Куліш з готових вже перекладів драм Шекспіра? Куліш міг мати під рукою переклади Шекспіра в різних мовах, у: російській, німецькій, польській, французькій і навіть італійській. Я зверну тут увагу тільки на те, що Куліш

користав напевне з російського перекладу Кетчера, який він набув, як згадано, в першому виданні ще на багато літ перед своїми перекладами. Прозовий і по змозі докладний переклад Кетчера полишив свій виразний слід у доборі деяких слів та фраз Кулішевого перекладу ¹⁾.

У Кулішевому перекладі „Отелля“ вражає н. пр. характеристика Михайла Кассія як „Великого цифірника“ (10). Це незвичайне для Українця слово знайдемо в перекладі Кетчера, що дещо нище (не на тому самому місці) має: „цифирникъ лейтенантъ“ (ст. 333). Далі Яго говорить про „честныхъ олуховъ“, а слово „олух“ повторяється нераз і у Куліша.

Зближене до російського: „Такъ я и не служилъ бы ему“ (333) є Кулішеве: „Та и служити ж Не став би я ёму“ (11) (анг.: I would not follow him then — Oth. I, 1, 41). Може й російським: „Какъ будетъ счастливъ проклятый губанъ“ (334) навіяний також переклад: „И що за дівне щастє Сёму губатому служило чорту“ (12) (анг. the thick-lips — Oth. I, 1, 66).

Дослівно взяв Куліш від Кетчера слова: „варварійський жеребєць“ (14) — „варварійскій жеребєць“ (335), бо хоч і в анг. маємо: a Barbary horse (Oth. I, 1, 111), то все таки кидається тут в очі форма: варварійський. Певне й з російського пішло слово: „факелів“ (17) — у Кетчера: „Еще факеловъ“ (337). Також у закінченні I, 1 слова: „Я награжду тебе“ (18) дуже нагадують російські: „я вознаграждаю тебя“ (338). Так саме й: „За всі сокровища“ (19) відповідають російському: „за всѣ сокровища моря“ (338).

Подібна в обох перекладах також фраза: „Суди мене весь світ, коли не правда“ (22) — „Суди меня весь міръ, если не ясно“ (340).

Вдоволяючись тими кількома прикладами з двох перших яв „Отелля“, згадаю ще й про „Троїла та Крессиду“.

І тут бачимо, що слова „Прольогу“:

And the deep-drawing barks do there disgorge
Their warlike fraughtage: now on Dardan plains

¹⁾ Я вespів роздобути тільки друге видання Кетчерових перекладів, що має вже деякі зміни в порівнянні з першим виданням, як на це показує титул: Драматическія сочиненія Шекспира. Переводъ съ англійскаго Н. Кетчера, выправленный и пополненный по найденному Панъ Колльеромъ, старому экземпляру in folio 1632 года. Изданіе К. Солдатенкова. Москва. „Отелло“ є тут у 4-ій часті (1864), „Троїлъ и Крессиди“ у 6-ій (1866), „Комедія ошибокъ“ у 3-ій (1864).

The fresh and yet unbruised Greeks do pitch
Their brave pavilions (Tro. a. Cres., Prol., 12—15) —

перекладає Куліш:

„Тут сѣдна ригають на зѣмлю бойцями,
И Кгрѣки, ще свѣжі, в боях не примѣті,
Намѣти в Дарданських полях напинають“ (177),

а Кетчер: „и глубоко бороздившее море суда ихъ изрыгаютъ на него воинственный грузъ свой, и бодрые, не помятые еще Греки разбиваютъ на поляхъ Дарданіи великолѣпныя палатки свои“ (111). Кулішеві слова: „ригають“ і „не примѣті“ підказані тут певне Кетчером.

Дуже подібне в обох перекладах є також передання образowego вислову Пандара: He that will have a cake out of the wheat must needs tarry the grinding (Tro. a. Cres. I, 1, 14—16) — „Хто забажав пшенишного книшѣ, нехай подождѣ, дѣкіль змѣлють бѣрошна“ (180) — „Захотѣлось пшеничнаго пирога — положи пока смелють пшеницу“ (112). Те саме й далі: „Ждав мѣлива; подожді ж, дѣкіль просіють“ (180) — „Да, пока мололи; подожди, пока и просѣють“ (113).

Добір слів у Кулішовому перекладі:

„Так ніжно й дѣх не лѣзять лебедінній,
А найніжнійше чѣство осязанія —
Тут мов жорстка долоня в хлѣборѣба“ (181) —

підказаний зовсім Кетчеровим перекладом: „передъ прикосновѣніемъ которой и лебязій пухъ жѣстокъ, и тончайшее чувство осязанія грубо, какъ ладонь земледѣльца“ (114).

Не мало таких подібностей знайдемо і в „Комедії помилок“.

Деяку схожість між українським і російським перекладом можнаби додати в переданні слів оповідання Егеона: A league from Epidamnnum had we sail'd (Com. of er I, 1, 63) — „Не відплили від Епидамна й милі“ (339) — „и не отплили отъ Эпидамна еще и мили“ (240); або далі: „Бо й помрачѣнний свѣт из нѣба лівся“ (339) — „и слабый свѣтъ, проливаемый помраченымъ небомъ“ (240); або: „Хоть не простім, так сострадати будемъ“ (340) — „Если мы и не можемъ помиловать тебя, такъ по-крайней мѣрѣ, можемъ сострадать тебѣ“ (241); і зараз далі: „Колиб боги тогді нам сострадали!“ (340) — „О еслибъ боги имѣли тогда состраданіе“ (241), де Кулішеве: „сострадати“ напевне взяте з російського; те саме й: „Хибѣ б ми нашу честь надвередили“ (342) — „не повредивъ своей собственной чести“ (242), де вже маємо майже дослівну схожість.

Вже тих прикладів доволі, щоб переконатись, яка була роль перекладу Кетчера в перекладах Куліша. Неодне слово, що звучить для нас незвичайно, взяв Куліш з російського перекладу (також і деякі церковні слова). Тому може бути, що цей переклад облекшив Кулішеві зрозуміння Шекспіра, але й zarazом причинився декуди до введення чужих — не все шасливих — слів.

Оглядаючи ще раз сказане про Кулішеві переклади Шекспіра, видані 1882 р., бачимо таке:

1) Куліш перекладав з англійського оригіналу.

2) Перекладаючи, користав він також з російського перекладу Кетчера.

3) Куліш ніде не зміняв до непізнання основних гадок оригіналу.

4) Одначе з текстом Шекспіра поводився він доволі свобідно, скорочуючи або розширюючи його по своїй волі та зміняючи його зверхню форму.

5) Мова тих перекладів Куліша є складною проявою, що на неї зложилися: індивідуальні прикмети Куліша, вплив сучасної Кулішеві доби, вплив англійського оригіналу, вплив інших перекладів та боротьба з труднощами Шекспірового тексту.

6) В націоналізації перекладу пішов Куліш за далеко хиба в мові, в змісті та націоналізація зовсім не велика.

Оцінюючи ті переклади Куліша, мусимо признати, що вони не відповідали ані сподіванням самого перекладача, ані ожиданиям української публики; та всеж таки їх вага для українського письменства велика, бо це перші українські переклади Шекспіра, задумані ширше (інші ранші спроби не дорівнюють Кулішевим), на них слідно сумлінну, повну широкого одушевлення, хоч надто певну себе працю перекладчика і часто вони не позбавлені мистецької краси.

IV.

До історії видання Кулішевих перекладів 1882 р.

Булоб цікаво для пізнання поглядів Куліша дізнатись, у якому порядку він перекладав драми Шекспіра. Але докладне усталення хронології тих перекладів не дасться перевести. Найважлишим матеріалом моглиб тут бути власноручні рукописи тих перекладів. І справді їх копії знаходяться в бібліотеці Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, розділені на три великі рукописи. Один рукопис — це товстий, непозшиваний стовпець

лінійованого паперу (№ 204 рукописного відділу бібліотеки Наук. Товариства ім. Шевченка у Львові), формату: 21'1 × 28'1 см., записаний по обох боках великим гарним письмом по 26 рядків на сторінку. Перечеркнень переписчика у тексті майже немає. Слова мають похилені наголоси, сцени відділені великими відступами, назви осіб у діяльностях найчастіше, хоч не все, випи-суються в окремих рядках. У тексті всюди поправки чорнилом рукою Івана Франка й декуди олівцем іншою рукою, картки нумеровані. Зміст рукопису такий:

Шекспірові Твори. З мови британської мовою Українською поперекладав П. А. Куліш. Том третій Ромео та Джульєта Юлій Цезарь Багацько Галасу з Нечевия (цей титул на нenum. картці розбитий на 9 рядків). Далі йде: Ромео та Джульєта (на окремій сторінці, над *в* додаю дві точки, а після *т* ще одно *т*), картки: 1—88. На к. 2 дописка: Шекспірові твори I (чорнилом) і олівцем: (Се на кожному аркуші друку печатат) — остання буква невиразна. Опісля на окремій картці: Шекспірови Твори, а далі: Багацько Галасу з Нечевля, кк. 1—73. І знов на окремій картці: Шекспірови твори з мови Британської Мовою Українською поперекладав П. А. Куліш. Том другий Король Лир Кориолан Приборкана Гоструха (9 рядків). Але за тим титулом йде: Король Лир, кк. 1—104; Міра за Міру, кк. 1—82.

Другий рукопис (бібліотека І. Франка № 74) творить зшиток такого самого паперу, як і попередній рукопис, але оправлений у чорну папендеклеву оправу з золоченим написом на хребті: Куліш Шекспірови Твори. Цей рукопис містить: На окремій картці: Шекспірови Твори. з мови Британської мовою Українською поперекладав П. А. Куліш. Том Пятій. Гамлет. Цимбелін. Венецький Купець. (9 рядків). Опісля йде: Гамлет, Принц Данський, кк. 1—114; Приборкана Гоструха, кк. 1—76, де маємо на кінці дописку: Кінець другому тому. Далі маємо на окремій картці: Шекспірові Твори з Мови Британські (!) Мовою Українською перекладав (!) П. А. Куліш. Том четв'ятий. Макбет Антоній и Клеопатра Міра за міру, після чого йде справді тільки: Макбет, кк. 1—75.

Третій рукопис (бібліот. Франка № 117) оправлений як другий з золоченим написом на хребті: Шекспір 2. Він містить:

Коріолан, кк. 1—107 (нумеровані рукою І. Франка); Юлій Цезарь, кк. 1—79; Антоній и Клеопатра, кк. 1—113 (нумеровані рукою І. Франка).

Так ті рукописи подають переклади Шекспіра, перемі-

шані з давнішого упорядкування. Але на основі тих рукописів можемо відтворити собі задуманий Кулішем порядок видавання творів Шекспіра. Полишаючи на боці I-ий том, надрукований самим Кулішем, був у проєкті: II-ий том з драмами: „Король Лір“, „Коріолян“, „Приборкана Гоструха“ (ркп. ч. 204); III-ий том: „Ромео та Джульєта“, „Юлій Цезар“, „Багацько галасу з нечевля“ (ркп. ч. 204); IV-ий том: „Макбет“, „Антоній і Клеопатра“, „Міра за міру“ (ркп. ч. 74); V-ий том: „Гамлет“, „Сімбелін“, „Венецький купець“ (ркп. ч. 74). Так малиб ми 15 драм Шекспіра у 5 томах. Двох останніх драм немає в Кулішевих рукописах — вони, здається, загинули. Кожний з проєктованих томів містить по дві трагедії й по одній комедії.

З опису тих рукописів бачимо, що вони не дають ніяких вказівок на хронологію перекладів — це чистописи, списані для друку з бруліонів і упорядковані може умисне для тої мети. Вони не мають навіть усіх Шекспірових драм, перекладених Кулішем, бо Куліш перекладав окрім надрукованих ним трьох і десяти драм, виданих І. Франком, ще й „Венецького купця“ та „Сімбеліна“ (їх титули заховалися в згаданих рукописах), але ті переклади, як згадано, загинули¹⁾. Сам Куліш задумував випустити в слід за першим томом перекладів Шекспіра й другий том, куди мали увійти: „Король Лір“, „Коріолян“ і „Приборкана гоструха“²⁾ (як це маємо і в рукописі). Та цей том вже не появився, як і не появились за життя Куліша загалом ніякі інші переклади Шекспірових творів — вони остали в рукописі й побачили світ аж після смерті Куліша.

Одначе для зрозуміння долі, що стрінула ті рукописні переклади, треба вернутись ще дещо у час перед 1882 р., безпосередно перед приїздом Куліша до Львова, та приглянутись цікавій історії видання I-ого тому Шекспірових творів.

Вже із згаданого оголошення на обгортці „Хуторної поезії“ і з наміченого в рукописах угруповання видно, що Куліш задумував видавати драми Шекспіра томами по три в кожному. Такий плян з'явився у нього, здається, аж у часі його пробування у Львові й не знаємо, що його спричинило. Бо ще 18 червня, 1881 р., майже безпосередно перед своїм виїздом до Львова, думав Куліш не так, коли писав з Мотронівки до Олександра Барвінського: „Шекспіра хочу печатати ві Львові, и вже послав

¹⁾ Дмитро Дорошенко. Пянтелеймон Куліш. Ляйпціг, ст. 205.

²⁾ Там саме, ст. 204.

до п. Беднарського¹⁾ пробку з Ромео та Джульєти, щоб випечатав міні дві сторони, чи гарний шрифт и чи годящий буде формат. Буду випускати невеличкими томами попарно, так щоб одна пьеса була смутна, а друга жартовлива. Оце ж у первій парі вийдуть Ромео та Джульєта“ и „Присмирена Каверзниця“. Не сподіваючись великого рбскупу, печататиму тільки по 250 примірників, аби воно на світі було. Працюючи стількі років над рідним словом, ми певно що зробили який ся поступ. Оце ж нехай зостанеця після нас ознака, що ми робили по апостольському наказу: „еже должны быхомъ сотворити, сотворихомъ“, або, як той мовляв: *quid potui feci, faciant meliora potentes*“²⁾. Так Куліш задумував зразу видавати переклади драм Шекспіра меншими книжками по дві драми.

До першого тому перекладів хотів він ще додати при кінці „огляд науки про Малоросію давню и нашого часу“ — як він пише в листі до Івана Пулюя з 30 мая 1881 р.³⁾ — Оце ж робіте, спасибі Вам, завчасу нотатки, щоб нам тут⁴⁾ написати, і випустимо огляд під двома іменами, замісь епілога“, подібно, як воно було колись при „Чорній Раді“.

Між першими його перекладами знайшовся не „Гамлет“, про переклад якого мріяв Куліш уже давно, а „Ромео та Джульєта“ і „Присмирена каверзниця“, цеб то „Приборкана гоструха“, як її назвав Куліш пізніше. В листі до І. Пулюя згадує Куліш у тому часі (27 березня 1881 р.) ще й про „Короля Ліра“: „Лира переписую, щоб читали пані...“⁵⁾. Ми й самі напечатаємо Шекспіра; а ні, то напечатають після нас. А гарно виходить. З великою вподобою перекладую. Скінчивши переписування Ліра, зачну перекладати ще. Тепер уже не треба буде стількі зачеркувати“⁶⁾.

Як скоро мінялися Кулішеві пляни видавання Шекспіра, видно з того, що вже найблишого року надрукував він три зовсім інші Шекспірові драми, а в другому томі задумував помістити і „Приборкану гоструху“, але окрім неї ще дві драми

¹⁾ Управителя друкарні Товариства ім. Шевченка.

²⁾ Олександр Барвінський. Спомини, ч. I, ст. 289—290.

³⁾ Гл. на стор. 55 видаваної власне акад. К. Студинським цікавої переписки Куліша з Пулюєм (друк цієї праці у виданнях Наук. Товариства ім. Шевченка у Львові ще не покінчений).

⁴⁾ До Мотронівки.

⁵⁾ Певне жінка Куліша Ганна Барвінок.

⁶⁾ Переписка Куліша з Пулюєм, ст. 54—55.

без „Ромеа та Джулети“ — ця драма з'явилась друком аж після смерті Куліша, а була в дальшому задумі призначена аж до третього тому (пор. ркп. ч. 204).

Одначе зразу почато друкувати такі „Ромеа та Джулету“ як частину першого тому „Шекспірових творів“¹⁾, бо в приписці до листу 17 липня 1881 р. доносить Куліш Ол. Барвінському: „Пан Беднарський прислав міні пробку друку, та без акцентів чи ударення над словами“, а на гадку Куліша: „Акцентувати мусимо ті слова, котрі вимовляюцца на Україні не так, як у Московщині, в Польщі и в самій Русі Червоній“²⁾.

Куліш задумував друкувати „Шекспірові твори“ в небагатьох примірниках: „250 примірників міні способніш печатати: — писав він³⁾ — затрачу менше гроша. Скільки заплачу за папір, печать и шшивку, сю сумму розділю на 250, и така буде ціна примірників. Хоч и дорога, та скорше знайдецца 250 купців на дорогий примірник, ніж 500 на дешевий“. Але Куліш був готовий на просьбу Ол. Барвінського дозволити на друкування 500 дешевших примірників для молодіжі. Тоді він годився передати право першого видання Олександрові Барвінському, що зробивби з Беднарським нову умову. Кошти друку заплативби сам Куліш за пізнішим зворотом, заробітку з розпродажі він зрікався. Коректуру мавби вести Барвінський, „не відступаючи ні іоти“ від рукопису. На титуловій картці малоб бути надруковано: „Видав Александер Барвінський власним накладом“ — це причинилобся на гадку Куліша до піднесення громадського престижу О. Барвінського; тому ім'я справжнього накладчика повинно бути затаєне. До того нарисумови з Барвінським додає Куліш таку завагу: „Коли б я, по Вашій раді, заходив ся коло „Братів“⁴⁾, то Шекспир, може б, и не перекладавав ся б уже; а лучче нехай не буде на світі „Братів“, ніж малоруського Шекспира“⁵⁾.

Останні слова показують, що Куліш признавав перекладам Шекспірових творів більше ваги, ніж своїм оригінальним писанням. Але його гадки про ті переклади, висловлені в листі до О. Барвінського, далекі від того гордовитого тону, з яким Куліш у двох віршованих відозвах з приводу тих перекладів кидав

¹⁾ Барвінський, *op. cit.*, ст. 291.

²⁾ Там саме, ст. 294.

³⁾ Там саме, ст. 291—2.

⁴⁾ Там саме, ст. 291--3.

⁵⁾ Роман Куліша.

їх перед українську публіку. Він числив на ділі на доволі обмежений кружок покупців і не думав про ніякі бариші.

Та справа з виданням проєктованого першого тому „Шекспірових творів“ не йшла. Ще в листах з 19 липня й 4 серпня 1881 р. звіщав Куліш Олександра Барвінського, що післяв „Ромео та Джульету“ Беднарському для першого тому Шекспірових творів, пригадував свій нарис умови з Барвінським і навіть доносив, що перший аркуш коректури вернув уже від нього в друкарню¹⁾, а вже 4 серпня читаємо в листі до Пулюя: „а Шекспірові твори розпочавечатати, и вже прочитав первий аркуш коректури. Та біда с почтою... Відписав я Беднарському, що заплачу тільки половину кошту за 250 примірників Шекспірових творів тому I-го, а другу через рік, и послав йому Ромео та Джульету. Не відписавши міні нічого, присилає коректуру. А Барвінський раєечатати 500 прим. та боюсь, що в Галичан пропадуть так як Псалтир, Йов и Пятонкижже Мойсея. 250 печатаю на пропалу, аби на світі було“. І згадуючи про умови, поставлені Ол. Барвінському, жалується Куліш, що Барвінський не дістав листа й пише далі: „Чи не поможете Ви міні в сій справі? Та чи не зробите Ви на своє имя якого контракту на 500 примірників Шекспірових творів? Може з Барвінським покинути діло: бо його брат Володарь, самі знаєте, який фалшивий?... Сей переклад Шекспіра матиме свою взятость в одній Галичині. Тим и хотівби я про деякі вирази, слова и граматичні форми з Вами порадитись“²⁾. Так видно Куліш не довіряв Ол. Барвінському, хоч Барвінський займався широко порученнями Куліша. Що до цікавого наміру виправлення перекладів на галицький лад, то Куліш пише про це докладніше в листі з 18 червня 1881 р., коли то він сподівався приїзду Пулюя до Мотронівки: „Не хочу яечатати Шекспіра, не перечитавши з Вами. Певно не одно слово Ви міні додасте з галицької мови, та й сам я в купі з Вами зроблюся поправніщим“. Куліш готов був навіть для такої цілі відложити дещо друкування перекладів: „Може зачнуечатати, коректуючи с хутора, а може, порадившись из Вами, відрочу на Відень“³⁾. Виходилоб, що Куліш згодивсяб на деякі уступки в мові перекладу для вигоди Галичан. Одначе так було тільки в теорії — на ділі Куліш виявив себе в тій справі

¹⁾ Там саме, ст. 296—7.

²⁾ Переписка Куліша з Пулюем, ст. 57—8.

³⁾ Там саме, ст. 56—57.

не дуже уступчивим. Показує це ясно його переписка з Ол. Барвінським, що власне дораджував йому деякі такі зміни.

Заки ще дійшов до відома Ол. Барвінського лист Куліша із згаданими пропозиціями, написав Барвінський свого листа до Куліша, але заховалася тільки відповідь Куліша на цей лист¹⁾. Не знаючи ще про Кулішеві пропозиції, став Барвінський переписуватися з Беднарським у справі друкування Шекспірових творів. З цієї переписки був Куліш дуже вдоволений і заявляв, що коли Беднарський не пристане на точки Барвінського, „то заплатимо йому за сю пробу, та й годі“. Але видно Барвінський писав Кулішеві щось на тему його справді вже надто фонетичного правопису. бо Куліш відповідає: „Колиб я певно знав, що моя чисто фонетична правопись не дасть читати Шекспірових творів двадцятим чи двом стам розумних людей то яб именно нею віджахнув сих розумних людей од наших книжок. Нехай лучче що небудь роблять: бо такі розумні люди не на те покликані, щоб розуміти і проповідувати Шекспіра“. Так Куліш не думав відступати від свого оригінального правопису та успокоював Барвінського на ту тему, бо на його гадку правопис не така то вже важна річ. А всеж таки мусів Куліш щось змінити у тому правописі, коли в листі з 18 серпня він пише до Ол. Барвінського: „Посилаю до Вас корректури з моім підписом печатати. Коли вповаєте, що товариство²⁾ відрочить уплату половини належитости на 12 місяців по виході книги в світ, то й кажіте печатати 500 примірників... Прочитавши корректуру, Ви побачите мою правопись. Сим ладом треба вже буде поправляти й дальш, хоч би що в рукописі мойй и не було с початку так, як я надумався печатати під кінець. Папір, може, Ви виберете й дешевий, а не той, що я вибрав. Бо Ви певно дбатимете про дешеву ціну примірника“³⁾, а в приписці додано ще: „И 250 примірників я просив печатати в такому тільки случаі, коли відрочать другу половину плати на 12 місяців по виході книги“⁴⁾. Беднарський підніс ще труднощі в розпродажі книжок чужого накладу⁵⁾, а Барвінського все таки непокоїли правопис і мова перекладів. Ті справи поясняє йому Куліш у листі з 26 серпня⁶⁾:

1) Барвінський, *op. cit.*, ст. 298—300.

2) Товариство ім. Шевченка.

3) Барвінський, *op. cit.*, ст. 301.

4) Там саме, ст. 302.

5) Там саме.

6) Там саме, ст. 303.

„Малоруська правопись мусить стояти на фонетиці, найрадикальнішій, сиріч на такій, щоб видко було, як вимовляв автор.... Тим же то й хочу печатати по свбѣму, хочаб черес се втеряв половину пренумерації“. Далі боронить Куліш слів: гулиця, зайште, тяття, знатте, питте, мое-сине, додаючи: „Спасибі Вам, що до всього дозираетесь у моїй мові. Коли б що переправили так, щоб міні вподобалось, прийняв би залюбки“. Як бачимо, Куліш не уступав так легко в правописі й мові, хоч і заявляв: „Тепер уже в Вас друга моя коректура. Там поправніше все“¹⁾.

Легше йшла справа з матеріальними умовами з боку Куліша — тут він був дуже уступчивий. Він годився радо на пропозицію Ол. Барвінського, щоб половину чистого доходу з розпродажі книжки призначити на допомогу для „бідних академіків“ і щоб другу половину взяв собі Барвінський за кошти кореспонденції. І радив надрукувати: „мовою малоруською з мови англійської. (Чи британської?) поперекладав П. Куліш. Видав (повидавав?) А. Барвінський“²⁾. А на згадку Барвінського, що колись буде кінець умові відповідає Куліш: „Оце ж опасаюсь написати Вам, що вмові нашій кінець, и от череш що: Коло перекладів Шекспирових творів заходив ся я наслідком розумовання над природою людської громади и людського индивидуума. Що таке в моїх очах Шекспир, прочитайте на початку двох-томової книги Гервинуса: „Schake-speare“ (!). Може я, замість епілога до І-го тома, додам витяг ис цієї як німці пишуть, вікопомної праці.... Шекспира я читав и перечитував ще перед „Чорною Радою“. Він же вказав міні дорогу вже тверезішого розуміння польско-руського побуту и останніми часами“. І згадавши про відомі свої погляди на минуле України, Куліш пише далі: „Так ми розходимось у поглядах на нашу бувальщину. Коли ж Ваш брат думає про неї не так, як я, то певно и Ви думаете, що мій погляд несправедливий и шкодливий, а через те и не схочете бути видавцею Шекспирових Творів. Се мене спонукує послати до Вас тепер воззвання до Шекспира, щоб опісля не було між нами якої контри. Коли не схочете бути видавцею, я видам сам (дарма що не люблю коректури и рехунків)“. „Воззвання до Шекспира“ — це відома відозва: „Шекспире, батьку наш“. А ролю Шекспіра в українській суспільности уявляє собі Куліш так: „А ті що не відбились від культурної

¹⁾ Там саме, ст. 304—305.

²⁾ Там саме.

сем'ї через польсько-руські усобиці, нехай причастяця Шекспірового правосудного, нелицеприятного духу, и будущину свою звяжуть не з руйнуванням, а с созиданням. Колиб Шекспир зробився читанням любим, се отверезило б нашу літературу мизерну и дало б їй крила. А коли б комедії и трагедії Шекспірові збирали земляків до театру, то се була б лучча для них школа, ніж усі наші писання й співання. Така моя мета; така спонукка до перекладу Шекспірових творів¹⁾ Уривок цієї „молитви“ до Шекспіра післав Куліш також І. Пулюєві²⁾. Так бачимо, що коли Куліш у тому самому листі до Ол. Барвінського згадує про свій намір осісти в зимі у Львові, то найважлишою спонуккою до того міг бути таки намір видання перекладів Шекспіра. Що Куліш міг мати при тому ще й інші замисли, це дуже можливе³⁾, але ті замисли не могли перед приїздом до Львова прибрати справдішньої конкретної форми, а реальною справою в тих замислах були поки що передовсім переклади творів Шекспіра⁴⁾. В доповненню до згадок листа про Гервінуса додаю, що Куліш одушевлявся ним і в листі до Пулюя, а крім того читав він ще й Шлегеля⁵⁾.

А поки що Беднарський не відписав на умови Куліша що до плати за друкування перекладів Шекспірових драм і почав друкувати коректуру, відіслану Кулішем після поправки. В листі Ол. Барвінського з 29 серпня згадує про це Куліш і домагається безумовного друкування акцентованими буквами. За аркуш з папером хоче Беднарський понад 14 гультенів — Куліш радби зменшити ту ціну, щоб книжка була дешевіша. Окрім того виясняв знов Куліш Ол. Барвінському потребу поставлення його імени як видавця Шекспірових творів, бо Барвінський відмовлявся від того⁶⁾. Останні згадки про Шекспірові твори в листах до Ол. Барвінського походять з 23 вересня. Справа видно не клеїлась, коли Куліш пише: „Вибачайте, що довів Вас до такого клопоту, не сказавши на сам перед, що напечатаю стих до

¹⁾ Там саме, ст. 306—309.

²⁾ Переписка Куліша з Пулюєм, ст. 57.

³⁾ Пор. С. Глушко. Куліш про свої зносини з Поляками. Україна 1924 р., кн. 3.

⁴⁾ Зрештою подібне признає і сам Куліш у листі до редактора „Народу“ й „Хлібороба“ з 9/21 листопада, 1892 р. (Народ 1892 р., ч. 22 і 23, стаття: П. Куліш про свою справу з Поляками, ст. 23).

⁵⁾ Переписка Куліша з Пулюєм, ст. 55.

⁶⁾ Барвінський, *op. cit.*, ст. 309—311.

Шекспира“¹⁾ і кінчить лист словами: „Якось там та напечатаємо Шекспірові Твори, хоч и не всидимо ві Львові“²⁾.

На тому уриваються вістки про участь Олександра Барвінського у спробі видання Кулішевих перекладів Шекспірових творів. Як відомо, справа покінчилась на нічому — цей том не появився ніколи, бо в I-ому томі поміщено інші Шекспірові твори. Чому друк проєктованого зразу тому перервано³⁾, не знаємо, бо Ол. Барвінський не згадує у своїх споминах про цей епізод нічого. Здається, Куліш після свого приїзду до Львова або безпосередньо передтим перемінив сам свій плян і надрукував том у зовсім іншому складі й укладі.

До історії „Шекспірових Творів“ з 1882 р. маємо ще кілька згадок у листуванні Куліша з Пулюєм. Дня 30 грудня 1881 р. зв'їзав Куліш Пулюя про своє прибуття до Львова⁴⁾ і вже 2 січня 1882 р. писав: „Коли схочете, то можна сказати, що се прелюдія до віршованого перекладу Шекспира, котрий печатається“⁵⁾. Незабаром розпочалось і друкування — ясна річ — не проєктованого зразу, а відомого тому перекладів, бо 24 лютого пише Куліш: „Печатаю вже первий том Шекспира“. Тоді й дістав він польський переклад „Отелля“ Щенсного Ключицького, але був з нього дуже невдоволений⁶⁾. За те дуже припав йому до вподоби німецький переклад Шлегеля⁷⁾. В марті оповідає Куліш про таку пригоду: „Були в мене Романчук и Гладилевич раз; та їх, яко членів Тов. им. Шевченка, послав до мене Сушкевич. Бувши уповномоченими од товариства, вони не згодились ждати міні половину грошей, а тільки третину за Шекспира. А я, подякувавши, почав платити в друкарню все“⁸⁾. Та всеж таки друкування не поступало так скоро й небавом натрапило на такі перешкоди, що приневодили Куліша скінчити усе на першому томі. Про це пише Куліш 11 мая: „Оповістку про кгазету и журнал привезу в Відень, щоб порадитись из Вами, а при

¹⁾ Там саме, ст. 315.

²⁾ Там саме, ст. 317.

³⁾ В „Літературно-Науковому Вістнику“ за 1899 р. згадано, що „Ромеа та Джулетта“ надруковано тоді вже кілька аркушів. Я сумніваюсь, чи так справді було; думаю, що друк перервано на першому або другому аркуші.

⁴⁾ Переписка Куліша з Пулюєм. ст. 58.

⁵⁾ Там саме, ст. 60.

⁶⁾ Там саме, ст. 61.

⁷⁾ Там саме, ст. 65.

⁸⁾ Там саме, ст. 66.

Шекспірі напечатаю тільки для того, щоб чутка пішла по Україні.... А се оповіщаю з того поводу, що 2-ий том Шекспіра не зараз печатати меця: бо нехай перш служить Основянам¹⁾ ужиточним читаннєм, а ж журнала вже печатаєця томами для українських бібліотек. Тут нема ніякого речінця. За Шекспіра ж у Шевченкову друкарню я заплатив би стільки грошей, що мати му за ті гроші половину власної.... А щоб як можна скорше приїхати, то як же се зробити, не випустивши Шекспіра? Ще аркушів зо трі zostалося. Як принесуть останній, сповіщу. А напечатані вже в переплетчика лежать поскладувані“²⁾).

З такими то трудами й клопотами довелось Кулішеві вкінці видрукувати один том Шекспірових творів. Що справа дальше не поступала, вина в тім, як ми бачили, не тільки Куліша, бо також і друкарня не пішла йому на руку.

Вкінці ще один малий епізод з друкування „Шекспірових творів“. Листом з 9 січня 1882 р. звернувся Куліш до Володимира Барвінського з просьбою: „напечатати, коли б се було можна, у 3-му числі „Дѣла“ приложену тут же мою літературну оповістку. Сеї оповістки жадає фірма, що взяла ся ширити переклад Шекспіра в Росії — для того жадає скорше, щоб розпочати заздалегідь свої реклями. Коли не можна печатати моєю правописсю, то хоч и Максимовичовою; тільки прошу печатати слово в слово“. Але вже 23 січня передав Куліш у редакцію „Дѣла“ такий листок: „Покірієнько прошу шановну редакцію „Дѣло“ звернути мою оповістку про переклад Шекспіра на руки пана Беднарського, а він перешле її міні“³⁾).

V.

Як прийнято Кулішеві переклади Шекспіра?

Видані з такими надіями й таким розголосом Кулішеві переклади Шекспіра стрінулися з холодом і неприхильністю української публики.

У львівській „Зорі“ 1882 р., ч. 21, ст. 327—330 появилась обширна стаття без підпису автора (Омеляна Партицького) п. н. „Львівскій выдання Пант. А. Кулѣша“, де піддано докладній і безпощадній критиці щойно надруковані Кулішеві переклади

¹⁾ Тут мова про задуманий часопис „Нова Основа“.

²⁾ Перепіска Куліша з Пулюєм, ст. 72.

³⁾ Барвінський, ор. сіт., ст. 334.

Шекспіра. Рецензент заявляє відразу: „Сама мысль переводити всѣ твори Шекспира, не конче щаслива“, бо не усе з творів Шекспіра заслугує на переклад. „А еще тымъ менше повиненъ бувъ п. Кулѣшъ забирати ся до перекладу всѣхъ творівъ Шекспира, — пише дальше Партицький — знаючи свою слабость: зачинати и не кончити. Всежь таки мы простили бы ему, колибъ только перекладъ бувъ вѣрный и добрый. Того однакъ сказати не можемо, а що дальшій томы ледви чи коли являть ся, то остане ся зъ его перекладу одинъ лишь Отелло яко матеріяль для будущего перекладчика; „Троїл і Крессида“, та по части и „Комедія помылокъ“, лишать ся надовго лишь мертвыми оwoчaми гордого перецѣнюваня своихъ силъ“. Рецензент прочитав „майже цѣлый першій томъ“ і порівняв його з англійським оригіналом „именно тамъ, де мысли великого Англичанина видѣли ся намъ або неясно, або зовсѣмъ незрозумѣло одданы. Що се лучало ся досить часто, повѣритъ кождый, кто знае напушистый стиль и неприродну бесѣду новѣйшои еры Кулѣша. Якъ звѣстно, любує ся Кулѣшъ одъ якогось часу въ невысказанныхъ „чудасіяхъ“. Злюбить собѣ яке слово, або якій зворотъ бесѣды, и давай пхати его, де треба и не треба“. І далі вичислено деякі такі „чудасії“: вельми зам. дуже, фортуна, ясувати, ехидний, ковані іменники на: — не. Куліш витворив собі дивовижну й неприродну мову й тому неоднo з його перекладу можна зрозуміти щойно при допомогі англійського оригіналу. І рецензент подає — без якоїсь системи — більше прикладів невірною або неясного перекладу, додаючи до того свій власний переклад і англійські цитати¹⁾. Неодне з того наведено вже вище в іншому освітленні. Згадуючи далі про Шекспірові анахронізми, пише рецензент: „Але Кулѣшъ перевысшивъ еще Шекспира и робить погані анахронизмы тамъ, де ихъ навѣтъ въ оригиналѣ нема. Не говорю вже про те, що... напхавъ онъ безъ potrzeby реминисценції обсмѣянои собою козаччины,... бо належить оно до дозволенныхъ особенностей автора. Только и тутъ слѣдъ бы ему бути консеквентнымъ и рѣшити ся на одне стало слово, а не вѣчно мѣшати назвы однои и тои самой рѣчи, въ противоположность до тексту“. І рецензент наводить приклади таких неконсеквенцій та анахронізмів, як ось: Венеціане титулюються добродіями, панами, сіньорами й под. До тих анахронізмів зачисляє Партицький також такі помилки в перекладі, як н. пр.:

¹⁾ В англійських цитатах є помилки, здається, друкарські.

„неапольська костоїда“ зам.: „гостець“ і под. Далі згадано про „велику силу дивогляднихъ зворотѣвъ, рѣдко уживанихъ повѣтовщинъ, або слѣвъ кованихъ, котрі не тільки притемнюють мысль, але мѣсцями виглядають мовбы сатира на нашъ языкъ“. Але рецензент наводить ледви кільканайцять прикладів на такі фрази й форми. Згадано також і про варваризми, якими Куліш намагається „заплюгавити нашъ языкъ“. Цікава річ, що рецензент додає до того: „Особливше замиловане показує онъ на тѣмъ поли до языка польского, хочъ и нѣмецкій и другі языки находятъ въ нѣмъ свого приклонника“. Далі заатаковано граматику, наголос і найбільше правопис перекладів. Свої помічання кінчить рецензент такою увагою: „Справдѣ и намъ хибя лишъ таке спасибу¹⁾), приходить ся сказати п. Кулѣшеви, якъ за всѣ его львѣвскій виданя, такъ и за бѣдного его Шекспира. Причину абсолютной неудачности перекладу добачуемо не тільки въ зарозумѣломъ поспѣху и поверховности працѣ, але и въ упадку умственныхъ силъ автора. „Бувъ конь та зъѣздивъ ся“. На жадень однакъ спосѣбъ не можемо бачити хибного перекладу въ неспосѣбности нашого рѣдного языка до такихъ праць. Не одно вже у насъ наукове дѣло переведено на рускій языкъ, а найновѣйшими часами доказавъ перекладчикъ Фавста, що языкъ нашъ годить ся и до найтруднѣйшихъ перекладѣвъ“.

Ця рецензія, переповнена прикрими колючками для Куліша, є впливом того настрою, що запанував для автора „Крашанки“ серед галицької суспільности. Хоч у деяких деталях є вона вірна, то у своїй цілості вона крайне несправедлива. Можна згодитись з рецензентом у закидах що до невірнього перекладу деяких англійських фраз та що до деяких дивних висловів, підібраних Кулішем, але з розгляду Кулішевих перекладів видно, що рецензент н. пр. зовсім фальшиво оцінює варваризми перекладу — він не звертає уваги ані на ролю церковщини, ані на російські впливи чи хочби й на вплив англійського оригіналу; він зачисляє до анахронізмів зле перекладені фрази й под. Розуміється, рецензент ані не пробує зрозуміти глибше сам переклад і оцінити його вагу на тлі вірного зображення епохи, а навпаки подає в тому напрямі неясні погляди.

Коли Галичина прийняла Кулішеві переклади просто ворожо і з насмішками, то на Великій Україні стрінулись вони з рівнодушним холодом. Висловом того була стаття Миколи

¹⁾ Це слово ужито іронічно.

Костомарова, що вже в тому часі порвав був свої звязки з Кулішем¹⁾, п. н. „П. А. Кулишъ и его послѣдняя литературная дѣятельность“ у „Кіевской Старинѣ“ за лютий 1883 р., де Кулішевим перекладам присвячено стор. 221—224. Костомарів починає згадку про Кулішеві переклади подібно, як і рецензент у „Зорі“, що можна було на початок вибрати кращі драми Шекспіра, ніж „Троїл та Крессида“ й „Комедія помилок“, але додає, що Куліш певне думає перекласти усього Шекспіра, не пропускаючи нічого, хоч можна лякатись, чи в старшому вже віці вдасться йому дати переклади найвизначніших творів Шекспіра. Від оцінки тих перекладів відказується Костомарів, бо „настоящее положеніе южно-русскаго нарѣчія таково, что на немъ слѣдуетъ творить, а не переводить“ і викладає ширше відомі вже нам гадки про те, що український переклад Шекспіра непотрібний для тих, що читають по російськи; він може придатись хіба для Галичан, „а потому многое въ переводѣ Кулиша для насъ (Українців під Росією) можетъ показаться неестественнымъ, не народнымъ, искусственнымъ, натянутымъ, выкованнымъ произвольно, тогда какъ совсѣмъ иначе тоже самое можетъ представиться галицкому читателю“. В останніх словах маємо вже легку критику перекладів Куліша.

VI.

Куліш працює далі над перекладанням Шекспіра.

Але ані труднощі, звязані з виданням першого тому перекладів драм Шекспіра, ані ворожа й насмішлива критика тих перекладів не знеохотили Куліша до дальшої праці над тими перекладами — він трудився над ними мало що не до кінця свого життя, даючи тим новий доказ, що ті переклади були для нього глибшою ідеєю, а не хвилевою примхою.

Коли під Великодні свята 1884 р. відвідав Куліша М. Лободовський, тоді в розмові з ним Куліш, „положа руку на колонку въ полъ аршина высоты рукописей, сказалъ мнѣ (М. Лободовському): „вотъ это переводъ мой Шекспира на малорусскій языкъ... уже я окончиваю; первый томъ я уже напечаталъ въ Галиціи, да весь тамъ онъ и остался, и не знаю, что тамъ съ нимъ... ну, скажите, ренегать, измѣнникъ будетъ-ли заниматься переводомъ

¹⁾ Відношення Куліша до Костомарова обговорює цікава стаття Ігната Житецького: Куліш і Костомарів — в „Україні“ 1927 р., кв. 1—2, ст. 39—65.

Шекспіра на малорусській мові? В будуще української літератури я вб'ю... А згадавши свою недавню діяльність, додав: „Я не займався пустомельством, а тоді ж я напечатав перший том мого перекладу Шекспіра по українськи“¹⁾. Як пояснення до тих Кулішевих слів додам, що Куліш справді не знав, що сталося з надрукованими перекладами Шекспіра. В. Шенрок оповідає про це так: „Павлик з більшим інтересом освідомлявся о судбі книги „Шекспіровы Твори“, которая, как видно изъ отвѣта ему Кулиша, могла быть въ складѣ или въ типографіи имени Шевченка, или у нѣкогого Алоизія Юркевича, жившаго въ Ульмѣ, такъ что Кулишъ самъ не могъ опредѣлити, находилась ли она въ этомъ послѣднемъ городѣ, или во Львовѣ“²⁾. А 15 квітня 1889 р. писав Куліш до Омеляна Огоновського: „мушу сповістити Вас, що в мене готові до друку ось які Шекспірові твори: „Король Лир“, „Коріолян“, Приборкана гоструха“, „Ромео і Джульєта“, Юлій Цезар“, „Багацько галасу з-нечев'я“, „Макбет“, „Антоній і Клеопатра“, „Міра за міру“, „Гамлет“. Я, бачте, придержуюсь хронології, і попереду історичної драми іде в мене трагедія, а позаду комедія. Так довів-би переклад Шекспіра й до кінця, коли-б ніщо не перебивало“³⁾. Так Куліш мав 1889 р. готові переклади усіх тих Шекспірових драм, що нині відомі в друку.

Але, здається, крім того мав тоді Куліш бодай розпочатий також переклад якоїсь іншої драми Шекспіра, бо 23 вересня 1891 р. пише він до М. В. Карачевської Вовківни, що залишив працю над переспівом Одисеї після пожежі⁴⁾ й додає: „Так само залишив и Шекспіра на 14-й драмі після „Гамлета“, що его саме скінчив під пожежу“⁵⁾. Однак видно Карачевська Вовківна таки нагадувала Кулішеві про Шекспіра, коли він пише їй 28 грудня 1891 р.: „Сповіщав я тебе давніше, черес що не можна мені перекладувати Шекспіра тут на пожарині; а ти, Марусенько, знов

¹⁾ М. Лободовскій. Три дня на хуторі у Пантелеймона Александровича и Александры Михайловны (Ганны Барвинокъ) Кулишъ. Кіевская Старина 1897 р., т. 57, ст. 166.

²⁾ Шенрокъ, *op. cit.* Кіевская Старина, 1901 р., т. 75, ст. 26—27. Про долю цієї книжки гл. далі.

³⁾ Ол. Дорошкевич. З Кулішевого архіву. Україна 1924 р., кн. 4, ст. 88.

⁴⁾ В осень 1886 р. погорів хутір Куліша разом з бібліотекою й багатьма рукописами. (Дорошенко, *op. cit.*, ст. 51).

⁵⁾ М. Могилянський. П. О. Куліш у 90-тих роках. (Листи й документи). Червоний Шлях 1925 р., № 8, ст. 189.

мені кучиш славою в потомстві! Я дбаю тільки про те, що б до ладу діло робити; діла ж у мене й бес перекладу новосвітнього Гомера стільки, що ніколи в-досить из добрими людьми поготорити. А щб вподобает потомство з нашої праці, сего ніхто не знає¹⁾.

Та одушевлення Шекспіром не покидало Куліша. В 1893 р. присвячує він Шекспірові поезійку „Гомер і Шекспір“, надруковану в збірці „Дзвін“²⁾, а 1894 р. він працює далі над перекладами творів Шекспіра, бо з кінцем того року сповіщає В. Шенрока, що окрім перекладених 13 драм Шекспіра готувить ще й збірку „Позичена Кобза“, де знайдеться і лірика Шекспіра³⁾. Хотів він надрукувати і дальші томи драм Шекспіра, коли Шенрок оповідає: „Нѣкоторое время Кулишъ предлагалъ мнѣ... продолжать изданіе... „Шекспировыхъ Творивъ“, также недозволеннаго нашей цензурой. „Нельзя ли Вамъ поискать дороги къ дозволенію?“ спрашивалъ меня Кулишъ совершенно наивно... Всѣ великорусскіе переводы „величайшаго изъ сыновъ Человѣческихъ“, какъ называлъ Шекспира Бокль, забывая о божественномъ Сынѣ Человѣческомъ Іисусѣ, не выдерживаютъ сравненія съ моимъ“ — писавъ Кулишъ, — не потому, что онъ мой, а потому, что нашъ малороссійскій языкъ имѣетъ больше граматическихъ формъ и способенъ къ ковкѣ въ высшей степени. Переводъ Шекспира доведенъ мною до половины⁴⁾. Остальная половина могла бы быть переведена во время печатанія первой. Послѣдняя изъ переведенныхъ мною драмъ его „Гамлетъ“ окончена въ 35 дней, и я приостановилъ эту мою работу единственно потому, что въ Ганниной пустынѣ не могъ пользоваться изданіемъ Британскаго и Германскаго Шекспировыхъ Обществъ“⁵⁾.

І ще на рік перед смертю студіював Куліш пильно Шекспіра й тоді заблисла йому надія, що він зможе побачити дальші драми Шекспіра в друку — надія, що виявилась скоро розчарованням. Дня 22 березоля 1896 р. писав він: „Я ж... задовживсь перед рідною ненею ще й іншими перекладами опріч Шекспіра починаючи с 14-ои драми“⁶⁾. Осіню й зимою 1896 р. вийшла

¹⁾ Там саме, ст. 191.

²⁾ Полишаю на боці питання про можливий вплив Шекспіра на драматичні твори Куліша — ця проблема надто складна для епізодичного трактування, вона вимагає окремої студії.

³⁾ Шенрокъ, *op. cit.*, ст. 21.

⁴⁾ Ясна річ, усіх драм Шекспіра.

⁵⁾ Шенрокъ, *op. cit.*, ст. 24—25.

⁶⁾ Могилянський, *op. cit.*, ст. 198.

якась неясна справа з перекладом „Коріоляна“. Бо 12 падолиста писав Куліш до В. В. Тарновського-сина: „Я дякую за „Коріоляна“ и вертаю вамъ ёго; а свого часу надишлю й оригіналь-автокграфъ. Бувъ винъ у Т-а ёго, яко мою рукопись, не малы права выпускаты зъ рукъ, а й надто, що я допевнявсь їи. Теперъ... пришлить мени хочъ аркушыкъ того Шекспира, що друкуецьця въ якийсь газети за попытычнёю прирвою“¹⁾. На другий день оповідає Куліш, „якъ Т-о пидвивъ бувъ мене пидъ манастиръ тымъ, що „Зоря“ печатала бъ мого Шекспира приложеннямы; я жъ „Зори“ не люблю... Оцимъ же то робомъ „Коріоланъ“ и заихавъ бувъ у Києвъ, та я вернувъ ёго до дому“²⁾. А 5 грудня телеграфував Куліш: „Допытувавсь я про мого рукописного Шекспира, що хтось его якось нибы друкуе по тимъ боци попытычнёи прирвы“³⁾. Та уся справа з друком розвіялась, бо далі читаємо: „Т-ови бувъ я передавъ тры драмы: Король Лиръ, Коріоланъ и Приборкана Гоструха, та роспытавшысь, якъ винъ хоче ихъ друковаты, вернувъ до дому. Дивуюсь тій панноцци: чомъ вона не выбрала котру ыншу драму, а Коріолана! Хиба се було не їи, а барышенське дило? Поспытавъ я й у Павлыка. Пыше: „про друкованье Шекспировыхъ творивъ доси не знаю ничого. Якъ узнаю, то напышу вамъ“⁴⁾. Ще 16 грудня доносив Куліш Тарновському: „Фылософья Куно-Фишера е въ мене... Треба бъ мени чытаты й ёго розумованья про Шекспира“⁵⁾. Півтора місяця пізніше не стало Куліша — він помер 2 лютого 1897 р. Шекспір — був одною з останніх його гадок. Та все таки не дїждався Куліш до кінця свого життя надруковання дальших перекладів Шекспіра.

VII.

Гадки Івана Франка про Кулішеві переклади Шекспіра.

Бажання Куліша, щоби його переклади Шекспіра прочитав і виправив якийсь Галичанин, сповнилось — що правда, зовсім не так, як він того хотів, і не за його життя. Але сповнилось те бажання як найкраще, бо до видання та поправлення Кулі-

¹⁾ Письма П. А. Кулиша къ В. В. Тарновскому-сыну, Кіевская Старина 1899 р., т. 64, ст. 90.

²⁾ Там саме, ст. 93.

³⁾ Там саме, ст. 94.

⁴⁾ Там саме, ст. 95.

⁵⁾ Там саме, ст. 97.

шевих перекладів узявся найбільший син Галицької України — Іван Франко, один з кращих знавців Шекспіра.

Не місце тут входити в питання, які були відносини Івана Франка до Куліша, згадаю тільки, що Франко не відносився до Куліша з симпатією. І певне впливом того була й згадана вже стаття в *Die Zeit*. Тут заявляв Франко, що видані 1882 р. Кулішем переклади виявилися за малі в порівнянні з тими великими словами, якими їх заповідано. Куліш, що був автодидактом у чужих мовах, не вмів ніякої докладно і не доріс до такого могутнього мистця мови, як Шекспір. До того не має у Куліша зовсім гумору, а його мова є неподатна й широкословна (*eine gewisse steife, breitspurige Sprachmanier*), спричинена довгим перекладанням св. Письма. Тому Куліш перекладав Шекспіра з оригіналом у руці, але властиво з російських перекладів. У перекладі численних Шекспірівських дотепів, ігор слів і натяків виявив він повну непорядність, ніжні вислови чинив грубшими та послуговувався зманірованою старовинною мовою, що утрудняла читання тих перекладів та робила їх немилими¹⁾. Ми мали нагоду переконатись, оскільки ті строгі закиди Франка справедливі.

До цієї оцінки додав Франко ще кілька інших цікавих вісток. Аж у два роки після смерті Куліша (цеб то 1899 р.) видобуто Кулішеві рукописні переклади драм Шекспіра. І тепер знов знайшовся неназваний добродій, що пожертвував ще 4.000 зл. на видання дальших десяти перекладів у Львові, бо в Росії годі їх було друкувати. Редакцію тих перекладів обняв І. Франко, що порівняв переклади рядок за рядком з оригіналом, а хоч був приневолений полишити багато такого, що відступало від нього, всеж таки неодне справив, багато пояснив у примітках та додав передні слова. Так писав про Кулішеві переклади Шекспіра І. Франко у 1903 р., коли вже його праця над тими перекладами (1899—1902) була покинчена і коли вони всі вже були видані.

Одначе в замітках до редагованих ним поодиноких Кулішевих перекладів був Франко далеко не такий строгий. Вже видаючи „Гамлета“, порівнював він Кулішів переклад з перекладами П. Свенціцького та М. Старицького та додавав такі похвали: „Що переклад, який тут подаємо до рук громадї, зовсім у иньшій мірі підходить під вимоги критики і дає зрозуміти та відчутти красоту перетвору, за се порукою є вже само ім'я П. А. Куліша. Куліш — перворядна зізда в нашому письменстві, ве-

¹⁾ Franko, op. cit., ст. 33.

ликий знавець нашої народньої мови, а при тім добрий знавець язиків та літератур європейських народів. Він узяв ся перекладати Шекспіра не для проби, а певний свого пановання над рідною мовою. Вимоги докладности і вірности оригіналові він розумів далеко не так, як д. Старицький і дав нам переклад, з яким можемо без сорома показати ся в концерті перекладачів великого Британця. Держачи ся оригіналу далеко докладніше, ніж його попередники, Куліш уміє при тім надати своєму перекладови свій індивідуальний кольорит, щось таке, що дозволяє відразу пізнати в ній працю Куліша, а не жадного иньшого українського поета. Є якийсь своєрідний тихий патос, якийсь розмірений широкий подих у власних творах і в перекладах сего автора, щось мов широкі, могутні рухи великого корабля на великій ріці. Може би перекладачеви Шекспіра треба бистрійших та звиннійших рухів, більше різнородного ритму. Та вже те одно, що Куліш своїм перекладом відкриває перед нами широкі перспективи, куди може дійти наша мова своїм багатством, своєю мельодійністю та різнородністю свого ритму, — вже те величезна його заслуга“. Та все таки переклад Куліша „ще далеко не ідеальний“ і не відповідає тому, до чого здібна тепер наша мова. Хто після Куліша буде перекладати Шекспіра, знайде вже стежку протерту, але буде міг держатися Шекспірового тексту ще докладніше і вірш за віршем. Та коли у Куліша звичайно рядків більше, ніж у Шекспіра, то всеж їх менше, ніж у Старицького, а до того, „о скількож ближший Куліш до віддання всіх тонкостей первотвору, котрі Старицький дуже часто заступає своїми, не-Шекспірівськими фігурами? Є і у Куліша перекладено дещо невірно.... Але таких місць так мало,.... вони такі маловажні, що в загалі сей переклад можна назвати вірнішим оригіналові, ніж приміром звисні мені польські, а декуди навіть ніж німецькі переклади Шлегеля та Дінгельштета“. Просто тяжко повірити, що ті високі похвали Кулішевого перекладу вийшли зпід пера того самого І. Франка, що так строго осуджував Кулішевого Шекспіра з 1882 р. в своїй німецькій статті. Що правда, годі при тому не забувати, що „Гамлет“ належав до найпізніше перекладених творів Шекспіра, хоч його перекладено на протязі дещо більше ніж місяця. В „Поясненнях“ додає ще І. Франко одинацять уваг про ті місця, що їх Куліш переклав недокладно чи невірно.

В передмові до „Приборканой гострухи“ пише І. Франко: „Про отсей Кулішів переклад нам нема що говорити. Він у загалі досить вірний оригіналові і сам собою має високу поетичну

і язикову вартість. Правда, переклад сеї комедії не такий трудний як переклад трагедій або інших Шекспірових комедій. Що найбільше можна-б було бажати, щоби перекладач докладнійше держався оригінала там, де в ньому є римовані місця, бо більше або менше число таких місць має деяке значінє при досліді над часом написання твору. Та про те для широкої публіки такі деталі не мають значіння. Як бачимо, критика перекладу дуже лагідна — скажемо, за лагідна, знаючи переклад тих римованих партій Шекспірових драм. У „Поясненнях“ додав Франко ще зовсім об'єктивні уваги про два місця перекладу, що звучать в оригіналі не так, як у Куліша.

До „Макбета“ додає І. Франко тільки коротку увагу: „Переклад Куліша з уваги на великі труднощі, які приходилось йому поборювати, можна вважати в цілому вдатним; в усякім разі се перша талановита проба перекладу сеї трагедії на нашу мову; та треба признати, що до тої сили і різнородности тонів, якою визначаєть ся англійський оригінал, їй ще дуже і дуже далеко“. Тут оцінка вже дещо строгіша. В „Поясненнях“ звертає Франко в 4 місцях увагу на дослівніше значіння оригіналу, ніж воно подано у Куліша.

Видаючи „Коріоляна“, Франко не говорить нічого про Кулішів переклад цієї драми. Тільки в „Поясненнях“ звертає він у семи місцях увагу на дослівне значіння фраз оригіналу. До „Юлія Цезаря“ додано тільки одну увагу про дослівність у „Поясненнях“. В „Антонію и Клеопатрі“ не говорить Франко також нічого про вартість перекладу і в „Поясненнях“ на 161 уваг дає усього 2 замітки про недокладність чи невірність перекладеної фрази. За те в „Багацько галасу з нечевля“ маємо таких заміток вже 18. Аж у „Ромеу та Джулеті“ знайдемо знов невеличкий уступ, присвячений оцінці перекладу: „Минаючи деякі відступлення від англійського тексту, зазначені нами в нотах, мусимо Кулішів переклад сеї трагедії признати незвичайно вдатним і гарним. Зазначимо тут факт, що в часі свого побуту у Львові 1881 р., розпочинаючи друк перекладеного Шекспіра, Куліш з разу поклав був на першому місці „Ромеа та Джульєту“ і вже надрукував два чи три аркуші сеї трагедії, та чомусь потім змінив свій плян і велів знищити надруковані аркуші, а натомість дав до друку „Отелля“. В „Поясненнях“ маємо 5 уваг про докладність і дослівність перекладу. До „Короля Ліра“ додав Франко в поясненнях тільки 4 уваги про згідність перекладу з оригіналом. У поясненнях „Міра за міру“ маємо 12 таких уваг.

Стільки висловився І. Франко про Кулішеві переклади Шекспіра, видаючи їх. Доповненням до тих Франкових уваг є цікава статейка про „Шекспірів фонд“, надрукована 1902 р. на стор. XIX—XXIII останньої Шекспірової драми, редактованої Франком, п. н. „Міра за міру“. Згадавши про те, що Шекспірові твори, видані 1882 р. у Львові¹⁾, викликали „якесь неприємне вражіє, по части задля деяких екстравагантій перекладу, по части загалом для непочесної ролі, яку тоді взяв ся був грати Куліш у нашому політичному життю“, оповідає Франко, що Куліш „незабаром по надрукованю того тому виїхав із Австрії, лишивши всі свої наклади, в тім числі й Шекспіра, „у схованці“ в якогось нікому з Русинів незнайомого Поляка, де ті книжки перележали в паках 10 літ, поки по його смерті не продано їх на ліцітації книгарні Наук. Тов. ім. Шевченка, в якій вони й доси лежать нерозпродані“. І розказавши відому вже нам неясну історію з розтраченням 6000 рублів, призначених на видання перекладів творів Шекспіра, пише Франко далі: „Завдяки щедрості одного добродія Українця зложено літом 1899 р. на руки підписаного 1000 гульденів на видане Кулішевих перекладів із Шекспіра, а швидко потім я одержав із Київа копії з Кулішевого автографу всіх 10 драм. Київські земляки поручили мені допильнувати видання і на мою пропозицію згодили ся поручити економічний і грошовий бік як також розпродажу книжок... „Українсько-руський Видавничий Спілці“ з тим, щоб рахунок доходів і видатків сього видання був ведений окремо, а по надрукованю всіх драм та по покритю коштів друку чистий дохід має утворити Шекспірів фонд.....“ В часі друкування тих перекладів прислано для цього фонду ще 2000 зр. „Що до редакційного боку — пише далі Франко — я поклав умову — перед друком порівняти Кулішів переклад з оригіналом, подавати де треба пояснення, а до кожної драми додати орієнтаційну студійку, в якій би було популярним способом сказано все потрібне для її зрозуміння й оцінки на основі найновіших критичних та літературно-історичних дослідів. Київські земляки згодили ся на се, та що в Київі не знайшлось нікого, хтоб мав час і охоту зайняти ся сею не легкою працею, то прийшлось мені взяти її на свої плечі, хоча я й признавав ся землякам, що спеціальної підготовки для такої роботи в мене нема, часу зайвого ще менше, тай ученого апарату під руками дуже обмаль.

¹⁾ У статті поставлено помилково 1881 р.

Та дарма, arme Leute kochen mit Wasser, як каже Німець; я згадав при тім слова проф. В. Б. Антоновича, який колись простою, загальнозвісною приповідкою: „Не съяті горшки ліплять“ більше зяохотив мене до наукової праці, ніж иньші вчені своїми осторогами або сердитими пророкуваннями: „понапишете дурниць“. І тепер скінчивши вложену на мене земляками працю я з чистим сумлінням можу сказати, що хоч і які-б були в деталях хиби моєї редакційної роботи, все таки воно ліпше, що Кулішеві переклади Шекспірових драм вийшли в такому одязі, ніж коли-б були вийшли зовсім голі, так як перші три, що їх опублікував сам Куліш¹⁾. Так скромно виражався про свою редакційну працю Іван Франко, що дав нею українській науці перші поважні й не в одному самостійні праці про поодинокі драми Шекспіра, а українському читачеві уможливив читання Шекспірових драм.

„Правда, — додає Франко — пора, в якій вийшли отсі переклади нашою мовою, знов показалася мало відповідною для популярности Шекспіра. Переклад друкований у Галичині був ео ipso заборонений для Росії і не міг піти туди. А в Галичині старші генерації малочисленної інтелігенції заняті переважно політичною боротьбою за існування; для простого народа, для читалень Шекспір — за тяжка справа, а серед молодіжи, особливо університетської, панувала в 1900 році горячка декадентизму....“ І тому Шекспір не йшов у книгарні. Одначе Франко надіється, „що він таки піде. Його твори, обчислені не на одnodневу моду, будуть і в українській мові робити свій вплив — повільно, але певно“. А поки що-весь Шекспірів фонд видано на публікацію Шекспірових драм.

До цієї статті додано ще на стор. XXIV—XXVI згаданої книжки „Рахунок „Шекспірового фонду“ за рр. 1899—1902“, що подає важні вістки про долю видрукованих Франком Кулішевих перекладів Шекспіра. Від липня 1899 до половини 1901 р. мав фонд 6180·76 корон доходу і 6428·81 кор. видатків. Драм Шекспіра друковано по 1000 примірників, тільки „Юлія Цезаря“ й „Антонія і Клеопатри“ по 1200, у ціні: 1·40, 1·50, 1·60, 1·80 кор.

¹⁾ До тих слів додав І. Франко таку замітку: „Завважу, що й Куліш почував потребу якихось пояснюючих студій до Шекспірових драм, але не обзайомлений зовсім із відповідною літературою взяв був до рук застарілу тепер книжку Гервінуса і переклав із неї одну частину, на оцаз, „Як велико цінують Німці Шекспіра“. Рукопис Кулішевого перекладу цього уступу з його увагами маєть ся в моїх руках“.

(на свій час невисокі ціни). Останньої драми, надрукованої в часі писання Франкової статті, ще зовсім не продавано. Разом видано 10.400 примірників драм, із яких розійшлося 2379, а в магазині остало 8021. Найбільше розійшлося примірників найранше виданої драми, найменше свіжо виданої, ніякої драми не розпродано до половини числа її примірників.

Така була історія появи друком дальших Кулішевих перекладів Шекспіра.

VIII.

Франко видавцем Кулішевих перекладів Шекспіра.

Діставши доручення видати Кулішеві переклади Шекспіра, знайшовся Іван Франко перед безмірно трудним завданням. Про частину (далеко не найважливішу) тих труднощів згадує сам Франко, коли в статті про Шекспірів фонд говорить про брак спеціальної підготовки та ученого апарату — розуміється, передовсім для написання орієнтаційних студійок та пояснень до кожної з перекладених Шекспірових драм. Варта поглянути, як Франко дав собі раду з тими труднощами.

Шекспірові драми, зредаговані І. Франком, вийшли в такому порядку: 1) Гамлет принц данський — у 1899 р.; 2) Приборкана гоструха. Комедия в 5 діях з передогорою; 3) Макбет; 4) Коріолан; 5) Юлій Цезарь — усі в 1900 р.; 6) Антоній і Клеопатра; 7) Багацько галасу з нечевля; 8) Ромео та Джульєта — усі три в 1901 р.; 9) Король Лір; 10) Міра за міру — обі в 1902 р. Так від другої половини 1899 до кінця 1902 р. вспів Франко (за півчетверта року) видати всі Кулішеві переклади Шекспіра. Можна сказати, що Франко працював над Шекспіром дуже скоро і видно присвятив у тому часі тій праці чи не найбільше труду.

В опрацюванні Франка мають Кулішеві переклади титул: Уілліям Шекспір. (Титул драми). Переклад П. А. Куліша. Виданий з передмовою і поясненнями Др. Ів. Франка. Накладом Українсько-руської Видавничої Спільки зареєстрованої спільки з обмеженою порукою у Львові. (Рік видання). На обгортці є ще з гори напис: Бібліотека „Видавничої Спільки“ і порядкове число. Кожний томик починає довша чи коротша „Передмова“, підписана Ів. Франком, а кінчать „Пояснення“ в меншому чи більшому числі (найменше — 19 — має їх „Король Лір“, найбільше — 161 — „Антоній і Клеопатра“). Як Франко трактує

такі передмови, це покаже найліпше перегляд їх змісту, бо вони діляться на відступи з окремими титулами. „Гамлет“: Після короткого вступу йдуть I. Жерела. II. Шекспірове оброблене. III. Українські переклади „Гамлета“ (21 стор.); „Приборкана гоструха“: Короткий вступ. I. Жерела. II. Шекспірова перерібка. III. Автобіографічні натяки. IV. „Приборкана гоструха“ в українській літературі (13 стор.); „Макбет“: I. Час написання „Макбета“. II. Історична основа „Макбета“. III. Шекспірове оброблене. IV. Текст „Макбета“ (17 стор.); „Коріолян“: I. Час написання „Коріоляна“. II. Жерела „Коріоляна“. III. Особисті ремінісценції. IV. Артистичне оброблене „Коріоляна“ (9 стор.); „Юлій Цезар“: I. Значіння драми. II. Сучасні мотиви. III. Жерела драми (9 стор.); „Антоній і Клеопатра“: I. Героїня драми. II. Будова драми. III. Особисті ремінісценції в драмі. IV. Час написання драми (12 стор.); „Ромео та Джульєтта“: Короткий вступ. I. Жерела трагедії. II. Шекспірове оброблене (14 стор.); „Багацько галасу з нечевля“: I. Час написання драми. II. Жерела комедії. III. Будова комедії (10 стор.); „Король Лір“: Короткий вступ. I. Жерела „Короля Ліра“. II. Час написання „Короля Ліра“. III. Шекспірове оброблене теми (14 стор.); „Міра за міру“: Короткий вступ. I. Жерела драми. II. Герої драми. III. Закінчене (16 стор.). З того перегляду бачимо, що Франка цікавили передовсім історично-літературні питання, зв'язані з Шекспіровими проблемами. Всюди у своїх вступях звертає він найбільше уваги на: час писання й жерела драм, їх опрацювання Шекспіром і автобіографічні чи сучасні Шекспірові ремінісценції. Попри те цікавить Франка значіння драм, їх популярність та їх зв'язок чи аналогії з проявами українського духа. Менше вже звертає Франко уваги, як згадано, на критику перекладу.

Основною помічною книжкою, якою Франко користувався при писанні своїх вступів, була: G. Brandes. William Shakespeare, 1896 — цю працю цитує Франко дуже часто, вона дала підклад передовсім „Передмові“ до „Гамлета“. В дальших драмах цитуються дуже часто: Karl Simrock. Die Quellen des Shakespeare. Bonn 1870 і д.; і Alois Brandl. Shakespere. Berlin, 1894. Крім того згадуються: Theodor Elze. Italienische Skizzen zu Shakespeare, 1877—79; та A. Brown. Shakespeares Autobiographical Poems. При „Коріоляні“ згадує Франко ще й студію польського критика гр. Тарновського. В „Антонію і Клеопатрі“ цитується також: Sydney Lee. William Shakespeare, sein Leben und seine Werke. Leipzig 1901. В „Ромео та Джульєтті“ згадується спеціальна праця: Ludwig Fränkel. Unter-

suchungen zur Entwicklungsgeschichte des Stoffes von Romeo und Julia; і загальна: Th. Vischer. Vorlesungen über Shakespeare. 1901. Раз (у „Багацько галасу з нечевля“) згадав Франко: Shakespeares Dramatische Werke, übers. von A. W. Schlegel und L. Tieck, herausg. von A. Brandl, Leipzig u. Wien; у передмові до „Гамлета“ покликався Франко ще й на німецький переклад Дінгельштета. Із справжнім замилюванням досліджує редактор теми Шекспірових драм та їх історію. Окрім вказаних вже праць про це знає ще Франко: Alfred Holder. Saxonis Grammatici Gesta Danorum. Strassburg 1886; Dr. Marcus Landau. Die Quellen des Dekamerone, zweite Aufl. Stuttgart 1884; Brunnhofer. Giordano Bruno's Weltanschauung und Verhängniss; Les facetieuses nuits de Straparole, traduits par Jean Louveau et Pierre de Larivey. Paris 1857 і ріжні збірки фавльо („Приборкана гоструха“); Hagen. Gesamtabenteuer; В. Гнатюк. Анекдоти; Михайло Драгоманов. Розвідки про українську народну словесність і письменство; Erwin Rohde. Der griechische Roman und seine Vorläufer, zweite Auflage. Leipzig. Як ще додамо до усього деякі томи видавництва: Jahrbuch der deutschen Shakespeare-Gesellschaft, то будемо мати в головному той науковий апарат, який Франко використав при писанню своїх „Передмов“ до Шекспірових творів.

Франко використав сумлінно ту помічну літературу й вибрав з неї що найважливіше. Усе те оживив він гарячим одушевленням темою й власним читанням у Шекспірі. Тут і там висказано неодну критичну увагу про гадки ріжних дослідників, декуди й вставлено власні переклади з Шекспірових творів (н. пр. Шекспірові сонети в „Антонію і Клеопатрі“). Колиж до того додати згадані спроби звязати Шекспірові твори й мотиви з українською літературою (переклади, перерібки, аналогії і т. д.), то в сумі дістаємо в тих Франкових „Передмовах“ короткі, безпретенсiональні, але цінні орієнтаційні праці про поодинокі Шекспірові драми, що гарно вводять українського читача в читання тих творів. Пояснень на кінці кожної драми подав Франко на загал небагато. В них дає він не тільки завваги про сам переклад (доволі скупі, як ми бачили), історичне та річеве вияснення менше зрозумілих місць та паралелі з іншими драмами Шекспіра, але й звертає знов подрібнішу увагу на порівняння з жерелами та на історію поодиноких мотивів у драмі, доповнюючи залюбки наукову літературу про ті мотиви. Передовсім підчеркнені звязки Шекспіра з класичною літературою та з хро-

ніками, при чім виступає велике читання Франка в класичних творах; до того цитуються: E. Friedberg: *Aus deutschen Bussbüchern*, Halle 1886; Čeněk Zibrt: *Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku. V Praze* 1894; „Етнографічний Збірник“ („Гамлет“); Richard Wülcker: *Geschichte der englischen Litteratur...* Leipzig und Wien 1896; Child: *English and Scottish Popular Ballads* („Приборкана роструха“); Paul Lacroix: *Moeurs, usages et costumes au Moyen Age et a l'epoque de la Renaissance*, Paris 1874 („Антоній і Клеопатра“); Клоустон: *Народні казки і оповідання*, Львів 1896; праця Франка про Попа Івана („Багацько галасу з нечевля“). І в тих „Поясненнях“ подав Франко неодну бистру увагу й неодно оригінальне (н. пр. власні переклади деяких місць).

IX.

Франкова редакція Кулішевих перекладів Шекспіра.

Одначе труднощі, до яких признається сам І. Франко в видаванні Кулішевих перекладів Шекспіра, були нічим у порівнянні з тим, про що Франко майже не говорить, що він скромно майже промовчує, — маю на думці його редакційну працю самих текстів Кулішевих перекладів. Тут Франко поклав найбільше тихої сумлінної праці. Її бачимо усю в згаданих рукописах Кулішевих перекладів Шекспіра і їй варту приглянутись докладно — буде це цінний матеріал для пізнання мови і Куліша і Франка.

У всіх драмах змінив І. Франко Кулішів правопис на загально вживаний у тому часі та пропустив наголоси. Крім того перевів Франко деякі чисто технічні зміни в друку: уложив декуди рядки, позазначував у рукописі спосіб друку й под. Далі змінено Кулішеве: где — на: де, тогді — тоді, півночнім — північним, воювничим — войовничим, піррѣя — піря, вбірайсь — вбирайсь, оце — отсе, далій — далі, дивовижи — дивовижі, брові — брови, війни — війни, посельство — посольство, трійчі — тричі, ийти — іти, пійду — піду, найлекше — найлегше, філясті — хвилясті, в дому — в домі, крові — крови, конца — кінця, доти — поти, доки — поки, послі — після, міч — меч, сидячи — сидючи, збунтоватись — збунтуватись, королеві — королеви, бунтовнику — бунтівнику, військо — військо, чарі — чари, живі — живії, да — та і под.

Попри ті загальні зміни маємо ще в поодиноких драмах багато спеціальних змін. Тих змін так багато, що їх докладне

вичислення заповнилоб цілу книжку. Щоби одначе виявити на зверх ту велику працю Франка, подам усі зміни (з виїмком кількох повторень), які зустрічаємо в першій драмі, зредагованій Франком, у „Гамлеті“ — з чого можемо уявити собі й редакторську працю при інших Шекспірових драмах, бо ту дальшу працю схарактеризую тільки в загальних нарисах.

Г А М Л Е Т.

I, 1.

Рукопис:

(к. 3) Виходить Франціско.
 (4) Обідилося.
 (4 об.) Виход. Дух.) Промов!
 тремтиш, поблідши
 (5) Що просто думати
 Міркуючи ж с первогляду огулом,
 Воно віщує в нашім государстві
 Якусь чудну хуртовину.
 Марц. Ну, добре.
 Що се встає, що потова поспіш-
 ность
 ростолкувати
 (5 об.) Готових за кусок
 як тільки двоювати
 (6) а світло вогке
 Звичайни вістовці
 У наших климатурах и в зем-
 ляцтві
 (8 об.) Стій ти, илюзіє!
 Стій, говори.
 Спини єго, Марцелле! [Співає
 Півень.
 Ось, ось воно де!
 як злюка
 и ні які чари
 (7 об.) частину віри.

Редакція І. Франка (друк):

(ст. 4) Франціско виходить.
 Образилося.
 Промов! (Дух відходить).
 тремтиш, поблід?
 (7) Що саме думати.
 Міркуючи ж загально, се віщує
 Якусь негоду в нашім государстві.

час.

Чого ся потом скроплена поспіш-
 ність

розтовкувати

(8) Готових за шматок

як лиш одвоювати

а вогке світило

(9) Звичайні вісунці

У нашому підсоню і в народі.

Стій, привиде!

Стій, говори! (Співає півень).

Спини його, Марцелле!

Ось, ось він де!

(10) як грішники

ані які чари

по троха віри.

I, 2.

(8) хоть и годіця нам суміти
 серцем

Одно чоло з'єдіненої туги

(8 об.) Надувсь химерою свого
 вантажу,

Що, по всім обяза́тельствам за-
 кону,

Втерів єго отця, и що тягну́ла

(11) Хоть слід би ще нам суму-
 вати серцем

Одно чоло насу́пленої туги

(12) Надувся мріями про власну
 користь,

Що законом втерав його отця,

А що здобув наш войовничий брат.

Рукопис :

До нашого воінственного брата.
 Бо й попис у полкі й пристав-
 ства всіякі,

Прощайте и нехай ваш довг ве-
 лить вам

Справлітьсь хутко.

Корнелій Вольтиманд.

В цім и в в іншим

Покажемо ваш довг.

(9) Кор. Я не сумнію ся.

[Виходять Вольтиманд и Кор-
 нелій.

Як Данський трон д'юця твого,
 Лаерте.

(10) Ні чернільна

важкє диханнє,

Ні плодотворна

Се справді кажеця: бо се все
 дійства

може и зьограти

від наказу

тільки шора и прикраси

отець мой

(10 об.) Той мусить, по синівій
 упокорі

Печаль храніти

Строптіву Божому велінню волю,
 благаєм оставатись

(11) Як первий

Виходять Король....

(11 об.) Гидую ним, о, фи!

Се сад під зіллям, що росте и сіє

Вонюче тільки та грубє в при-
 роді

Їго займає. До чого дійшло ся!

Що й вітеркам прамів би

И звір безрозумний

(13 об.) Смуцєнням, здивованим

Приходять привидє.

Я знаю вашого оця. Рука на
 руку

Не більше схоба.

Гам. Де ж се сталося?

Гор. На тій платформі, принце
 мій, де чагу

Держали ми.

Редакція І. Франка (друк):

Бо й попис у полкі, вербунок,
 муштри,

Прощайте! Поспіх ваш нехай
 свідчить

Про вашу ширість.

Корнелій і Вольтиманд.

В цім, як і у всьому

Покажемо її.

Кор. Не сумніваюсь.

(Вольтиманд і Корнелій виходять).

(13) Як Данський трон отцю
 твому, Лаерте.

(14) Ні та чорна

важкє зітханнє,

Ні многоводна

Се справді є »здається«: бо се
 дійства

може й відіграти

від показу

тільки барва і прикраса

отець той

Той мусить — так велить дитя-
 чий довг

Носить жалобу

Законам божим непокірну волю,

(15) благаємо лишитись

Як перший

(16) (Король.... виходять).

Гидую ним! О, тьфу! Се сад пу-
 стий,

Де хопта сходить, де гадкий
 бурян

Усе глушить. Бач до чого дій-
 шло ся!

Що й вітеркам небесним

І безрозумний зьвір

Застиглими, здивованими

Приходить привид. Вашого отця

Я знав. Рука не більш на руку
 схожа.

Гам. Деж сталося се?

Гор. На тій платформі, принце,

Де чагу ми держали.

Рукопис:

(14) Я говорив, мій принце, та нічого

Вонό мені не відказало.
мовляли?

(14 об.) забрало в гору.

(16) Про Гамлетове ж
Дивись, як увічливість
чистих його думок

(16) На стільки сан

Сама цінота не влизне клепливих
Подрипаннн и червйк гризе весін-
них...

(17) Весінну залищнння
Не бійся за мене. Та я задівся.
А ось панотець. Двойна фортуна

(17 об.) Найвиборвійший

(18) Найбільше ж всього будь сам
собі вірен,

час.

Час пригласає йти. Давно ждуть
слуги.

Замкнула в пам'ять.

А ключ держи на сохраненні
в себе...

(18 об.) На ваші сходи. Коли
справді...

Скажу тобі, що не розумієш
Пол. Любовні? ех! Про що се ти
говориш

Дівча, ще не просійне крізь сіто
Річей тих, дуже, дуже небеспечних

(19) Присяги язикові позичає
Щоб лүче обманити

(19 об.) Як вóздух щіпле! Щó за
холоднеча!

сердитий вóздух

(20) И як рейвейну кўбок ви-
пиває

Його триумф над вива́том.

Гор. Се звичай?

(20 об.) в такім петлі́вім віді

Готів тебе назвати Гамлетом я

(21) О, відкажи ж

(21 об.) то й підү з ним.

вид ужасний,

Редакція І. Франка (друк):

(20) Так, мій принце,

Та відповіді не дождався.
мовляли ви?

забрало мав відкрите.

І, 3.

(23) На Гамлетове ж
Дивись, як на увічливість
чистих дум його

(23) На скільки сан

(24) Сама чеснота не мене обмови,
І зависти черв'як гризе весня-
них...

Весняну залищання
За мене не лякайся! Та я загаявся!
А ось і панотець. Подвійне щасте

(25) Найдобірнійший

Найбільше же всього сам собі будь
вірен,

А з того вийде, так як день із ночі,
Час кличе. Йди! Давно чекають
слуги.

(26) Я все у пам'яті своїй замкнула,
А ключ ти сам держи у сховку
в себе...

На ваші сходи. Коли се справді...

Скажу тобі, що ти не розумієш
Пол. Любовні? ет! Говориш, як
дівча,

Що сеї небезпеки ще не знає.
Ти ж віриш приносам отим його?

(27) У язика присяги позичає.

Щоб лүче ошукати

(28) Дме здорово! І що за хо-
лоднеча!

сердитий вітер

І як що кубок ренського він випе

Його триумф на віват.

Гор. Се так звичай?

(29) в такім непевнім віді

Готов тебе я Гамлетом назвати

О, відповідь

(30) то йду з ним.

вид страшений,

Рукопис:

- (22) лѣва.
Він од увображѣння скаженіє.
(23) Содіяні
поставило диба,
(23 об.) чудовишно
Бистрих як думка
Бачу, що жадаеш
Та й обманіли так всі Данські
вѣші.
Ти ж, благородний юнцю, відай
(24) Дядѣ?
Свого ума зрадливого волшѣбством
(Проклятий розум, той, що оболь-
щає)
Та як цівота
Удовольниця
И пожиріє
Да тихше!
в себе в саді
(24 об.) и жизнь
духовнім,
розврата ложем.
(25) А ви не обветшайте
черепі заблуднім
(26) літніх перемовин,

Редакція І. Франка (друк):

- (31) льва.
Він від уяви з розуму зіходить.
(32) Сподіяні
(33) поставило би диба,
нечуване,
Швидких як думка
Бачу, ти охочий.
Та й ошукали так всі Данські
вуха.
(34) Ти ж, мій юначе благородний,
відай
Дядько?
Він чарами зрадливого ума
(Проклятий ум, що на таке чарує!)

Так як та чесність
Не вдовольнить ся
І ласить ся на
Та годі!
у себе в саді
(35) і жите
гріховнім,
розпусти ложем.
А ви не постарійтесь
черепі розбитім.
(37) зайвих перемовин,

II, 1.

- (28 об.) Ренальдо¹⁾
(29) вас.
(29 об.) От, гравнѣ, мій пане.
Так, чи підійток, чварі
безвчестило б.
Що він дійшов аж до неводер-
жання.
горячого завзяття
кипачѣм
По що ж тобі
(30) У юноши
(30 об.) вас.

В продажній дім, videlicet у брѣтель
Або й що інше ще. Тепѣр дивіся:

- Райнальдо¹⁾
(42) Коли се той, так він буйна
людина,
Приміром: гра в карти.
Так, або пянство, бійка,
збезчистило б (!).
Що він зробив ся вже зовсім ле-
дащо;
(43) його палкої вдачі,
кипятком
По що, мовляв,
У юнака
(44) При грі в мяча побив ся з тим
і тим".
В продажній дім, або й що пньше
ще.
Тепер дивись: принадою брехні

¹⁾ Так усяди.

Рукопис :

Брехнею ти принадиш карма
правди.

Та наставленнем попереднім, знай-
деш

До мого сина.

Ти побачиш,

Куди він хилиця, и сам собою.

Скажи, нехай на музику наляже.

(31) Як на йому сорочка побілілий.

страхиті.

(31 об.) одступивши

рукі своєї від мене,

Се з закохання безум.

На завзяття

(32) п'ястї

осторожносте!

час.

Редакція І. Франка (друк) :

Тя зловиш правду, мов на вудку
карпа.

Та наставленнем, вистежиш до-
кладно

Мойого сина.

Та уважай

І власними очима, як живе він.

Скажи, хай музику пильнує добре.

(45) Весь побілів, як на йому со-
рочка.

страхиття.

одхилившись

руки своєї взад,

(46) Се безум закохання,

На замисли

пристрасті

обережносте!

Ходім! (Відходять.)

II, 2.

(32 об.) преобразивсь.

И зо вні и з нутра, не тим, чим
був він

їго и звичах:

(33) довідкі,

Терзає.

обох вас можуть

обоє й віддаємся

(33 об.) Всегді

(34) Ти вводи́нами сам іх ушануєш.

источник

Що, Вольтманд, наш брат Нор-
везький?

(34 об.) неказанно,

(35)виходять.

ропростиратись,

Коротка річ — душа у́ма люд-
зького,

А многоріче — розумове тіло

И зовнішня окраса; б́уду ж ќраток

Бо, розібравши, що се збожеволіть,

Се б́уде тільки те, що збожеволів.

Більш діла, менш іскуства.

про не́го

Пресвігла. Що він справді збо-
жеволів,

(47) перемінявся.

Зо вні й з нутра, не тим, чим був
він перше.

і його забавах,

вказівки,

Турбує.

(48) обоє можуть

оба й віддаємося

Усе

(49) Зроби їм честь: ве́ди їх сам
сюди!

причину

Що, Вольтманде, брат наш, царь
Норвезький?

(50) невимовно,

Виходять....

розволікати,

Короткомовність — дотепу душа,

А многословність — тіло і краса.

Тож я скажу коротко. Благородний

Бо щож єсть божевілля, як не те,

Що чоловік узяв і збожеволів?

Більш діла, менше штуки.

(51) про штуку

Він божевільний — правда; правда
й те, що шкода,

Рукопис:

Се правда:

(35 об.) Вір, що

а то тебе люблю

(36 об.) дарів не брала.

(37) Ввійходить

(38) Правда, й я сам мучився

повна порожнява гостророзуму

се було б с під вітру.

(38 об.) опріч моєї жінки

Розенкранц. Храні вас, добродію
(до Полонія).

(39 об.) черезмірні герої

служителів

(40) правами товаришування, со-
гласієм вашої юності, обяза-
тельством вашої до кінця
вірної

Розенкранц. Що ти скажеш? (до
Гільденштерна)

(40 об.) вбздих

висіча твердь

скопищем парубання. Який взо-
рець роботи

спосібності,

образом п движінням!

мужчина, ані

чоловік мені не до вподоби?

не до вподоби чоловік, то яком
постуватимуть

(41) своєму ратищу й спису.

химерник доведе свою частину

що сухий кашель лоскоче їм
новачцю.

(41 об.) гавчять на »звичайні
кони«

туди ходити.

Як! вони діти? хто ж содержить?

ремесства

можєбна?

швириляли

(42) животі

норд-норд вєсті

кожне вух по слухателю.

дитинка

Редакція І. Франка (друку):

І шкода, що се правда. От фігура!

Та вір,

а що тебе люблю

(52) не брала дарів

Входять

(54) Правда, я й сам мучився

(55) плідний брак дотепу

се було би з під вітру.

опріч мого життя

Розенкранц (до Полонія.) Храни...
добродію.

(57) надуті герої

слуг

(58) правами нашого товаришу-
вання, згодою нашої юности,
обовязком нашої вічно-тривкої

Розенкранц (до Гільденштерна).

Що ти скажеш?

повітря,

склеплена твердь,

бовдуром пари. Який архитвір

здібності,

образ і рух!

отся квінтесенція пороку? не в смак
мені мужчина, а там

»не в смак мені мужчина«?

(59) не в смак чоловік, то якуж
піснґ гостину знайдуть

своєму мечу й щиту.

гуморист доведе спокійно свою
ролю

у кого сухий кашель лоскоче

новинку

гавкають на »звичайні театри«

ходити туди.

(60) Як! так таки діти? хтож удер-
жує їх?

ремесла

можливе?

шпурляли

житя

(61) північно-північно-західнім
вітрі

кожне вухо по слухачу.

дитина

Рукопис:

(42 об.) вас.

Як Росцій акторував
пасторало - комічного, історико-
пасторала, трагічно-історичні
спієні неділімої и неограниченої
Щоб изъєднати правила с сво-
бодою

О Іефае Израїльскій, який ти
маєш сварб.

(43) та й годі,

Котрý любів — п не сказати.

люблю я

А далій ви памятаєте:

бо гляньте

лице обросло

Ти

щоб менé переборобати?

(43 об.) актовано;

пієса, я памятаю,

була превосходна

с такою ж простотою, як иску-
ством.показувало б автора чувствитель-
ного,

Приїтною

Горізда Пирр

(44) задум

старіиий

Ну, дальше.

гарна промова

він старенького знаходить.

На Греків б́е коротким надто
б́оєм.

повелівать незгоден.

в запалі

(44 об.) нечулий город

На Іліон почув. удар, здавалось

До ніг своїх и

зостався

Пирр між своєю волею и ділом,
грозý стоячу

пространство

(45) вас.

О, хто в наміччині царіцю бачив,
пóломъю из білим віхтем*Редакція І. Франка (друк):*(До Розенкранца, мов не бачивши
Польонія).

Як Росцій був актором
пасторало-комедії, історію-пасто-
рала, трагедо-історичні
неділімої сцени і необмеженої
Чи для писаної ролі, чи для ім-
провізації

„Суддя Израїльскій Ефай. Який
же скарб він мав!“

(62) гай-гай,

Над все її кохав.

я люблю

А далій памятаєте:

Та гляньте

лице найжило ся

А може ти

щоб і против мене їжитись?

виставлювано;

(63) пєса, памятаю,

Та се була прегарна

так же просто, як і мудро

показувало б у автора чутливість;

приємною

Скажений Пирр

вамір

страшнійший

вас.

гарно сказано,

І зараз він його знаходить. Вдарив

Старий на Греків, та коротким
б́оєм.

(64) байдужий на коменду.

у запалі

здавалось, город

Нечулий Іліон почув удар,

Він похилив свій шпиль огни-
стий аж

До самих ніг і

став Пиррус,

Вагавсь між волею своєю й ділом,
недвижні хмари,

простори

(65) Первий актор.

вас.

полумью, з ганчіркою

Рукопис:

сладкві чресла
Кришів її супругові невладні
члени
так вибухнув би зразу,
(45 об.) Що из очей поломяних
у неба,
Він слези відоїв би, а в бес-
смертних
Великий гнів збудів би.
и слези
угонблено?
скороченне и хронічки времени.
не так гірка була б вам ледача
епітафія, ніж їх огуда
Божє сохрани,
по власному своїмү сáну й
Що мєнше, вони заслужують, то
Ходімо,
спенувáнні.
спенувáти
(46) бачити.
вівчив би ти,
гледї, не смійсь из
Я оставляю вас
йдіть! Я знов одін зостáвся.
О, що я, за козák, за гайдамака!

Чи не чудовишно воно, що áктор
тільки страсти
Так підневолища воображеннем,
Що вид ёго під ним увесь по-
блідне,
На бчax слези, а в чертах переляк,
И голос рвєця и вся ёго по-
стать
Согласна с фóрмами ёго меч-
тáння?
И все це робицця задля нічого.
(46 об.) або він її
Коли у нєго був мотив для стра-
сти,
Такий як у менє? Він затопів би
Всю сцену слізма; розперезав би
вүхо
Всемү згромадженню страшною
річчю,

Редакція І. Франка (друк):

сладкеє лоно
Її супруга члени шматував,
який тут бухнув, міг би
Вдоїти сліз з очей огнистих неба,
Богів самих до гніву довести,
і має слёзи
добре пригочєно?
зеркало і хронічки часу.
лучче б вам було мати ледачу
епітафію, ніж їх огуду
(66) Боронь Боже,
по власній своїй честі і
Чим менше вони заслужують, тим
Ходіть,
гра.
відіграти
бачити се
міг би ти,
гледіть, не глузуйте з
Прощаюсь з вами
Бог з вами! Ось я знов один.
О, що за ледар, що за підлий
раб я!
Чи се не чудо, що сей актор ось
страсти може
Так підневолить душу під уязву,
Що вид його від неї весь по-
блідне,
На бчax слёзи, а в лиці переляк,
І голос рветь ся, стать вся під-
даєть ся
До форм уязви? Й все це за-ні-
за-що!
Або що він Гекубі,
(67) Коли б мотив, принуку мав.
для страсти,
Як я? Він сцену всю залив би
слізма,
Роздер би вухо всій громадї
річчю
Страшенною, довів би винуватця

Рукопис:

Зробив би винуватого безумним,
Невинуватого перелякав би,
Смутив того, хто ні про що не знає,
Зумив би навіть и способности
самий

Очей и слуха. Я ж, нікчемний
дурень,

Из грязі зліплений, блідє ледяшо,
Як соня, той Іван, на власне діло
Байдужний, я не вмію и озватись
Ані за королі, що на державу

І дорогую жизнь його проклятий

Зробили напад! Я ж хибі легкодух?
Хто в вічі назове мене ледяшом?
Хто черепа мені розтрощить?
вирве

У мене бороду и кине в піску?
Смикне за носа? вбє брехню
у горло

обіди

(47) От вона, оцє

уп'юся

(47 об.) а він потужен

Редакція І. Франка (друк):

До безума, сполошив би невинних,
Збентежив нетямущих, зчудував би
І саму здібність їх очей і слуху.
А я тупе, мов з глини зліплене
ледяшом,

Хляк, Іван соня, я на власне діло

Байдужний, і озвати ся не вмію
Навіть за короля, що за державу
І дороге життя його проклятий
Зробили напад! Чи я трус? Хто
в вічі

Назве мене ледяшом? Хто роз-
трощить

Мій череп? вирве бороду мені
І кине в піску? Хто смикне за носа?
Завдасть брехню і вбє її у горло

зневаги

Ось моя

(68) вдвплю ся

він має міць

III, 1.

(48) признаєцця

(48 об.) Та с примусом своим
роположенню.

Відказував, як можна, на питання.

Кор. Чи ви його не закликали ввремя

Як небудь провести?

Роз. Пресвігла пані,

В дорозі акторів ми перегнали
Якихся, и єму про те сказали,
И він так начеб то зрадів почувши.
прибули

(49) більше

такіх його приводить.

Розенкранц та

твой цінота знов вернула

(49 об.) Офелія, ходи тут! Ви ж
королю,

сахаром.

Кор. О, правда!

(69) признаєсь, що

Та видно, силував ся бути ла-
скавим.

(70) Відповідав на запити.

Кор. Чи ви

Його на розривки які просили?

Роз. Мадам, випадком ми якихсь
акторів

На пляху перегнали і йому
Казали се; мов ізрадів почувши.

тут є у дворі

далі

Його... таких приводить.

Розенкранц і

(71) твої прикмети знов вернули
Офеліє, прохочуйсь тут! Ви ж,
пане

цукром.

Кор. О, се правда!

Рукопис:

(50) от пита́нне!

мо́ря ту́ги

І бунтова́нням положи́ть ко́нець їй?

засну́ть; засну́ти

снитись бу́де,

Бо хто б схоти́в терпи́ти катува́ння

І насьміха́ння світу, при́гніт си́ль-
них.

Горди́ні, му́ки 'діпхнутого се́рця,

І те брика́ння, що заслу́га сми́рна

Прийма́є мо́вчки від люде́й нік-
че́мних,

Коли́ він

спастися́ може?

(50 об.) Хто б ніс береме́ша, потів
та о́хав!

Під вагото́ю жи́зні, не бо́йвись

Чого́сь по сме́рті, в ти́м незна́нім
кра́ї,С ко́трого не верта́вся и́ще про-
ча́нин.От що́ сму́щає гнеті́ нам во́лю
й заста́вляє

Нести́ вже лу́чче біди́, що ми ма́ем;

Ані́ж ле́гити до дру́гих незна́них.
Так то со́вість нас легко́духами
ро́бить,І так приро́дній сме́лості румя́-
нець

Бо́ліє пе́ред блі́дним світо́м ми́сли,

І за́думи вели́кого мо́менту

Теря́ють назву́ діл. Ну, го́ді ж, го́ді!
поми́нй мя

з усі́ма грі́хами.

(51) тво́й че́сности

С ким же, принце́, вроді́ лу́чче
зна́тись, як ші́ че́сностю?

Так, пра́вда!

пе́рше переро́бить че́сність

че́сности

в сво́є подо́біє.

(51 об.) вре́мя

вяти́ є́му віри

Тим я ще́ більше поми́лялась.

Редакція І. Франка (друку):

от пита́ння!

(72) моря́ туг

І бунтува́нням їм ко́нець зроби́ти?

засну́ть; засну́ти

бу́де снитись,

Бо хто б схоти́в весь ві́к терпи́ти
му́киІ насьмі́хи, гнет си́льних і зну-
ща́нне

Горди́ні, бі́ль оді́пхнутого се́рця,

І ту знева́гу, що заслу́га мовчи́

Прийма́є від ні́кчемних,

Коли́ б мі́г

спастися́ ся? Хто́ би

Ніс то́й тяга́р, стогна́в і прів під
тиско́мЖи́ття, як би́ не стра́х чо́гось по
сме́рті?Як би́ не то́й нещасни́й кра́й, з ко-
тро́гоЩе́ не верта́в ні́хто, му́тив нам
во́лю?То й ра́дше зно́сим біди́ ті, що
ма́ем,Ані́ж ті́кати від ини́ших, нам не-
зна́них.От так то со́вість тру́сами нас ро-
би́ть,

І так приро́дній румя́нець відва́ги

Вкрива́єсь блі́дним по́ностом за-
ду́ми,

І за́мисли мо́гутні та ва́жні

І тратя́ть назву́ діл. Та го́ді! Бач,
поми́нй

всі́ грі́хи мо́ї!

(73) тво́й че́сності

Чи́ може, принце́, для вроді́ бу́ти
лу́чча зна́йомість від че́сности?

А певно́!

шви́дше переро́бить че́сноту

че́сности

на сво́ю подо́бу.

ча́с

(74) ня́ти сьому́ ві́ри

Тим більше́ я бу́ла одуре́на.

Рукопис:

родителькою
геть собі честен,
обвинуватить
стілько провин за плечіма, що
и в мислях не змістити,

написані плутяги:
час.

лід
(52) исціліте
вашого базікання
одну ходу
іншу; джикгаєте; друботите
не хочу я сего
буде в нас більше браків,
О, що за благородний дух запався!

Придворного, ученого, жолдака
Промова, око, меч, — надія й роза
Роскішної землі, зерцало моди,
Поваги форма, предмет уважання

Всіх уважуючих — усе все впало!
(52 об.) Побитого
тут пасущця його чутства,
вйлуניתь
(53) Чиніте що хоті
радування.
Нам нельзя беж чати

(53 об.) промовивши
воздуху
страсти
храніти
вүші тим, що стоять

способні для необъяснимих німіх
сцен та для гүку.
переквашування

Редакція І. Франка (друк):

матірю
так собі чесний,
обвинуватити
більше провин готових на мій
розказ, ніж думок для їх зду-
мання, ніж уяви для їх зма-
льовання, ніж часу для їх ви-
конання.

підлі плутяги;
Гамлет. Вели замикати двері за
ним, щоб він не робив із себе
дурня ніде, тільки в своїм домі.
Бувай здорова!
Офелія. О, рятуй його, ласкаве
небо!

сніг
сціліте
про ваші мальовила
одно лице,
иньше; вертитесь, дріботите,
(75) не хочу сего
хочемо більше шлюбів,
О, що за світлий дух ось тут
розбитий!

Дворака око, вченого язич,
Меч лицаря, надія й цвіт держави,
Сьвічадо чьмности, взірець поваги,
Увага вважних — все те, все про-
пало!

Побитую
в той бік гне його чутте,
висидить
(76) Чиніть, що хочете
розговори.
Годі ж нам без чати

III, 2.

прогувавши
повітря
пристрасти
берегти
(77) вуха партеровій публиці,
а вона
може захопити, що незрозумілі
рухи та галас.
переборщування

Рукопис:

актованне
сценування
(54) ціноті
нецінові — ёго
якийся
підражали людям.
сценують
регочуть
дивовижан
у те саме время
важне якé небудь
в сценуванні.
(54 об.) Виходять актори.
сю архипієсу?
(55) ласкательством
'д Фортуни и наградѣ
дядюшкѣ мого
(55 об.) бачили ми,
докупѣ 'бидва
с Побчтом, котрий несé факелѣ.
Превосходно
вбздѣх начинений
Я не маю нічого в цім відказі.

сценували колись
(56) Казали ви?
Сценував,
вважали мене за
мене вбив.
було в него
притягує
в вас між колінами?
розумію
(56 об.) миз ногами в
тільки тут.
дівниця,
два рази два
люббно
становиця на вколѣшки
(57) оставляе
Що? се ледарство чигае нагоди,
се злочинство.
содержанне
(57 об.) соромитемця
каблучкова поезія?
Телла
(58) и способности
(58 об.) раб незабування.

Редакція І. Франка (друк):

рухи
гри
чесноті
підлоті її
певно якийсь
вдавали з себе людей.
грають
(78) регочуть ся
публики
у тій самій хвилі
якесь важне
в штупці.
Актори виходять.
сей пиматок праці?
облесністю
(79) Фортуни й нагороди
дядька могого
ми вбачали
ураз обидва
з гвардією, що несе смолоскипи.
(80) Пречудово,
повітре начинене
Я непричасний у сій відповіді,
Гамлете!
виступали на сцені
Адже ви казали се?
Виступав,
вважали за
убив мене.
було
притягає
у вас на лоні?
я маю на думці
між колінами
(81) одинокий весельчак!
дивить ся моя мати,
два рази два
закохані.
припадає на вколѣшки
покидає
Що? підле ледарство, воно чигає
на сей злочин.
зміст
(82) посоромить ся
віршик на перстені?
Теллюс
(83) і здібности
пам'яті невольник.

Рукопис:

бідкатись табож и друзьми.

(59) А хто у нїжді другу робить пробу,

питання,

(59 об.) міждо

Як вам подобається

содержання?

Як? а вжеж, навізир трона.

Відні.

нмй

Плутівська

касаєцца.

племєнник

(60) Я міг би товмачувати

лєзво

Так, про вас мужья казали б.

душогу́бцю!

и вре́мя до учінку,

из зіллів північних!

Історія существує, и

(60 об.) мїлий?

Годі спєнувати!

Гамлєта до Горация.

бо бдіє.

гай

обєрнуєсь у мене в Торка, та ще

дві провинційни рбзи

Цїлий.

Що царював тут сам Юпітер;

Тєпер, тєпер — баєк полїтника.

зримувати.

(61) То певно, що її не так-то

любить.

про нєго?

вже скорїйш

показали б себе далєко багаччим

на рбзум, обьявивши про се

може б

(61 об.) Я зробився свїйським,

щїра.

дати мені здоровий відказ,

А такий, добродїю, відказ, який

можу дати,

Тим

зъумїло и здивувало.

(62) Маєте ви ще переказати мені?

на оці вигребала и крапа!

Редакція І. Франка (друк):

(84) бідкати ся і друзями.

А хто в біді бере на пробу друга.

поживи

(85) поміж

Мадам, як вам подобається

зміст?

Яким робом? А вжеж, переносно.

Вїєнні.

се імя

Се злодійська

торкаєть ся.

небіж

Я міг би бути товмачем

(86) лєзо

Таких мужів ви й добираєте собі.

душогу́бче!

й пора до вчинку добра,

з північного зілля!

Є про се повість

мій пане?

Перервіть гру!

Гамлєта й Горация.

гуляє,

чуб

(87) зійшов у мене на нінащо, та

ще дві Прованські рожі

Або й цілий пай.

У сьому краю вмер Зевес,

Се справжній, справжній — паяц.

зримувати.

То видно, що вона йому не в смак.

що йому?

скорїйш

Ви зробили б далєко розумнїйше,

як би сказали се

може

(88) Я вже зовсім смирний,

зовсім на місці.

дати мені здорову відповідь,

А тааа, добродїю, відповідь, яку

можна дати,

Та годї про се,

зачудувало і здивувало її.

Маєте ще що переказати мені?

(89) клянусь отсими зубочистками

і хлопцями від чобіт!

Рукопис:

час.

(62 об.) мій довг надто смілий,
се розумію.

заговорить, що

заграти в мене

здаватись,

превосходний

знарядді,

щоб воно заговорило.

в мене лучче грати, ніж у св-
стільку?

(63) почти

ласточку.

Тепер сама доба на чародійство,

Що позіхають

(63 об.) Нехай

як я збештав би її

Редакція І. Франка (друку):

(До Гільденштерна).

моя повинність є надто сьміла,

розумію се.

заговорить, як

заграти на мні;

показати,

(90) прегарний

знарядді.

щоб він заговорив.

на мні лучче грати, ніж на сви-
стільці?

сливе

ластівку.

Сам час тепера на нічні чари.

Коли ригають

(91) Хай я

як би я допик її

III, 3.

То лагодьтеся ж

(64) Случай такий опáсний допу-
скати, який

страх релігійний:

А й надто той,

вснокій и жизнь,

До ёго зубья дёсяч тйсяч

(64 об.) Выходят... Кгильденштерн.

не спатиме ще

(65) Рука проклята кровью брата
стала

У двое товща?

двойная

На посеваних дорогах сёго світу

Золочена рука від сѣду може

Влизнути и як часто бачать люде.
пзвороту.(65 об.) Давать одвіт в учинках
наших чёсно.Що-ж? що зісталося тут? Зробити
пробу,

Що зможе покаяння, а чого то?

Воно не зможе? Що ж воно воз-
може,

Коли ми й каються уже не можем?

И бідолáшний стан! О груді чорні,

Як смерть! О вловлена душе, що
хочеш

Тож лагодьте ся

До себе допускати небезпеку, яка

релігійний страх:

А надто-ж той,

спокій, житте

(92) І до зубѣв. його сто тисяч

Розенкранц... виходять.

не спатимете ще,

Рука проклята стала в двое грубша

Від крови брата?

(93) подвійна

В попсованому вирі сього світа

Золочена рука злочинна може

Зіпхнути суд, і часто бачать люде.
викрутасів.В лице і в зуби злочином при-
знать сяДо всього ясно. Що-ж? Що нам
зосталося?

Попробувать, що зможе покаяння.

Воно і зможе, як ми каються

Уже не можем? О нещасний стан!

О груди чорні наче смерть! Душе

Заплутана, що хочачи зірватись,

Рукопис:

Зірватись, та ще й білш в спо-
күйі грізнеш!
Спасіте, ангели! Зробіте пробу!

Згинайтеся, упрямі коліна.
А ти, залізнофібре
(66) він п'яний
В грі
(66 об.) Без думок в небі їм

Редакція І. Франка (друк):

Ще дужше грянем! Ангели, спа-
сіте!
Зробіте пробу! Гніть ся, непо-
датні

Коліна! Ти залізнофібре

(94) п'яний він
Чи в грі
Без дум словам в раю

III, 4.

(67) ти оця
Крестом
(67 об.) Тих, що уміють говорить.

вас.

(68) пані.... бідолашне (До По-
лонія)

троха небезпечно
звє ціноту жінську,
брака

(68 об.) брачного

Увій мені! що я

изображенне

Состав

(69) вибора

в такім розліччі

Так не можна

Очам без осязанія, осязанню

Без зріння, ўху без руки чи ока,

А обонянню без усєго збітись.

(69 об.) пандерўе

у гріху

із десятини

дўренъ

Корольоватий,

(70) чаті!

найсильніша мрія

(70 об.) в пространство утопів

вбїни в трївбі,

вас.

говориш се?

(71) Нічого

(71 об.) масті до серця

переступ твій

зілле діке,

(95) ти мого отця

(96) Хрестом

Таких, що вміють говорить з то-
бою.

(за килимом).

(97) пані (До Польонія)

як небезпечно

робить честь жіночу,

иллюбні

иллюбного

(98) О горе! що же я

портрети

Весь склад

вибору

в такій ріжниці

Адже очі.

(99) Без дотику, а дотик без очей

І слух без рук чи ока, нюх без
всього

Не може так зійти на манівці.

баламутить

у грісі

і десятини

блазень

У королівськїм строю

(100) вої!

мрія найсильніша

у просторїнь втопив

стрівожене воїнство,

(101) (До Духа)

говориш?

Чи нічого

(102) до серця масти

твій злочин

діке зілля,

Рукопис:

Прости мені се, о моя ціното!
(Сам до себе)

Бо в бжиді удупливого часу
Сама цінота
Просить прощєння
зробить єму
дяді.

(72) Тим ангел, що про вчїнки
гární

И добрі подає
перештампувати
Почті й природу
одвічати гáрно

За смерть єго готів. Добраніч ще
раз!

Я мўшу быть жорстóвим, щоб быть
добрим.

Ще, дббра

(72 об.) Протів и тайни

Крйші клітку
та фармóзна обізана,
Аби попробувати, влізь у клітку

И для сміху, скруті, упавши,
вйзи.

А дїше

(73) И продають
скікне своїм зваряддям,
И се гіркє вже б́уде безталáнне,

Коли я не підри́юсь під їх мїну
винóсить

Редакція І. Франка (друк):
(Сам до себе). Прости мені отсе,
моя чеснóто!

Бо в товщі дихавичних сих часів
Сама чеснóта
Просити прощї
зробити їй
дядька.

Буває й ангелом, коли учинкам
гарним

І добрим подає
відмінити обличє
Самий природі

(103) отвїчать готов

За смерть його. Добраніч ще раз!
Мушу

Жорстоким бути, щоб мїг бути
добрим.

Ще слово, добра

Против ума і тайни,

клітці кришу

малпа та у байці, влізь

Для проби в клітку, впадь і карє
зломай.

(104) Диханне

І віддають

від власної петарди

Скікне в повітрі. Був би я ту-
пиця,

Як би не вривсь на сяжень під
їх мїну

волоче група

IV, 1.

(73 об.) Кор. Та мўсить же щось
бути в сих зітханнях,
У цім глибóкім трепетáнні сёрця.

Переводї: Де син твій?

Кор. Ах, мій пресвітлий, добрий
панє! Щó я

Сієї нóчи бáчила!

(74) О гóре! що сказáти про
крівáве?

те що вбив

(74 об.) Гертрўню,

(105) Кор. В зітханнях тих, у хли-
панню глyбокім

Щось є; ти мусиш нам се по-
яснити.

Нам треба зрозуміти. Де твій син?

Ах, любий? що я бачила сієї
ночи!

Хто-ж відповість за се криваве
дїло?

(106) убите

Гертрудо,

Рукопис :

Редакція І. Франка (друк):

(75)

IV, 2.

Лежи в безпечі
хранів
(75 об.) королівське благоволення,
єго
нагороди, єго вповаження.
щоб провотнути перше останнім.

Я рад.

(107) Безпечно запакований
хоронив
королівську ласку, його
нагороди, його поручення.
найперше випає в рот, а про-
ковтне на останку.
(108) А я тому й рад.

(76)

IV, 3.

невозможено
вважають
Внезапна ся одправка всім
(76 об.) ваших повеліній.
а де
ласих черв'їй
(77) Ідіть.... там. (До Прибіч-
ників)
взвіцця.
(77 об.) в Англію.
ще красні

неможливо
там важать
Ся нагла висылка усім
(109) вашого приказу.
а там де
політичних черв'яків відбувається
(До прибічників) Ідіть....
(110) ізвідси.
у Англію. (Виходить).
(111) червоні

(78)

IV, 4.

(79) прибелі
(79 об.) вошиють
вгрушкують.
(80) дұхом,
Божественним жада́ннем че́сти
півний,
Він смертне и невірне проти-
вста́вить
Всёму́, що сме́ щасте, смерть,
опасність,
Одва́га
справді́ бу́ти и
мизе́рні!

(112) доходу
(113) верещать
підгонять.
ніжний,
Чий дух окрилений високим че-
столюбством,
Він смертне і непевне виставляє
На зміни щастя, смертн, небез-
пекн,
Випадку
справді́ бу́ть, значить
(114) нікчемні!

(80 об.)

IV, 5.

(81) Вам би треба
поніжках
(81 об.) Уві! що се
Ви ка́жете?
Уві! дивісь
Да бу́де Госпо́дь з ва́шим столом!

(115) Таки треба
сандалях
О леле! що се
Як ка́жете?
(116) О леле! Подивись
Боже благослови ваш стіл!

Рукопис:

(82) И дівчиною
 (82 об.) вас.
 (83) с прѣділов,
 (83 об.) Аплавдують
 (84) оця! о!
 (84 об.) Дерзаю и противъ Страш-
 ного Сѣду,
 Я до того дійшов, що вже бай-
 дуже
 Мені й про сей світ и про той,
 що буде.

Хибі́ що во́ля
 А що до робі́в?
 заразо́м
 Що й виграли, що й програли?

(85) Усі́х кара́ють?
 та й го́ді.
 А дру́зям до́брим
 Отта́к свої́ об'я́тія розве́рзу.
 вас.

вас.

И свої́ства
 (85 об.) розо!
 жи́знь чоло́віка ста́рця?
 до се́го припа́дає ко́лесо! Та-ж се

(86) Навча́нне
 вкри́п
 ру́та вам;
 з иншо́ю думко́ю!
 вас.

до́бру кончи́ну...
 (86 об.) во́піє

(87)

(87 об.) свого беремища.
 (88) Король та
 (89) вре́мя
 со́здани
 нас опа́сность
 За боро́ду тяга́ть,
 вас.
 ви зна́ти мете

Редакція І. Франка (друку):

Та дівчиною
 (117) (Відходить).
 (118) із меж,
 Підносять крик
 (119) оця!
 (120) Глузую з мук некольних!
 До того
 Дійшов, що сей і той світ зне-
 важаю.

А поза нею
 А способи?
 враз карать
 І тих, що виграли, й тих, що
 програли?

лише.
 Я добрим друзям широко простру
 І мов пелікан, що дітям
 (121) Житє своє у жертву віддає
 Я напою їх кровію своєю.
 фантастично заквітчана квітками
 і зіллям.

І силу
 роже!
 жите старого діда!
 (122) при цьому фуркочуть вере-
 тена! Се, бачите,
 Мудрість
 крип
 Отсе вам рута;
 з відзнакою!
 але вони померли, коли вмер мій
 батько.
 добре сконанне...
 (123) те кричать

IV, 6.

(124) своєї ваготи.
 (125) Король і
 (126) час
 зіплені
 небезпека
 За боро́ду нас тяга́ть,
 (Виходить).
 (127) Знайте.

Рукопис:

(89 об.) о́кази
внеза́пного
(90 об.) воро́чав.
(91) В бо́ю на ге́рці фехтува́ль-
ним ро́бом,

рі́вня.
що лю́бов ро́ждає вре́мя.
що воно́ ж її и ту́шить.
(91 об.) для охра́ни
И с́явом дво́йним
(92) битимос́ь про вас у
Тоді найлу́чча
ті́лько
(92 об.) кра́пиви.
Що вівча́рі гу́льтаї прозива́ють
(93) Гру́бим я́ям, хо́лодні ж на́ші
діви
Звуть па́льцями ме́рця. Ту́ді
при́йшовши,
верта́лась в во́ду.
(93 об.) Оце́ ж ході́м

(94)

дво́є кло́внів із за́ступáми.
Пе́рвий кло́вн. Хиба́ її мо́жна
хоро́нить
Та 'ж
не́льзя.
у́мишля́ючи
(94 об.) актува́ти,
со́вершити ergal
по хри́стиянськóму хова́нню.
ре́мества.
(95) карабе́льника
що ро́блять
шибени́ці
му́ряль,
(95 об.) та й ви́пряга́йсь.
о́сяз.
(96) д'ме́не скра́вся,
(96 об.) воскида́лись
щоб гра́ли
розбіра́тельства,
оби́ду дійстві́ем? Гумф!
приобрі́татель зе́млі
обязате́льством.

Редакція І. Франка (друку):

пригоди
раптового
(128) поводив)
(129) В ору́жних ге́рцях і ув обо-
ро́ї,
А особли́во в робленню́ рапі́ром,
рі́вний.
час поро́джує лю́бов,
він же і гаси́ть її.
(130) захи́сту для
Подві́йним с́явом
битимемо́ ся про вас об
(131) Тоді́ й найлу́чша
як лиш
(132) кро́пиви.

вас.

верта́ла в во́ду.
Ото́ ж ході́м

V, 1.

(133) два моги́льники.
Пе́рвий моги́льник. Хи́ба
таку́ можна хоро́нити
А отже́
не мо́жна
навми́сно, то
твори́ти,
до́вершити argal
(134) хри́стиянськи́м о́брядом.
ре́месла.
корабе́льника
(135) хто ро́бить
що шибени́ці
му́лярь,
то пу́щу тебе́ на спо́чивок.
дотик.
(136) підокра́в ся,
ви́годува́лись
щоб гра́ти
(137) пара́графи,
чинну́ знева́гу! Гум!
що зби́вав зе́млі
гіпоте́кам.

Рукопис:

договірних грамот?
 (97) владілець
 Ні вершкa,
 пергамент роблять овечої из
 шкіри?

всі,
 (97 об.) жінцину?
 (98) могильщиком
 довше іншого?
 (98 об.) Уві,
 превосходної!
 моє воображення!
 (99) Александр
 мойму воображенню
 віроятною
 ми робимо
 (99 об.) Травурники слідом
 і так совершили,
 (100) сумнітельною смертю
 (100 об.) Корольця хоробше... (по-
 сипаючи квітками).

трійне
 Швирайте
 Насипете
 (102) вілупила
 учреді
 Якусь охрону.
 (102 об.) Зала
 (103) О царственная плутня!
 шпикований
 (103 об.) Наважливе
 (104 об.) И се не буде гріх
 (105) столу.
 грязю.
 (105 об.) чувствительно,
 джентельменові бачити.
 (106) Касательство,
 Гамлет.
 (106 об.) двойна
 Варварийських
 (107) відказати.
 лишні тяття.
 щоб се на себе взяти.
 (107 об.) Полетів пижок иш по-
 лупайкою
 с своєю
 я знаю.... вік наш пишавця
 обществениости:

Редакція І. Франка (друк):

контрактів?
 властивець
 Ні пяди,
 пергамін роблять із овечої шкіри?

всі ті,
 (138) жінку?
 (139) могильником
 довше від иншого?
 (140) Гай, гай,
 пречудової!
 моя уява!
 Александер
 мойй уяві
 ймовірною
 робимо
 (141) жалібний супровід
 відправили такий,
 бо не своєю смертю
 Королева (посипаючи....

потрійне
 Шпурляйте
 Насиплете
 (144) висиділа
 заведи
 Якийся догляд.
 (145) Сала
 О царська підлото!
 натицьканий
 (146) Настойчиве
 (147) Чи се не буде гріх
 (148) стола.
 болотом.
 (149) з почуттем,
 бачити джентельменові.
 (150) А привід.
 Гамлет. (до Озріка)
 двояка
 берберських
 (151) відповісти.
 зайві синці.
 щоби взяли на себе.
 (152) Сей пущівірок літає із по-
 лупайкою
 зо своєю
 я знаю, пишається
 товариського життя:

Рукопис:

половіяні и через зернові опінії
Я статечен у моїх задумах: вони
йдуть

(108) проиграєте
тяттем.

куць виграв, куць програв,
вам якось недобро.

(108 об.) Відходять
обіду!

Всёму сему собранію извісно,

Та певно, ви й самі про те чу-
вали,

у цім собранні

(109) искуство

(110 об.) то за діло,
Отруєно!

Бороніте

Мене, мої ви

Дак отде в тебе
час.

(112 об.) слухатели

Що тільки мавби ще на се время

Вже

(113) воїнський

Добраніч

(113 об.) не живі.

На всенародне зрілище.

(114) совершились

Почуєте ви про срамнє, —

— воцарівся, —

Редакція І. Франка (друк):

полову і через зерно опінії
Я стою при своєму слові —
воно йде

програєте
в поединку.

(153) лихе прочутте,
що вам якось недобре.

Відходить
зневагу!

Весь збір сей знає, певно й ви-
чували,

у цьому зборі

(154) майстерство

(158) то сповняй же,
Отрує, й дальше діло!

Рятуйте,

Чи тут у тебе

(Король умирає).

слухачі сієї

(159) Що як лиш мав би я ще
час на се

Та

вояцький

Добраніч, принце!

(160) погибли.

На всенародній показ.

доконались

Почуєте про соромні, —

(161) — став на царство, —

Так бачимо, що у „Гамлеті“ дав І. Франко близько 800 поправок, не вчисляючи, розуміється, справлення правопису. Але не в кожній драмі мав редактор аж стільки праці. Н. пр. у „Приборканій гострусі“ маємо передовсім при кінці дуже мало поправок, за те більше їх у „Коріолані“ й „Антонієві та Клеопатрі“. Загалом дав Франко яких 5—6000 різних поправок в усіх десяти драмах.

На прикладі „Гамлета“ можемо пізнати докладно, як виглядає в подробицях редакторська праця Івана Франка. Не подаючи тої праці *per extensum* при всіх Шекспірових драмах, виданих Франком, подам тільки її загальну характеристику, групуючи різні її прояви в деякі громади.

Форму Кулішевих перекладів змінив Франко не багато, бо

тільки в нечисленних місцях являється у нього білий 10-складовий вірш замість постійного у Куліша 11-складового александрина. Тут Франко полишив майже без зміни не дуже щасливий Кулішів розмір.

За те Франко справив декуди текст перекладу — хоч у небагатьох місцях. Який англійський текст узяв Франко за основу порівняння з перекладом Куліша, годі збагнути — може бути, що він не держався тут одного тексту. Тут і там бачимо переставки, додатки й навіть пропуски в порівнянні з текстом Куліша. Переставки видно найліпше по ремарках у тексті. Н. пр. у Ham. I, 1, 51 ремарка: Exit Ghost йде після: speak!, як і у редакції Франка (ст. 6), а не перед: Промов!, як у Куліша, при чім розставка слів у Франка є така, як і у Шлегеля¹⁾: Geist ab (ст. 417). Подібне є й з ремаркою: Співає півень, яка у Франка (9) і у Шлегеля (418) знаходиться після слів: Стій, говори! — Verweil' und sprich!; у Куліша після останнього слова Горация: Марцелле, а в гамбурському виданні²⁾ (редакція H. Fernow-a) вище після слів: Speak to me (Ham. I, 1, 132). Відповідно до Шлегеля справив Франко також Кулішеве: Виходять Вольтіманд..., згідне й з оригіналом: Exeunt Voltimand... (Ham. I, 2, 42) на: Вольтіманд... виходять (12) — Voltimand... ab (418). Подібно й Ham. I, 2, 128, Шлег. 419, Фр. 16, хоч оригінал має: Flourish. Exeunt all but Hamlet — зовсім не так, як в усіх трьох перекладах. Та за те згідно з англійським текстом: Ros(encrans) [To Polonius] (Ham. II, 2, 225) має й Франко: Розенкранц (до Польонія) (55), хоч у Кул. поставлено цю ремарку аж після слів Розенкранса (помилково?), а у Шлегеля (427) її зовсім немає. Але знов згідно з Шлегелем: Rosenkranz (zu Gildenstern) (427) є у Франка: Розенкранц (до Гільденштерна) (58), хоч у Кул. стоїть та замітка чомусь аж після слів Розенкранса, а в оригіналі: Ros. [Aside to Guil.] (Ham. II, 2, 300). Ремарки у Фр.: До Розенкранца, мов не бачивши Польонія (61) немає ані у Кул., ані у Шлег., ані в згаданому англійському тексті. В замітці: Актори виходять (78) змінив Фр. розставку слів згідно з Шлег.: Schauspieler ab (432), а не так, як в оригіналі: Exeunt Players (Ham. III, 2, 50). Згідно

¹⁾ W. Shakespeare's dramatische Werke. Uebersetzt von August Wilhelm von Schlegel und Ludwig Tieck. Im Auftrag der Deutschen Shakespeare-Gesellschaft hgg. v. Wilhelm Oechelhäuser. (1891), ст. 431.

²⁾ Усі англійські цитати беру із згадуваних гамбурських критичних видань В. Вагнера і Л. Прешольдта.

із Шлегелем (435) перемінив Фр. розставку слів: Розенкранц і Гільденштерн виходять (92), хоч в оригіналі є, як і у Кул.: *Exeunt Rosencrans...* (Ham. III, 3, 26). Ремарку в Ham. III, 4, 23: Pol. [Behind], у Шлег.: *hinter der Scene* (436) перекладає Фр.: за килимом (96). Кул. не має тих слів. Одначе в поставленню ремарки: До Польонія — у словах Гамлета після убійства Польонія: Моє се слово, Пресвітла пані: Ну, ти бідолашне (97), — по слові: пані, а не по: бідолашне, як у Кул. пішов Фр. за Шлег. (436), бо англ. текст тут довший: *Lifts up the arras and discovers Polonius* (Ham. III, 4, 30) — ця ремарка знаходиться у Кул., Фр. і у Шлег. дещо вище. Натомість замітки: До Духа у словах Гамлета (101) немає ані у Кул., ані у Шлег., ані в англ. тексті (Ham. III, 4, 127). Як і у Шлег. (438) подає Фр. замітку: Король. (До прибічників) (109), хоч ця ремарка і у Кул. і в англ. оригіналі стоїть аж після слів Короля — тільки в англ. вона звучить: *To some Attendants* (Ham. IV, 3, 40), як і в перекладі Шлег.: *zu einigen aus dem Gefolge*. Після слів Гамлета: Їдем у Англію — додає Фр.: (Виходить), як і в оригіналі (Ham. IV, 3, 55). Подібно й після слів Офелії (Ham. IV, 5, 74). Як Офелія повертає, то Кул. зазначає: Виходить Офелія, як нераз в англ. текстах, Фр. додає до того згідно з Шлег. (441) і деякими англ. текстами: фантастично завітчана квітками і зіллям (121). У Ham. IV, 7, 43 додав Фр. згідно з деякими англ. текстами: Виходить (126), хоч в оригіналі читаємо: *Exit Messenger*. Згідно з оригіналом додав Фр. також: Король умірає (158). Подібне знайдемо й у інших Шекспірових драмах, виданих Франком. У „Приборканій гострусі“ додає Фр. до слів Грумія ремарку: на бік (30), якої немає ані у Кул., ані в англ. тексті (гамбурського видання 1881), ані в німецькому перекладі Л. Тіка (згаданий том, ст. 622). Подібний додаток є й при словах Люченція (32) та Баптисти (37). За те згідно з оригіналом ставить Фр. після слів Катерини: Виход(ить) (37), а не: Виходить Катерина, як у Кул.; подібно й після слів Гортензія (55). Згідно з оригіналом додав Фр. перед словом Петручія: тихо до Гортензія (83) — англ.: *Aside* (*The Tam. of the Shrew*, IV, 3, 50) і т. д. Таке знайдемо і в „Макбеті“, де н. пр. додаток Фр.: До Банка (12) є згідний з оригіналом, але по англ. читаємо: *Aside to Ban.* (*Macb.* I, 3, 118 гамбурського вид. 1888 р.) і т. д.

З тих прикладів відносимо вражіння, що Франко, як згадано, не держався якогось одного тексту, а перевірював його на основі не тільки англійського, але й може користуючись також

німецькими перекладами і додаючи, здається, декуди й свої ремарки.

Але Франко деколи й доповняв текст Кулішевого перекладу, подаючи вставки у власному перекладі. У Кул. немає рядка Ham. I, 3, 78: *And ist must follow, as the night the day* — Фр. доповнив його також одним рядком: *А з того вийде, так як день із ночі* (25). Подібно додає Фр. у Ham. II, 1, 59: *При грі в мяча побився з тим і тим* (44); так він перекладає дещо недокладно: *There falling out at tennis: or perchance*; у Шлег. також: *Ballspiel* (424); так же й коротке: *Ходім!* (46) — *Come* (Ham. II, 1, 120). У Ham. II, 2, 497—8 доповняє Фр. пропущену (припадково?) Кул. фразу: *Він похилив свій шпиль огнистий аж* (64) — *with flaming top Stoops to...* Більше доповнення маємо у Ham. III, 1, 135—7, де Фр. (74) додає пропущені Кул. слова Гамлета й Офелії; переклад Фр. слів: *Let the doors... heavens!* доволі вірний оригіналові, тільки Фр. перекладає: *play the fool* — *робив із себе дурня, sweet heavens* — *ласкаве небо*. В Ham. IV, 5, 146—7 додає Фр. (120—121) порівняння з пеліканом, складаючи близько 3 рядки з Шекспірових неповних двох:

*And, like the kind life-rendering pelican,
Repast them with my blood.*

Також у *The Tam. of t. Shr.* I, 2, 124 додає Фр. рядок: *(За- для тих хиб, що я про них балакав)* (28) — *For thos defects I have before rehears'd*; так і дещо нижче: *Я в простий одяг уберусь, а ти* (28) — *disguis'd in sober robs.* (*Tam. of Shr.* I, 2, 132). Для ліпшого зрозуміння вставив Фр. слова: *Що дасть вам Баптиста щедрий, се само собою* (29) — *over and beside Signior Baptista's liberality* (*Tam. of Shr.* I, 2, 149—150). Дещо далі додає Фр. рядок: *„І самі добрі книги, будьте певні* (30) — згідно з оригіналом: *And other books, good ones, I warrant ye* (*Tam. of Shr.* I, 2, 171). Більшу вставку стрічаємо в *Tam. of Shr.* IV, 1, 100—103 у розмові між Куртісом і Грумієм від слів: *Гей ви, чуєте... аж до: Хтож сього не знає?* (71) — згідно з англ. оригіналом. Тільки Фр. перекладає трудну фразу: *she hath a face of her own* — *вона поважна і без того* — нім.: *sie ist selbst schon ansehnlich genug* (631). Також додає Фр. коротку розмову між першим слугою й Петручієм: *Хто приніс?* — *Се я.* (73) — *Who brought it?* — *I.* (*Tam. of Shr.* IV, 1, 163); далі й один рядок: *Зроблю таке і ось що вам пораджу:* (79) — *That will I do, and this I will advise you:* (*Tam. of Shr.* IV, 2, 92).

У „Коріоляні“ додає Фр. фразу: *а триб твій перед ним* (103) —

and thy tribe before him (Cor. IV, 2, 24); і далі цілий рядок: Струсне він Римом вам над головами! (121) — не зовсім докладний переклад англ.: He will shake Your Rome about your ears (Cor. IV, 6, 98—99).

У „Юлію Цезарі“ додав Фр. рядок Jul. Caes. II, 1, 165: For Antony is but a limb of Caesar — Бо-ж Цезарів лиш член один Антоній (33). Далі додає Фр. в доброму перекладі цілу партію перед убивством Цезаря:

Брут. Він ось готов; стисніть ся й підсобіте.

Цінна. Ви, Каско, перший підніміте руку.

Цезарь. Чи всі ви тут? Як! хто має просьби

Подати Цезареви і сенату? (51)

(Jul. Caes. III, 1, 29—32).

Також вставив Фр. довшу ремарку після убивства Цезаря: (Вмирає. Сенатори і народ розбігають ся переполошені) (53). — У мові слуги (Jul. Caes. III, 1, 136) додав Фр. рядок: На всі невгоди сих хитких обставин (56) — згідно з оригіналом. — Певне тільки через недогляд пропущено в рукописі у словах Кассія: Coming from Sardis... Two mightly eagles fell (Jul. Caes. V, 1, 80—81), що й Фр. доповнює рядком: Як вийшли ми із Сардів, два великі — (101).

Кілька вставок знайдемо і в „Антонію і Клеопатрі“. Тільки недоглядом можна пояснити пропущення в рукописі рядка: Листи ще й інші моїх римських друзів — (Ant. and Cleop. I, 2, 188—9).

За те вставляючи в слова Антонія рядки:

Що-ж до моєї жінки — дай то боже,

Щоб дух її в твою вселив ся жінку! (34),

дає Фр. тільки свободний переклад англ.: As for my wife, I would you had her spirit in such another (Ant. a. Cleop. II, 2, 61—2); подібно й: а його перепел Все побива могого, хоч і слабший (45) — and his quails ever Beat mine, inhoop'd, at odds (Ant. a. Cleop. II, 3, 37—8). — У II, 7, 14—15: I had as lief... додає Фр. ціле велике речення: На одно-б мені вийшло... (60). — У V, 2, 255—6 доповняє Фр. слова селяху: про цю гадючку. Та хто би там вірив усему, що люде... (154) — truly, she makes a very good report o'the worm; but he that will believe all that they say...

У „Багацько галасу з нечевля“ вставив Фр. слова Конрада й другого сторожа (57) — згідно з оригіналом: Much Ado, III, 3, 184—6. — У Much Ado, IV, 2, 75 перекладає Фр. свободно слова Конрада: Геть від мене, ти осле! Чуєш, осле! (71) —

Away! you are an ass, you are an ass; подібно й подяку Дерена (Dogberry): God save the foundation (V, 1, 327) — Спасибі вам за вашу фундацію (84).

У „Королю Лірі“ доповнив Фр. певне помилково пропущену розмову: Дурень. І я також не скажу. Але я можу сказати, на що слимак має свою халабудку. Лір. На що? (38) — а це є свобідний переклад англ.: Fool. Nor I neither; but I can tell why a snail has a house. Lear. Why? (King Lear I, 5, 28—30).

„Макбет“, „Ромео та Джулета“ і „Міра за міру“ не мають ніяких доповнень.

З перегляду тих нечисленних доповнень, які Франко повставляв у переклади Куліша, бачимо, що вони були подекуди конечними доповненнями недоглядів рукопису і давали докладніший текст від Кулішевого. Ті Франкові вставки є все добрими перекладами, що вірно передають оригінал — найчастіше дослівно, рідше в щасливих перерібках.

Та ще більші зміни в тексті Куліша повстали через те, що Франко дає декуди свій власний переклад цілих партій тексту замість Кулішевого перекладу. Таких місць знайдемо в кожній драмі багато. Вони мають неоднаковий характер і неоднакове значіння.

Держачися занадто невільничо оригіналу:

But, in the gross and scope of mine opinion,
This bodes some strange eruption to our state.

(Ham. I, 1, 68—9),

перекладає Куліш ті слова і незручно і з язикового боку недобре: Міркуючи ж с первбгляду огулом... Фр. дає, хоч не дослівний, та за те гладший переклад тих слів (7) — згідно з німецьким перекладом:

Allein so viel ich insgesamt erachte,
Verkündet's unserm Staat besondre Gährung (417),

де подібність між Фр. і Шл. аж кидається в очі.

Декуди такі поправки подиктовані тільки бажанням подати кращий, ліпший вислів, н. пр. Кул.: Щоб се встає, що потова поспішність (5) — Фр.: Чого ся потім скроплена поспішність (7) — англ.: sweaty haste (Ham. I, 1, 77). — Близче до оригіналу підходить Фр.: Одно чоло насупленої туги (11) — ніж Кул.: Одно чолб зъєдненої туги (8) — To be contracted in one brow of woe (Ham. I, 2, 4), хоч в обох випадках переклад не є дослівний. — Коротку фразу: Lost by his father, with all bands of law, To our most valiant brother (Ham. I, 1, 24—5) розтягає Кул.

аж на три рядки; Фр. редукує їх до двох рядків і дає поправнішу мову (12), хоч не держиться невідлучно оригіналу. — За те, здається, німецьким перекладом навіяна поправка Фр.: Бо й попис у полки, вербунок, муштри, (12) — Шлег.: *sintemal die Werbung, Bestand und Zahl der Truppen*, (418), бо англ. текст має: *in that the levies The lists and full proportions*, (Ham. I, 2, 31—2). — Одначе переклад Кул.: Прошайте и нехай ваш довг велить вам Справлятись хутко (8 об.) є докладніший, ніж Фр.: Прошайте! Поспіх ваш нехай свідчить Про вашу ширість (12) — *Farewell; and let your haste commend your duty* (Ham. I, 2, 39). — Дослівніше є й Кул.: Ні плодотворна — ніж Фр.: Ні многоводна (14) — *fruitful river* (Ham. I, 2, 79). — Але вже англ.: *the trappings and the suits of woe* (Ham. I, 2, 86) перекладає Кул. таки фальшиво: шбри и прикраси (10) — і Фр. справедливо поправляє: барва і прикраси (14). — Гладше виходять у Фр. слова Польонія: Любовні? ет! Говориш, як дівча — і т. д. (26), хоч вислів: Ти ж віриш приносам отим його? — нагадує Шлег: *Und glaubt ihr den Anträgen* — (421) — *Do you believe his tenders* — (Ham. I, 3, 103). — Краще, хоч не так дослівно виходить фраза Фр.: Дме здорово! (28) — у К. докладніше: Як вбздух шйпле! (19 об.) — *The air bites shrewdly* (Ham. I, 4, 1). — Подібне маємо й Фр.: Та вважай і власними очима, як живе він (44) — у К. докладніше: Ти побачиш, Кудй він хйлиция и сам собою (30 об.) — *Observe his inclination in yourself* (Ham. II, 1, 71). — Але коли К. перекладає: Корбтка річ — душя умя людзького (35), так це вже незрозуміння англійського: *since brevity is the soul of wit* (Ham. II, 2, 90) — і тут Фр. перекладає вірніше: Короткомовність дотепу душа (50) та дає й далше кращий переклад. — Також і коротка фраза Фр.: плідний брак дотепу (55) ліпше відповідає англ.: *a plentiful lack of wit* (Ham. II, 2, 201), ніж К.: повна порожнява гострорбзуму (38). — Вірніше є й Фр.: мечу й шиту (59) — *foil and target* (Ham. II, 2, 334), ніж К.: ратишу й спісу (41). — А вже зовсім не зрозумів К. висказу Польонія: *For the law of writ and the liberty* (Ham. II, 2, 420), перекладаючи це: Щоб изъеднати прайвила с свободою (42 об.) і тому Фр. поправляє вірно: Чи для писаної ролі, чи для імпровізації (61). — В дусі К. ідей перекладено слова Гамлета: *O, what a rogue and peasant slave am I!* (Ham. II, 2, 576) — О, що за козак, за гайдамака! (46) і Фр. справедливо поправляє це: О, що за ледар, що за підлий раб я! (66). І загалом тут Фр. далеко краще переклав усю велику партію Ham. II, 576—602 (66—

67), бо вона К. не вдалася. — Гладше переклав Фр. слова королеви: *Did you assay him To any pastime?* (Ham. III, 1, 14—15) — Чи ви його на розривки які просили? (70), ніж К.: Чи ви його не заклика́ли вре́мя Як небу́дь провес́ті? — Багато корисних змін завів Фр. у славному монологі: *To be, or not to be* (Ham. III, 1, 56—90), даючи тут декуди зовсім новий переклад. — Ліпше й багато докладніше переклав Фр. фразу: *with more offences at my beck than I have thoughts...* (Ham. III, 1, 126—130) — у мене більше провин готових на мій розказ, ніж думок для їх здумання... лю́дцям (74), ніж К. коротеньким висловом: у мене стілько провин за плечима, що и в мислях не змістити; тут К. таки багато пропустив. — Без порівняння краще переклав також Фр. початок слів Офелії: *О що за сьвітлий дух ось тут розбитий!*... (75) — *O, what a noble mind is here o'erthrown....* (Ham. III, 1, 158—163) — ніж К. — Але вже зовсім зле переклав К. слова короля: *his affections do not that way tend* (Ham. III, 1, 170) — не тут пасуща його чувства — і Фр. поправляє вірно: не в той бік гне його чутте (75). — Також вислів: *the posy of a ring* (Ham. III, 2, 162) перекладає К. невдатно: каблучкова поезія — а Фр. поправляє вірніше: віршик на перстені (82). — Англ.: *Tropically* (Ham. III, 2, 247) перекладає К.: на-взір тропа (у ркп. помилково: трона) — Фр.: переносно (85). — Фразу: *turn Turk* (Ham. III, 2, 287) передає К. за дослівно: оберну́всь... в Турка, а Ф.: зійшов... на нінашо (87); *Provincial roses* (*ibid.*) — К.: провінційні різі — а Ф. вірніше: Прованські рожі (87). — Майже усе на ново переклав Ф. у довшій партії Ham. III, 3, 57—72. — У Ham. III, 4, 76—81 дає Ф. свій переклад (98—99), бо К. ужив тут багато невідповідних слів. — Не зовсім вірний є переклад К.: Та мусить же щось бу́ти в сих зітханнях, У цім глибокім трепетанні серця — англ.: *There's matter in these sighs, these profound heaves You must translate* (Ham. IV, 1, 1—2) — і тому Ф. передає це ліпше: В зітханнях тих, у хлипанню глибокім Щось є (105). — Не вдався К. й переклад фрази: *first mouthed, to be last swallowed* (Ham. IV, 3, 19—20) — щоб проковтнути перше останнім — у Ф. зовсім добре: найперше впхає в рот, а проковтне на останку (107). — Ліпше переклав Ф. англ.: *I dare damnation* (Ham. IV, 5, 133) — Глузую з мук пекольних! (120) — ніж К.: Дерзаю и против Страшного Суду.

Багато менше таких перерібок Кулішевого перекладу знайдемо в „Приборканій гострусі“. Тільки кращий добір слів дає Ф. у своєму перекладі слів Ницака: *Third, or fourth, or fifth*

borough (Tam. of Shr. I, 1, 13) — Десятника, двацятника, трицятника (3) — ніж К.: Квартального, трохтального, чи пятитального. — Та вже ближчий оригіналу: Which otherwise would grow into extremes (Tam. of Shr. P. 1, 138) — переклад Ф.: А то веселість їх зросте над міру (8), ніж К.: А то заклікають и заребчуть. — Одначе вірніший є переклад К.: повилазять и пучки — my toes look through the overleather (Tam. of Shr. P. 2, 12—13), ніж Ф.: босі сліди роблять (8). — За те ліпше переклав Ф. н. пр. Sister, content you in my discontent (Tam. of Shr. I, 1, 80) — Сестрице, заспокій ся моїм смутком! (17), ніж К.: Удовольнісь бесслізним смутком сестро. — За дослівно перекладає К.: дак віриштує всю шибеницьку мову — he'll rail in his rope-tricks (Tam. of Shr. I, 2, 111—112) — у Ф. краще, хоч не зовсім докладно: то вже нагородить три міхи козячої вовни (28). Докладніше переклав Ф.: That gives not half so great a blow to th'ear (Tam. of Shr. I, 2, 209) — Що й половини того не лопоче (31), ніж К. коротко: трещить — лопоче; і далі: For he fears none (Tam. of Shr. I, 2, 211) — Йому не страшно! (31) — К.: На все байдуже! — Багато змін завів Фр. у розмові Катерини з Петручіом: Tam. of Shr. II, 1, 184—282. Тут Фр. справив між іншими ті трудні місця, в яких дотеп лежить у грі слів, н. пр.

Pet... Myself am mov'd to woo thee for my wife.

Kath. Mov'd! in good time: let him that mov'd you hither.

Remove you hence: I knew you at the first

You were a moveable.

Pet. Why, what's a moveable? (195—8) —

Пет... Се так мене порушило, що ось я

Прибув, здобуть тебе собі за жінку.

Кат. Порушило? Ото! Так рушай дальше!

Рушай до ката! Я відразу бачу,

Що ти рухливий.

Пет. Так як що рухливе? (43—4).

У К. без порівняння менше щасливо:

Пет... Оце ж и я прибув на залищання.

Кат. Прибув, та розум збув. Я зараз бачу

Пусті, легку, переносну удачу.

Пет. Переносну мов що?

Ця частина багата на такі словні дотепи й К. не міг їм дати ради — тут треба було лекшого пера Фр.

Декуди є в таких поправках тільки ліпший добір слів, н. пр.

К.: Не стоячи того боготворення,

Котрім я вгонобляв її и досі (52) —

Ф.: Вона не стоїть того милування,
Яким я окружав її аж досі (77).

Але й буває таке, що вислів К. просто незрозумілий, н. пр. К.:

Є ма́трали флоренські до банкіра (54) —
For I have bills for money by exchange
From Florence and must here deliver them
(Tam. of Shr. IV, 2, 89—90) —

і тому Фр. поправляє:

Є квіти тут від одного банкира
З Флоренції, щоб гроші відси взяти (79).

Замітне, що трудний для перекладу „Макбет“ має не дуже багато поправок Фр. Та й то декуди ті поправки є тільки кращим висловом і їх можнаби лишити і в перекладі К. Н. пр. на самому початку:

К.: Перва відь. Ну, коли же нам знов у трьх злетітись,
В грім, у блискавкі, чи в дощ зустрітись?

Друга відь. Як скінчицца шұру-буря злая,
Як сю бітву вийграє, хто и втеріє.

Ф.: II. в. Коли-ж нам знов злетітись всім?
У дощ, у блискавки, чи в грім?

Д. в. Як стихне шуру-буря зла,
Сей битву вигра, той програ (4).

Що правда переклад Ф. віддає вірніше форму оригіналу:

When shall we three meet again,
In thunder, lighting, or in rain? (Macb. I, 1, 1—2).

Вже не тільки вислів, але й декуди також річево поправляє Ф. не одне в численних місцях I, 7, н. пр.

К.: Тут на вузенькій вр́ємени окра́йці,
То б ми стрибну́ли в жззв́ь, що ще вйті́ме.
Та ні! у сіх случа́ях ми підсу́дні
Ше й тут; так що ми тільки́ йнших́ уч́им
Крива́вих ді́д, п хто навч́ивсь, той за́раз
Обе́рнеця учи́теля терза́ти.
Сим ро́бом рівнова́ге правосу́дде
Да́є нам ви́плати с ті́єї ча́ши,
В котру́ самі́ ж ми вс́ипали отру́ти (15 об.).

Ф.: Тут, на вузенькі́м часові́м окра́йці, —
То-б ми стрибну́ли в те жите́ прийді́шне.
Та ні! у сіх випадка́х ми ще тут
Свій суд зна́ходим; так що лни́ відбуде́м
Криваву́ лекці́ю, вона заледво́
Ще вивче́на, верта́єть ся, щоб му́чить
Учи́теля: ся рівно́рука правда
Да́є до наших́ уст ту́ саму ча́шу,
В яку ми вс́ипали отру́ти (21—22).

У тому уривкові К. не вдавсь переклад хочби й фрази про криваву лекцію: *that we but teach Bloody instructions, which, being taught, return to plague the inventor* (Macb. I, 7, 8—10) і шойно переклад Ф. передає її вірно. — Ще більше змінє Ф. переклад К. у словах Макбета:

Великої природи переміна,
Найстарший харчівник на пірі жінні —

у Фр.: Великої природи сити страву,
Найперший присмак на бенкеті жинні (31) —

англ.: *great nature's second course, Chief nourisher in life's feast* (Macb. II, 2, 39—40). Переклад Ф. тут зовсім свободний.

Подібних, як вчислені, поправок Ф. є у „Макбеті“ до 40 більших (по кілька або й кільканадцять рядків) і багато менших. За великих перемін у тексті К. вони не приносять.

Багато більше праці мав Ф. з „Коріоланом“. Так н. пр. коли К. не вдавсь переклад труднішого місця в розмові міщан: *but they think we are too dear: the leanness that afflicts us, the object of our misery is as an inventory to particularize their abundance; our sufferance is a gain to them* (Cor. I, 1, 20—22) — Та їм здається, що й то нам багачко. По нашої злидінній худобі вони вираховують свої прибутки. Що ми бідуюмо, то вони наживаються — то Ф. дає гладший, хоч також не дослівний переклад: Та їм здасться, що й того ми не стоїмо. Нас сушить голод, нас їсть нужда, а вони по тим знакам мов по інвентару вичитують своє багатство. Наша біда — то їх розкіш (4). — Також не зовсім дослівно перекладає Ф.: Засміявсь так якось, Не зсерія йшов той сьміх, а так собі (7) — *With a kind of smile, Which ne'er came from the lungs, but even thus* (Cor. I, 1, 111—2) — та все таки докладніше, ніж К.: Засміявся гірко, Так як уста ніколи не сміялись; або й дещо нижче: *it taitingly replied Tho the discontented members* (Cor. I, 1, 114—5) — К.: Та й відказав зневажливо темноті — Ф.: тай мовляє Зневажливо тим бунтівничим членам (7). — Перекладаючи фразу: *If you bestow a small — of what you 've little — Patience awhile* (Cor. I, 1, 129—130) — ось тільки зупокійтесь Хоть трощки — передає К. дуже недокладно Шекспірові слова й тому Ф. доповнює згідно з оригіналом: ось дайте лиш мені Хоть трошки того, чого в вас так мало — Терпцю (7). — Але є такі місця, де Ф. дає тільки краший вислів, не змінюючи основи К. перекладу, н. пр.

К.: А звичаю мн у всемі такому
Старинний прах вікобл б не змітався,

И хімород страшні б лежали гори:
 Що й істину б од нас на вік закрили... (42) —
 Ф.: А як ми звичаю у всім покірні,
 То й пил старий ніколи не змитаєсь,
 І блудів накопичують ся гори,
 Що й правду нам на віки закривають! (60)

У „Юлію Цезарі“ дає Ф. цікавий переклад слів Флявія: See, where their basest metal be not mov'd (Jul. Caes. I, 1, 66) — Чи бач, як жужлі їх нутра зтопились! (5), коли К. перекладає дослівно, але зовсім незрозуміло: Потанув їх метал і найпідліїший (3 об.). — Недокладний переклад К. слів Кассія: Бажали, щоб були у него очі — this age's yoke, Have wish'd that noble Brutus had his eyes (Jul. Caes. I, 2, 61—2) поправляє Ф. на докладніший, хоч ще доволі свободний:

Отсех часів бажали, щоб той Брут,
 Той благородний Брут та мав їх очі (9). —

Декуди тільки перероблено переклад К. на кращий вислів н. пр.:

К.: Куді се, Кассіе, менé ти тягнеш,
 В які опáсноcти менé провадиш,
 Щоб я шукав, чого нема́ у мене?
 Ф.: В які безодні, Кассіе, ти тягнеш
 Мене і хочеш, щоб у власнім серці
 Я вбачив те, чого ще в нім не має? (9)

Але слова Брута: Under this hard conditions as this time Is like to lay upon us (Jul. Caes. I, 2, 174—5) переклав К. таки зле: Котрій, бачу, сему́ підляже часу — й тому Ф. поправив на ліпше:

В таких важких умовах, як, здаєть ся,
 Сей час на нас накляути береть ся (13).

Декуди стрічаємо у К. такий невдатний вислів, як н. пр.: Вьотечена и вмужена так славно? (26), а Ф. поправляє: Такого батька мавши й чоловіка? (38). — Більше поправок дав Ф. в усій партії після убійства Цезаря: Jul. Caes. III, 1, 103—138. — Не знати, чому К. перекладає слова Антонія: A curse shall light upon the limbs of men (Jul. Caes. III, 3, 262) — Що прокляттé поб'є Римлян потужних (42) — і Ф. поправляє зовсім добре: Поб'є прокляте всі частини сьвіта (60).

Таких поправок є в „Юлію Цезарі“ більше, але на загал їх не дуже багато й цілі довгі партії обходяться без замітніших перерібок редактора.

Довга драма „Антоній і Клеопатра“ має також небагато Ф.

перерібок — їх буде коло 35. І тут маємо декуди тільки поправніший вислів, н. пр. К.: И на морях одін повеліває -- Ф.: І гетьманує на широкому морі (14), хоч і переклад К. можна було лишити. — В інших місцях дає Ф. дослівніший переклад, н. пр.: Край італійський Від горожанських зброй увесь блискоче (17) — це є докладне передання англ. слів: *Our Italy Shines o'er with civil swords* (*Ant. a. Cleop. I, 3, 44—5*) і К. висловлюється тут не так докладно: Блищать у нас мечі граждaнські грізно. — Та може найкраще виступлять різниці в перекладі між перекладачем і редактором, коли наведу переклад слів Антонія:

So much uncurbable, her garboils, Caesar,
Made out of her impatience, which not wanted
Shrewdness of policy too, I grieving grant
Did you too much disquiet: for that you most
But say, I could not help it (*Ant. a. Cleop. II, 2, 67—71*).

Ті слова передає К. доволі дослівно, але зовсім невміло:

Досадуючи, Цезарю, признаюсь:
Не блага́ла її моривоскробливість.
Що з нетерпливості у неї брала́сь.
(Та й розум не бес хитрошів жіночих)
Тобі аж на́тто завда́ли турбо́ти.
Та сам ти бачиш, що я там би вдіяв (24).

Ф. переробляє усе те більше поетично:

Шалений бунт її, що розпалгла
Її нестямна лютість, не позбавлена
Гірко́го вістря хитрошів — жалію
Над тим ураз з тобою — наробив вам
Турбо́т багато. Але й сам признаєш,
Запо́бігти сьому не мав я змоги (35). —

Більшу кількість таких поправок знаходимо передовсім у явах: III 2 (кінець), 3, 5 і 6 (початок) II-ої дії.

В „Багацько галасу з нечевля“ завів Ф. дуже помітні й корисні зміни в мові Дерена, що говорить ученими словами, не розуміючи їх. Тут переклад К. зовсім не дописав. Не порозумівши таких дотепних висловів, К. передає їх у властивому (не гумористично помилковому) значінні й так позбавляє переклад справжньої вартости. І так н. пр. англ.: *Marry, Sir, I would have some confidence with you that discerns you nearly* (*Much Ado, III, 5, 3—4*) — перекладає Ф.: Так що-ж, добродію? хотів би я мати з вами конфіденцію, що дуже близько дуплікує ся до вас (61) — а К.: хотівби я вам щось виявити, що воні близько вам; Ф.: Такі компаратії не мають раций (62) — К.: Прирівняти, що воня́ти — англ.: *Comparisons are odorous* (*ib., 17*); Ф.: колиб у мене

стільки іритації (62) — К.: такий скучний — as tedious (ib., 24); Ф.: справді піймали дві перспективні персони, і ми-б хотіли їм зробити інтригацію (63) — К.: справді піймали дві видувати персони, и ми-б хотіли розпитати їх — have indeed comprehended two aspicuous persons, and we would have them this morning examin'd (ib., 49–51) — тут переклад Ф. нагадує: perspektivische Kerls німецького перекладу згаданого видання der Deutschen Shakespeare-Gesellschaft (ст. 720); Ф.: інтригування сих людей (63) — К.: допитування — to examination (ib., 64); довести його до конфекції (64) — збити їх с пантелику — drive some of them to a noncome (ib., 67). Тут Ф. не йшов сліпо за оригіналом, але намагався щасливо віддати його духа.

„Роме і Джулета“ має усього понад 15 Франкових перебірок. Тут Ф. часто дає докладніший і дослівніший переклад, як н. пр. у словах Ромеа: Here's much to do with hate, but more with love... (Rom. a. Jul. I, 1, 181–7):

К.: Багато нам в ненависти робота,
А й натто ще у любовях турботи.
Засмучене незгодою кохання!
Збагачена прихильністю ненавдсть!
Усе, що єсть, постане пз нічого!
Легкий свинець, поважна нісенітність!
Безобразна краса та пишна врода!
Блєсучий дїм, огонь як лїд холодний!
Ходючий сон, нездужання здорове!
Само собі протпрічне слово.

Усе те Ф. зовсім переробляє:

Багато праці тут дає ненависть,
Та більше ще любов. Так ну-ж, любезна
Ненависти! Ненависне кохання!
Ти все, у-перве створене з нічого!
Тяжка пїстото, важная марнице!
Безобразний хаос форм прекрасних!
Ти з олова перце, блєсучий дїме.
Холодний жар, хворее здоровле.
Безсонний снє, єство, що не істнує! (12)

У „Королі Лірі“ немає властиво поважніших поправок Ф. З більших поправок згадаю хіба Ф.: Бачиш сама, скільки в него примхів на старости літ. Те, що ми доси бачили, то справді не дрібниця. Він же найбільше любив нашу сестру, а якжеж нерозважно відопхнув її тепер, то й сказати чудно (15). — К.: Бачиш, який він став під старість нестатечний. Не малу річ завважили

ми с тобою. Нашу сестру всегда любив він найбільше, а з яким мізерним розумом відкинув, се вже виразно нatto.

З перегляду тих Франкових доповнень та перерібок бачимо, що Франко провів сумлінно текст Кулішевого перекладу, порівнюючи його всюди з оригіналом. Так дав Франко поправніший текст і переклад близький до Шекспірового оригіналу. Перерібки чи радніше на ново перекладені місця є майже всюди багато кращі й докладніші від Кулішевого перекладу, хоч Франко не держався невільничо англійського тексту і дбав більше про передання його справжнього духа.

Але на тому ще далеко не покінчилася редакторська праця Франка. Він поправив також не все щасливий добір слів та фраз Куліша і в тому я бачу найбільше заслуги Франка, що визначався без порівняння кращим почуттям мови, ніж Куліш. Поправки Франка не є консеквентні, не в одному він полишає вислів Куліша, поправлений в іншому місці, однак він поправляє Куліша всюди, де добір вислову мігби обнизити вартість перекладу або й його осмішити. Полишенням численних Кулішевих властивостей Франко не тільки не затер основних знамен Кулішевого перекладу, але й причинився дуже до ріжнородности й багатства виразу. Тому переклади Куліша, зрадаговані Франком, належать до найзамітніших під оглядом мови прояв у нашому письменстві. Задержанням Кулішевої основи й умілою і тактовною її переріркою обминув Франко небезпечної, а може й убійчої мішанини без системи й органічного зіспоєння в редагованих ним творах. І тут виявив себе Франко справжнім мистцем слова, що вміє вдуматися в духа твору й не зіпсути його невмілими поправками. Тому варта приглянутися тим поправкам ближче, хоч їх спис буде не короткий (подаю їх у порядку драм, не повторючи раз сказаного).

Передовсім церковні та російські слова заступає Франко українськими — „Гамлет“: чернільна — чорна ст. 14; кажеця — здається 14; смущенним — застиглим 19; двойна — подвійне 24; приглашае — кличе 25; на сохраненні — у сховку 26; питливім виді — непевнім виді 29; ужасний — страшний 30; од уображення скаженіє — від уяви з розуму зіходить 31; чудовишно — нечуване 33; дядё — дядько 34; волшебством — чарами 34; обольщае — чарує 34; жизнь — жите 35; розврата — розпусти 35; обветшайте — постарійтесь 35; лишніх — зайвих 37; дойшов аж до невоздержання — зробив ся вже зовсім ледащо 42; кипяём — кипятком 43; юноши — юнака 43; преобразивсь —

перемінивсь 47; теразе — турбує 47; всегда — усе 48; істочник — причину 49; неказанно — невимовно 50; розпростиратись — розволікати 50; іскуства — штуки 50; черезмірні — надуті 57; служителів — слуг 57; согласієм — згодою 58; обяза́тельством — обов'язком 58; ско́пищем — бовдуром 58; дви́женнем — рух 58; соде́ржить — удержує 60; живота́ — житя 60; превосхо́дна — прегарна 63; чувствітельного — чутливість 63; приятно́ю — приємною 63; грозу́ стоячу — недви́жні хмари 64; чре́сла — лоно 65; времени́ — часу 65; упу́юся — вдивлю́ся 68; подо́біє — подобу 73; бра́ків — шлюбів 75; ту па́суцяя ёго чу́ства — в той бік гне його чу́тте 75; нельзя́ — годіж 76; стра́сти — пристрасти 76; храні́ти — берегти 76; підража́ли лю́дям — вдавали з себе людей 77; ласка́тельством — облесністю 78; награ́ди — нагороди 79; дя́дюшку — дя́дка 79; соде́ржанне́ — зміст 82; пита́ння — поживи 84; мі́ждо — поміж 85; плуто́вська — злодійська 85; каса́ецця — торкаєть ся 85; істо́рія суше́ствує — є про се повість 86; з'у́міло — зачудувало 88; почті́ — сливе 90; ла́сточку — ластівку 90; случа́й опа́сний — небезпеку 91; извороту́ — викрутасів 93; бра́чного — шлюбного 97; уві́ мені — о горе! 98; изображе́нне — портрети 98; соста́в — склад 98; розлі́ччі — ріжниці 98; простра́нство — просторінь 100; фармо́зна обізя́на — малпа у байці 103; нево́зможно — неможливо 108; внеза́пна ся одпра́вка — ся нагла висилка 109; повелі́ній — приказу 109; при́белі — доходу 112; вопію́ть — верещать 113; с преді́лов — із меж 118; аплавду́ють — підносять крик 118; прои́гра́ли — програли 120; сво́йства — силу 121; розо́ — роже 121; кончы́ну — скончанне 122; береми́ща — ваготи 124; со́здани — злі́плені 126; опа́сность — небезпека 126; ро́ждає — породжує 129; ту́шить — гасить 129; охра́ни — захисту 130; умишля́ючи — навмисно 133; ося́з — дотик 135; воскида́лись — вигодувались 136; розбіра́тельства — параграфи 137; обі́ду дійстві́єм — чинну зневагу 137; приобрі́татель — що збивав 137; обяза́тельствам — гіпотекам 137; догово́рних грамо́т — контра́ктів 137; владі́лець — властивець 137; вершка́ — пяди 137; моги́льщиком — могильником 139; віро́ятною — ймові́рною 141; тра́вурники слі́дом — жалі́бний супровід 141; соверші́ли — відправи́ли 141; сумні́тельною сме́ртю — не своєю́ сме́ртю 143; учре́ді — заведи 144; зала́ — сая 145; ца́рственная́ плу́тня — царська підлота 145; каса́тельство — привід 150; пижо́к — пущві́рок 152; обще́ственности — товари́ського життя 152; собра́нні — зборі 153; зрі́лище — показ 160; соверші́лись — до-

конались 160; срамні — соромні 160; воцарівся — став на царство 161;

„Приборкана гоструха“: речé — мовляв 3; втоміти жáжду — вгасити спрагу 15; пúчкою — пальцем 17; удовольні́сь — заспо́кій ся 17; пере́бивка — пере́пона 19; пра́здно — пусто 19; мечта́ння мрій 20; дщeрь — доню 50; со́я — сойка 87; кроля́ — крілика 92; охрани́тель — охорона 110;

„Макбет“: проти́воста́вив — супроти́ставив 6; поза незна́юще нічого на́стояще — поза тепе́рішність ту несві́дому 18; благоуха́нно — пахо́щами 20; ко́лбни — ко́люмни 20; возопи́ють — кричати му́ть 22; прибáвити — придба́ти 27; ви́динне — приви́ддя 28; мо́го ума́ обма́нчиве творе́нне — моє́ї думки і облудний витві́р 28; то́ще — ху́де 28; воспламени́ло — розогни́ло 29; попи́тка — зама́х 29; бді́ємо — не спимо 32; цей ужас — стра́шенне 36; при́ключе́нне — при́году 39; возму́тившись ді́лом — сердячи́сь на ді́ла 40; провозгласи́ли — оголоси́ли 41; гла́вний гість — найперши́й гість 42; неросторожі́мо — нерозривно 44; опа́суватись — побоюва́тись 45; постоя́нному — ненастанному 50; косни́ця — торкни́ть ся 50; одсу́тственному — непри́сутному 58; пре́жній — давни́й 74; а́гнца — ягня́тком 79; воі́теля — войовника 85; я́рость — лю́тість 87; ну́жен — потрі́бен 92; врачува́ти — лі́кувати 96; дві́не — руши́ть 97; при́глаша́ю — запраша́ю 107;

„Коріолян“: возно́сять — підно́сять 10; досто́бен — гідний 15; за́пад — захі́д 15; супру́га — мужа 19; во́їнські — воє́нні 27; ссту́пились — зче́пились 27; жа́рко — палко 28; дві́не вте́ком — дасть на вте́ки 31; ко́лоту́ша — бовта́нка 42; пре́жні — попе́редні 42; пре́кладає че́рні — стави́ть че́рні ви́сше 47; глаго́лати нам — нам говори́ти 47; тре́бують до — кличу́ть в 48; ти́снілись — тисну́лись 48; перча́тки — рукави́чки 48; у́же й не́кста́ті — вже й не до ла́ду 50; слуха́ти глаго́лу — слухати опові́сть 51; черезмі́рне хвале́нне — надмі́рні пере́хвали 51; возви́шен — вели́чній 52; во всі́й — у всі́й 52; возму́жавши — зму́жнівши 52; у ко́нсули возви́сив — у консу́лі ймену́є 54; чудо́вишна — диво́глядна 56; по́ розни́цею — у роздрі́б 57; усе́рдно — горя́чо 66; пре́клада́ете — ви́сше стави́те 74; во́рога о́бщественного блага́ — воро́га грома́дського поря́дку 75; захвати́ло ду́ха — аж ду́х заперло 76; велі́телен — самові́льний 86; дре́вне — давне́ 92; да вossiда́ють — хай засі́дають 93; жерсткі́х — шорстких 94; уни́вати — сумувати 100; у́зів — звязкі́в 103; вознена́видів — ізне́навидів 108; возлю́бив — полю́бив 108; прибáвивши — до-

давши 112; до́блесно — горячо 112; бешчуве́нний — безчутливий 116; ро́ска́зи — балаки 120; до́блій — хоробрий 122; розпо́діля́ть — розпо́мі́рувати 126; о́бречені́ — засуджені́ 128; розпо́́рзани́м — розпо́́шарпани́м 129; поспита́ю — спробую́ 129; пи́щи — страви 129; ді́яний — ді́л 131; подві́гну́ли — змуси́ли 133; до́броді́тель — чесното́ю 136; ства́вся — вроди́вся 136; нево́зможність — немо́жливість 137; розпо́́взало́сь — розпо́́крило́сь 142; подві́гнут — звору́шений 142; пересмі́чнє́ї — повзучо́ї 148; ства́ннє́ — при́знаннє́ 151; ю́ноші́ — молодці́ 151; хва́статись — чванити́сь 151; посты́дним — гане́бним 151; попира́й — топчи́ 152;

„Юлій Цезар“: доблесть — честь 10; пучину — клекіт 10; м'ялом — помелом 17; смиренне — покірливість 27; восток — схід 30; для закалу плавносердих — для настанення чутливих 31; виляння — хитання 31; се щось незвичайне — нечувані то речі 41; однажди — один раз 41; необхідний — неминучий 41; могутственный — великодушний 42; искрашають — пишаєсь 52; кровоточивий праху — скривавлена пилю 60; печален — в жалобі 62; согласен — згідний 76; досадах — докорах 80; трепещутъ — трусять ся 83; тому свідитель — а свідком 99; низринуть — зіпхнуть до долу 111;

„Багацько галасу з нечевля“: порчені — попсовані 4; бол-
вану — хвилею 5; пригласів — запросив 8; сūдерживо — зміст
12; берéзольне циплятко — курочку-марцівочку 17; удостові-
рєннє — доказ 30; умú непостижимо — се переходить усяке по-
нятє 37; непоборímий — непоборний 37; необхідно храніти —
неминуче держати 40; завіряю вас — впевняю вас 39; добávка
— причинок 41; ядрам — стрілам 41: нічím недвйжний — не-
поворушний 45; наряди — строї 49; плўта — пройдисьвіта 53;
блухом — туманом 62; опровергає — заперечує 62; не одвергаю
— не перечу 66; воздыхателів — зітхальників 86; благосклóн-
ними — милостивими 91;

„Антоній і Клеопатра“: благовийний — побожносмирний 3; земнє грязиво — земляне болото 5; лжи — бреша 5; повелительницею — панею 7; йскусу — проби 18; побідительна — непоборима 40; должність — обов'язок 43; препоясалась — оперезалась 47; вбавляла — вменшала 52; худа — злого 56; рядни — згоди 57; єдиність — поєднання 59; неказанно — невимовно 82; сострадають — спочивають 82; бремя — тягар 83; пбсох — ліску 99; чтіти — обожати 101; ручательством — порукою 102; тройна вселенна — сей світ тричастний 115; средство — спосіб 116; волшебнице — чарівнице 124; восторги —

утіхи 146; созданням — створінням 147; преклоняти — гнути 148; у тебе в обладанні — ти опанувала 157; зглядом — зором 157;

„Ромео та Джулета“: добір — не згірший 13; свойства — сили 45; госпожа — панночка 54; сушністю — істотою 60; сокровище — скарби 60; нищий — бідний 60; естество — суть 70; зрака — подобі 72; ціпочки — пальці 84; казнять — скарають 84; предприми — вдій таке 97; сумніння — вагання 97; скверлива — вередливе 101; підъёмом — підоймою 116; дерзнеш підглядіти — посмієш підзирнуть 117; зловредновіщих — лиховіщих 120; в убоїщі — в побою 125; я буду краток — скажу коротко 125; пристиг — приспів 125; довременний — тимчасовий 127; казнь — кару 126;

„Король Лір“: облекаю — наділяю 8; низойшло — знизилось 9; одвічаю жінню — ручу головою 9; досадливими — дразливими 15; господіном — паном 24; п'янствують — п'ють 31; посполіте благо — добро загальне 31; розверт — розпуст 32; ябеду — інтригу 43; прибель — прибуток 43; посовітуй — радь 65; возводять — підносять 72; предатель — зрадник 94; вбплі — скрики 111; уврачувають — загоїти 113; обладати — володіти 145; пользуючи ёго — служачи йому 151;

„Міра за міру“: тюрёмщик — темничник 10; об'яденне — обжирство 11; возложив — положив 15; истязати — брать на кару 15; ише ёго жінні — настає на жизнь його 19; благодарю — дякую 20; возлюбленого — коханого 36; искушенне — спокуса 41; гідосному икупленню — викупови соромному 49; существуеш — істнуеш 54; сумбур — гармідер 54; согласісья — пристанеш 56; одсүтствующому — неприсутньому 61; постоянно — в кождім разі 75; огласів — заявив 82; странствие — подорож 87; упробить — скріпити 96; отрицає все — перечить усьому 109; вздвинутую — високу 113; в ўжасі — в острасі 115.

Багато менше вже справив Франко деякі польонізми, звичайно дуже прикрі. — „Гамлет“: огулом — загально 7; „Прибор. гостр.“: нахштальт — ніби 13; штукамеж — волове (мясо) 81; „Макбет“: потуг — сил 2; врава — галас 5; бляску — блиску 22; лікгавих — хортів 47; як я збештавби — якби я допик 91; „Коріолян“: знакоміті — многоважні 66; яду — трути 75; до шенту — до тла 77; на огулле — до нашадку 123; „Юл. Цезар“: зайштя — спору 27; статечности — мужество 46; передвзяття — задумі 50; статечен — непохитний 50; употужнились — в силу вбили ся 88; битва вре — битва реве 103; „Антон. і Клеопатра“: успособленне — настрій 26; „Ром. та Джулета“: окрутнім — лю-

тим 6; „Кор. Лір.“: ошустами — ошуканцями 20; варяцтво — завзяття 43; лямець — повсть 124; фіклі — примхи 142; „Міра за міру“: цнотливого — пречесного 40.

Деякі чужі слова заступив Франко українськими (хоч полишив багато також слів з різних мов) — „Гамлет“: у наших климатурах — у нашому підсоню 9; иллюзіе — привиде 9; фортуна — щастє 24; рейвейну — ренського 28; пассії — пристрасті 46; новацію — новинку 59; норд-норд вєсті — північно-північно-західнім вітрі 61; актівано — виставлювано 62; сценування — гра 66; сценувати — відіграти 66; сахаром — цукром 71; актованне — рухи 77; факелі — смолоскипи 79; пандерує — баламутить 99; перештампувати — відмінить обличчє 102; шпикованийий — натицьканий 45; „Прибор. гоструха“: штудувати — ізучати 14; „Макбет“: дикгнітарства — почесті 20; скивокатор — двоязичник 33; эживокувати — пробрехати ся 33; амбїтность — честолубє 41; мїтинг — гурт 59; негують — перечать 63; к своїм фундаментам схилили глави — аж до своїх основ схилили чола 67; персони — особи 76; „Коріолян“: казус — пригоди 46; не конфірмован — не втверджений 64; псалтірі — бубни 145; „Юл. Цезар“: спектакель — вид 59; „Баг. галасу з нечев.“: кигрлянду — вінок 25; флюкгер — хоруговка 56; пудофетом — боягузом 87; „Антон. і Клеопатра“: трапезує — бенкетує 29; кухомістерство — куховарство 56; борд — поклад 59; компетітори — світовладці 62; імператрице — королева 136; „Ром. та Джулета“: ликвор — плин 98; „Кор. Лір“: вірештую — вивершу 89; курьозную — цікаву 24; пандара — звідника 46; поквитайся — відомстись 98; фамиліюйте — приставайте 137; „Міра за міру“: пильгрїмству — мандрівці 23.

Дуже цікаві є ті поправки Франка, де він на місце Кулішевого шукав ліпшого українського вислову. Знайдемо тут слова й фрази ріжнородного характеру: одні з них могли бути полишитись, але Франко волів заступити їх іншими (такі вислови характеристичні для мови Франка), другі дістали тільки краще окінчення, треті звучать не так, як у Куліша, четверті загладжують деякі неприємні Кулішеві спеціальні вислови, інші злагоджують вульгаризми й под. Найважніші такі слова й фрази є: — „Гамлет“: обідилось — образилось 4; кусок — шматок 8; як тільки двоювати — як лиш одвоювати 8; вістовці — віщуни 9; в земляцтві — в народі 9; суміти — сумувати 11; зьограти — відіграти 14; по синівій упокорі — так велить дитячий довг 14; строптїву — непокірну 14; оставатись — лишитись 15; первий —

перший 15; привидде — привид 19; задлявся — загаяв ся 24; найвиборнійший — найдобірнійший 25; обманіти — ошукати 27; вуші — вуха 33; юнцю — юначе 34; цінота — чесність 34; пожиріе — ласить ся на 34; осторобносте — обережносте 46; довідкі — вказівки 47; ввіходить — входить 52; вбздух — повітря 58; спосібности — здібности 58; постува́тимуть — пісну гостину знайдуть 59; хімёрник — гуморист 59; ремёства — ремесла 60; можебна — можливе 60; швирля́ли — шпурля́ли 60; неограни́ченої — необмеженої 61; горізда — скажений 63; за́дум — намір 63; по́ломью — полумю 65; криші́в — шматував 65; угонб́лено — пригощено 65; заслу́жують — заслугують 66; обіди — зневаги 67; положи́ть ко́нець — ко́нець зробити 72; джі́кгаєте — вертíteсь 74; радува́ння — розговори 76; дивовижа́н — публіки 78; я не маю́ нічо́го в ці́м відказі — я непричасний у сій відповіді 80; притя́гує — притягає 80; ста́новиця на вко́лішки — припадає на вко́лішки 81; оставля́є — покидає 81; раб незабува́ння — пам'яті невольник 83; а хто у ну́жді дру́гу ро́бить про́бу — а хто в біді бере на пробу друга 84; племе́нник — небіж 85; товмачува́ти — бути товмачем 85; душогу́бцю — душогубче 86; відказ — відповідь 86; спо́кій — спокій 91; ви́бора — ви́бору 98; у гріху́ — у грісі 99; корольова́тий — у королівськім строю 99; пере́ступ — злочин 102; изві́щя — ізвідси 110; вгруша́ють — підгонять 113; поні́жжах — сандалях 115; а що́ до ро́бів — а способи 120; о́кази — пригоди 127; вороб́чав — поводи́в 128; кра́пиви — кро́пив 132; карабе́льника — корабельника 134; коро́лиця — королева 143; трі́йнее — потрійне 143; насі́пете — насиплете 143; ві́лупила — висиді́ла 144; нава́жливе — насто́йчive 146; сто́лу — сто́ла 148; лишні́ тяття́ — зайві́ синці́ 151; во́їнський — во́яцький 159;

„Приб. гоструха“: ко́взаецця — ховзає́ть ся 3; шука́лкою — гінчихою 4; на узбо́чу — на боці́ 15; прия́цтво — прия́знь 19; не зді́ше — не збу́де 20; бу́ти к ста́ті — слі́д бу́ти 21; дво́х паті́к — дво́х коби́л 27; не короби́сь, не брі́шкай — не сердьтесь, не бурчі́те 66; чи можня... се рі́ч — чи-ж то можливе 75; захва́тувати — захо́плювати 79; блю́дом — полумиском 82; пў́тня — гостя 95;

„Макбет“: харші́зи — вбійці́ 2; трое́ відьм — три відьми 3; гойдува́ли — колихали 6; со́хти, бу́де ча́ти — схну́ти, учахати 7; може́бною — можливою 14; 'ддамо́ — дамо 14; відкля́нююсяж — відклоню́ сая 14; судьбо́ве — фатальне 18; бойні́ці — зводи 18; жіно́цьких — жіночих 18; гі́стя — гість 20; дво́рецький —

одвірний 20: скупують — скупі 26; успоруджена — побудована 29; опіяки — п'яні 29; свічення — свідоцтва 31; він кров'є — кров пливе 32; жєнське — жіноче 37; не спялось ищє на нѳги — ще не схопилось на ноги 39; яса — сурми 43; обрідде — приплодків 46; дворняк — хатній 47; розлічних — всїляких 48; на почєті — на покуті 54; небутність — неприсутність 56; склепами коршаків — гробами яструбів 57; пречуднім — дивовижним 59; и мїмо — повз вас 72; не бѳде втекання — лиш безвагання 72; оста́вся — лишив ся 74; сіла — сильця 74; прохїдна — проминає 80; звїр'яння — довіря 82; україні — краєви 82; духовник — сповідник 92; гусїний — гусячий 94: слухання — послуху 95; прапорі — короґви 97; голюші — гиляці 97;

„Коріолян“: свербѳту — сверблячку 9; нена́виден — ненависний 10; ви 'дїн 'дногѳ — брат брата ви 10; знáчні — можні 10; прислѳвлями — примівками 11; угѳру вєргать — шпурлять у гору 11; чи мо' й на — чи й на 15; нїжнотїском — маленьким хлопчиком 17; дáлій — далі 19; остїрбати — одужати 20; з нелю́бья — з нелюбови 20; таска́ють — волочать 25; рѳмье — дрантє 25; чáрями тяттє крїва́ве — чаром вдар крїлавий 26; стичá — смичá 28; підмѳгу — поміч 30; ўступ — відступ 32; повідать — сказати 33; рáни бѳдуть нїти — рани розболять ся 33; зўздриш — вбачиш 33; ницію́ють — пустують 33; шовкува́те — м'якше шовку 34; з нѳсу — з носа 34; одолінне — перемогу 35; пані старою нѳчі — з задом ночі 36; правѳючихся — посварених 40; той же — однакий 45; злорїкуванне — злоріченне 49; обрáння вимагáти — вибору домагатись 65; гулиця — вулиця 68; мѳтить — бурить 70; повє́ргнемо — повержемо 75; путь — шлях 84: сурѳвим — суворим 86; зверну́ти вѳзи — скрутити вѳзи 93; підчас — бува 94; мужчина — мужем 103; лисї́чив — лисом був 103; прїч — геть 108; перевертáнне — перемїна 113; стратѳнцем — шибеником 114; жжáрив би — спїк би 115; пополáм — на двї половинї 115; овїдде — комахи 121; волїв — хтїв 126; без ошáдку — без ошади 128; забува́ннем — забуттєм 134; блїдколі́ке — блїдолицє 139; постїдне — соромне 149; стидкє — соромне 151;

„Юл. Цезар“: денцáне — підданці 4; бáшні — вежі 5; обїхѳдися — поводиш ся 8; поквѳлим — слабеньким 13; игрунѳ — комедиянтови 16; приписáти се до єгѳ — покласти се на карб його 16; жолудкува́ли — перетравляли 17; карáбкаеця — видряпуєть ся 27; перепрѳводом — виконаннем 28; суевїрним — забобонним 34; онáчно — на виворїт 34; слоня́лись — блукали 41;

у самовпевненні — в самооббезпеці 42; стовкував — вияснив 43; з'ясувати — сказати 43; втілюю — доручу 45; музичний — мужний 46; у страхання — у страху 54; так зобіглись узко — ось у що вмістились 56; досада — не любий 56; смерть наносив — вбивав 57; цебенить — бризкає 58; свиснула кривця — кров бухнула 70; падіння — упадок 70; молодик — парубок 74; відказуй — відповідай 74; шуплять — вміють 83; перечекаю — перетоплю 84; лестяче — підхлібне 85; остонегідів — остогидло 85; легкодушість — легкoduшність 102; волен — вільний 105; крижик — рукою 105;

„Багачко галасу“: печі — згага 18; гостромислю — до-теп 22; ивини — верби 25; нарощно — навмисно 26; другіх — інших 33; цінотлива — чесна 33; радували — радили 40; женіння — женячки 41; дякування — подяку 41; в оправі скверний — зле обточений 45; бородаря — голяря 49; сумову — жалібну 63; кус — шмат 71; гуні — плащі 71; шовчинкою — шовковим волокном — 73;

„Ант. і Клеопатра“: заціпання — заціпки 3; забавляйлом — забавкою 3; мислі — думки 8; з нечівля — ні про що 12; ливень — зливу 13; усім вселенній — для всього світа 14; навпослі — потому 15; пороби — блуди 21; пають — орють 22; бодро — твердо 23; помись — суміш 27; підозрівання — підозріння 38; остепенить — привабити 42; жабра — зіві 47; прогорклий — понурий 48; парень — хлопець 49; хлостатиму — шмагатиму 50; огорчити — прогніввити 50; угонобити — ушанувати 56; ристання та бої — гриша 79; суден — човнів 80; безмірний — без ваги 82; дуром — дурнотою 97; кгречно — чемно 102; прохворостили — висікли 102; по чеські — чесно 107; гавані — пристані 122; падіння — упадок 139; пожеру — страв гідких 152; мужанням — мужнім серцем 155;

„Ром. та Джулета“: правé слово — даю слово 5; позадкую — заслоню з заду 6; ув опочивній опанчі — у нічній опанчі 8; шуршить — шелесне 36; допевнявся — просив ти 42; олжива — зрадлива 47; дилда — дурень 51; тшетья — чар 60; потурнице — повірнице 69; холіви — оселі 69; несплямованих — несплямлені 70; хапанне — поспіх 82; лichenня — учтивої подоби 100;

„Кор. Лір.“: границях — межах 5; подобають — личать 8; закладом — застав 9; вбезпечення — безпеку 10; ницость — хитрість 14; поривчатий — прудкий 15; метикування — підозріння 26; презиратись — перекиривляться 26; сопуховий — брудний 46; нищун — торбій 46; нищупа — торботряса 46; ублюдковатої —

ледачої 46; неросторжімі — нерозривні 48; старчої — жебрацтва 54; правого довгу — обовязку 61; хіндя — язва 65; на впевнянне ж — а щоб впевнитись 73; обезумів — одурію 86;

„Міра за міру“: обільний — багатий 18; пахання — орання 18; вгущання — впоминання 70; попівзні — претверде 88; гологолівко — лисина 110.

Так виглядала редакторська праця Івана Франка, про яку оце довідуємося вперше ширше. Франко не тільки доповнив і поправив текст перекладу Куліша, не тільки дав йому кращу мову, але й охоронив його просто перед осміщенням (н. пр. словами: штукамеж, позадку́ю й под., полишаючи вже на боці грубі слова, яких я тут не наводив, а для яких Франко вмів з незрівняним тактом знайти не такі різкі вислови). Тою своєю сумлінною й широкою працею заслужився І. Франко дуже для українського письменства. А коли ми не вважаючи на пильну працю Куліша і Франка, все таки не маємо ще досі ані повного, ані зовсім вдовольного перекладу Шекспіра на українську мову, так воно нічого дивного — геній Шекспіра не піддається так легко перекладові.
